

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EKONOMİ VE FİNANS ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ
2017-YL-094**

TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN GELİR VERGİSİ HASILATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

**HAZIRLAYAN
Fatma Merve YANDIK**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Mustafa Ali SARILI**

AYDIN-2017

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Fatma Merve YANDIK tarafından hazırlanan “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Gelir Vergisi Hasılatı Üzerindeki Etkisi” başlıklı tez, 12.10.2017 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan :	Prof. Dr. Mustafa Ali SARILI	ADÜ	
Üye :	Doç. Dr. Ahmet ÖZEN	DEÜ	
Üye :	Yrd. Doç. Dr. Hamza KAHRİMAN	ADÜ	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun Sayılı kararıyla tarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ahmet Can BAKKALCI

Enstitü Müdürü V.

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

.../.../2017

Fatma Merve YANDIK

ÖZET

TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN GELİR VERGİSİ HASILATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Fatma Merve YANDIK

Yüksek Lisans Tezi, Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa Ali SARILI

2017, 122 sayfa

Kayıt dışı istihdam kavramı, çalışan bireylerin çalışmalarının ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına bildirilmemesi veya eksik bildirilmesi ile ortaya çıkan ve ülkelerin gelişmişlik seviyelerine bakılmaksızın tüm dünya ülkelerinde görülen bir sorundur. Ancak bu sorun gelişmekte olan ülkelerde yapısal bir soruna dönüşmüştür. Kayıt dışı istihdam sigortasız işçilerden onların ailelerine kadar bütün toplumu iktisadi, sosyal ve daha pek çok yönden olumsuz etkileyen bir olgudur. Aynı zamanda bildirilmeyen çalışmalar devletin sigorta primi ve vergi geliri kaybına uğramasına yol açmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi içerisinde önemli bir yere sahip olan kayıt dışı istihdam, hükümetlerin uygulamaya koyduğu politikalarla kamu idareleri tarafından azaltılmaya çalışılmaktadır. Kayıtlılığı teşvik etmeye yönelik politikaların kararlılıkla ve etkin bir şekilde yürütülmesi kayıt dışı çalışmayı azaltacaktır. Kayıt dışı istihdamın azalması beraberinde; devletin vergi geliri kaybını azaltacak, kamu harcamalarını artıracak, vergilendirmede adaleti sağlayacak, çalışanların hak kayıplarını önleyerek pek çok toplumsal sorunun çözümüne de olumlu katkıda bulunacaktır.

Bu çalışmada Türkiye’de kayıt dışı istihdamın gelir vergisi hasılatı üzerindeki etkisi, 2006:M1-2017:M2 dönemi için analiz edilmiştir. Çalışmada serilerin durağanlığı ADF, PP ve KPSS birim kök testiyle analiz edilmiş, seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testiyle incelenmiş ve modeldeki eşbütünleşme ilişkisi Engle-Granger testiyle kontrol edilmiştir. Uzun ve kısa dönem analizleri DOLS yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve uzun dönem katsayıları tespit edilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Gelir Vergisi, Kayıt Dışı Ekonomi, Kayıt Dışı İstihdam, Sigorta Primi, Vergi Hasılatı

ABSTRACT

THE EFFECT OF UNREGISTERED EMPLOYMENT ON THE INCOME TAX REVENUE IN TURKEY

Fatma Merve YANDIK

Master's Thesis, Department of Economics and Finance

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Mustafa Ali SARILI

The concept of unregistered employment is a problem which occurs when the informations related to workers' employments are not given to the relevant public institutions and organizations or are given with some lack, and it is seen in all countries regardless of countries' levels of development. However, this problem has evolved into a constitutional problem in developing countries. Unregistered employment is a fact affecting the whole society –from the uninsured workers to their families– in financial, social and lots of other aspects negatively. Additionally, unreported employments cause a government to incur losses in insurance premium and tax revenue.

Unregistered employment, which has a significant share in unregistered economy, is tried to be reduced with government policies by public administrations. Conducting the policies applied to encourage registry with determination and actively will reduce the unregistered employments. Decrease in unregistered employment will reduce the tax revenue loss of the government, increase the public expenditure, ensure the justice in taxation and also make positive contributions to the solutions of lots of social problems by preventing workers' losses of rights.

In this study, the effect of unregistered employment on the income tax is analysed for 2006:M1-2017:M2 periods. During the study, the stability of series is analysed by means of ADF, PP and KPSS unit root tests. The causality relationship among series is studied by using Granger causality test and the cointegration relationship in the model is checked with Engle-Granger test. The analyses of long and short terms are carried out by using DOLS method and the long term coefficients are identified.

KEY WORDS: Income Tax, Unregistered Economy, Unregistered Employment, Insurance Premium, Tax Revenue

ÖNSÖZ

İşveren ve işçileri kayıt dışılığa iten faktörlerin başında; vergi adaleti gözetilmeksizin uygulanan yüksek oranlı vergi tarifeleri ile sosyal güvenlik kesintileri, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk gelmektedir. Devletin asli görevlerinden biri adaletin ve sosyal huzurun teminidir. Kayıt dışı istihdam, usulüne uygun olarak vergisini ve diğer yükümlülüklerini yerine getiren vatandaşların devlete olan güvenini sarsmakta aynı zamanda yoksulluğu da geri besleyerek sosyal huzuru bozan telafisi güç sorunlara yol açmaktadır. Sosyal hayatta sıklıkla karşılaştığım bu sorun zaman zaman derin problemler halinde karşıma çıkmış ve bu nedenle tez çalışmasında konunun belirlenmesinde etkili olmuştur.

Yüksek lisans eğitimi için başvuru yaptığım günden tez çalışmamın bittiği güne dek uzakları yakın eden kıymetli arkadaşım Ayşenur Betül KAPLAN'a, bu süreçte dua ve desteklerini esirgemeyen çok kıymetli annem Şükran YANDIK, babam Yusuf YANDIK ve kardeşim Ahmet YANDIK'a, tez danışmanlığımı yürüten kıymetli hocam Prof. Dr. Mustafa Ali SARILI'ya, zaman zaman öğrenciliğin vermiş olduğu yorgunluğu gayrete dönüştürmemde bir yol gösterici olan kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Öznur ÖZDAMAR GIOVANIS'e, çalışmalarım esnasında bilgilerine başvurduğum Arş. Gör. Elyasa AKSOY ve Atatürk Üniversitesi'nden Arş. Gör. Anıl LÖĞÜN'e, ayrıca ekonometrik analizin yürütülmesinde bilgilerini ve emeklerini esirgemeyen Arş. Gör. Cemaleddin GEREDİ hocam ve sınıf arkadaşım Aslıhan KARAOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Fatma Merve YANDIK

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvii
ÇİZELGELER DİZİNİ	xix
EKLER DİZİNİ.....	xxi
GİRİŞ	1
1. KAYIT DIŞI EKONOMİ VE KAYIT DIŞI İSTİHDAM İLE İLGİLİ TEORİK BİLGİLER	3
1.1. Kayıt Dışı Ekonomi İle İlgili Teorik Bilgiler	3
1.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı	3
1.1.2. Kayıt Dışı Ekonomi Türleri.....	6
1.1.2.1. Yeraltı ekonomisi	6
1.1.2.2. Yarı kayıtlı ekonomi.....	7
1.1.2.3. Tamamen kayıt dışı ekonomi.....	7
1.1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri.....	7
1.1.3.1. Kayıt dışı ekonominin içsel nedenleri	8
1.1.3.2. Kayıt dışı ekonominin dışsal nedenleri	11
1.1.4. Geçmişten Günümüze Kayıt Dışı Ekonominin Seyri.....	13
1.2. Kayıt Dışı İstihdam İle İlgili Teorik Bilgiler.....	19
1.2.1. İstihdam Konusuna Genel Bir Bakış.....	19
1.2.2. Kayıt Dışı İstihdamın Tanımı.....	20
1.2.3. Kayıt Dışı İstihdam Türleri	21
1.2.3.1. Çalışmaları hiç bildirilmeyenler.....	21
1.2.3.2. Çalışmaları eksik bildirilenler	26
1.2.4. Kayıt Dışı İstihdamın Olumlu ve Olumsuz Yanları	27
1.2.4.1. Olumlu yanları	27
1.2.4.2. Olumsuz yanları	28

1.2.5. Kayıt Dışı İstihdama Neden Olan Faktörlerin Sınıflandırılması	33
1.2.5.1. Sosyal nedenler.....	33
1.2.5.2. Ekonomik nedenler.....	33
1.2.5.3. İdari ve mali nedenler.....	34
1.2.6. Kayıt Dışı İstihdamın Sonuçları	35
1.2.7. Diğer Ülkelerde Kayıt Dışı İstihdam.....	35
2. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI İSTİHDAM VE GELİR VERGİSİ İLE İLGİLİ GENEL AÇIKLAMALAR	42
2.1. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamla İlgili Genel Açıklamalar	42
2.1.1. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam Kavramı.....	42
2.1.2. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri	43
2.1.2.1. Ekonomik nedenler.....	45
2.1.2.2. Sosyal nedenler.....	47
2.1.2.3. İşletmeden kaynaklı nedenler	50
2.1.2.4. Kamudan kaynaklanan nedenler.....	52
2.1.2.5. Sosyal güvenlik ve vergi sisteminden kaynaklanan nedenler.....	54
2.1.2.6. Sosyal yardım sisteminden kaynaklanan nedenler	57
2.1.3. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam Şekilleri	58
2.1.3.1. Çalışmalarını hiç bildirmeyenler	58
2.1.3.2. Çalışmalarını eksik bildirilenler	62
2.1.3.3. Mevzuatın kayıt dışı bıraktığı çalışmalar	64
2.1.4. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Boyutları.....	66
2.1.4.1. Yıllar itibarıyla kayıt dışı istihdam.....	66
2.1.4.2. Sektörler itibarıyla kayıt dışı istihdam.....	67
2.1.4.3. Bölgeler itibarıyla kayıt dışı istihdam	69
2.1.5. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdama Karşı Yapılan Çalışmalar.....	71
2.1.5.1. Çalışanların bilinçlendirilmesi.....	71
2.1.5.2. Yoksulluk ve işsizlikle mücadele	72
2.1.5.3. Sosyal güvenlik reformu.....	73
2.1.5.4. Kayıt dışı ekonomiyle mücadele stratejisi eylem planı	74
2.1.5.5. Çocuk işçiliğini kaldırmaya yönelik projeler	74
2.1.5.6. Kayıt dışı istihdamı önleme projesi	75

2.1.5.7. Kayıtlı istihdamın teşviki	76
2.2. Türkiye’de Gelir Vergisi İle İlgili Genel Açıklamalar	77
2.2.1. Gelir Vergisinin Tarihçesi	77
2.2.2. Gelir Vergisinin Unsurları	78
2.2.2.1. Ticari kazançlar	78
2.2.2.2. Zirai kazançlar	80
2.2.2.3. Ücretler	80
2.2.2.4. Serbest meslek kazançları	81
2.2.2.5. Gayrimenkul sermaye iratları	82
2.2.2.6. Menkul sermaye iratları	83
2.2.2.7. Diğer kazanç ve iratlar	85
2.2.3. Gelir Vergisi Tarifesi	86
2.2.4. Ücretlerin Vergilendirilmesindeki Önemli Hususlar	87
2.2.5. Vergi Yüğü	88
2.2.6. Türkiye ve OECD Ülkelerinin Ücretler Üzerindeki Vergi Yüğü Karşılaştırması	92
3. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN GELİR VERGİSİ HASILATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	100
3.1. Veri Seti ve Model	100
3.2. Yöntem	100
3.3. Birim Kök Analizi	101
3.3.1. ADF Birim Kök Testi	101
3.3.2. Philips Perron (PP) Birim Kök Testi	102
3.3.3. KPSS Birim Kök Testi	103
3.4. Granger Nedensellik Testi	104
3.5. Engle-Granger Eşbütünleşme Testi	105
3.6. Uzun Dönem Analizi: Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini	107
3.7. Kısa Dönem Analizi: Hata Düzeltme Modeli	108
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	110
KAYNAKLAR	113
EKLER	122
ÖZGEÇMİŞ	124

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey-Fuller
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GİB	: Gelir İdaresi Başkanlığı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GVK	: Gelir Vergisi Kanunu
HAK-İŞ	: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IPEC	: Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Ulusal Programı
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
KADİM	: Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele
KİTUP II	: Kayıtlı İstihdamın Teşviki Projesi II
KOBİ	: Küçük ve Orta Boy İşletmeler
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KPSS	: Kwiatkoswki-Phillips-Schmidt-Shin
KVK	: Kurumlar Vergisi Kanunu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
OECD	: Ekonomik İşbirliği Kalkınma Örgütü

PP	: Phillips-Perron
s.	: sayfa
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
SHÇEK	: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
SYDTF	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TL	: Türk Lirası
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramları ve Olası Anlamlar Matrisi.....	4
Çizelge 1.2. Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması.....	5
Çizelge 1.3. Türkiye’de Asgari Ücretlinin Eline Geçen Net Ücret (TL)	9
Çizelge 1.4. Türkiye’de Asgari Ücretlinin İşverene Maliyeti (TL).....	9
Çizelge 1.5. 2003-2015 Yılları Arasında 28 Avrupa Birliği (AB) Ülkesinin Kayıt Dışı Ekonomilerinin Büyüklüğü (%).....	14
Çizelge 1.6. 2003-2015 Yılları Arasında AB Üyesi Olmayan 3 Avrupa Ülkesinin Kayıt Dışı Ekonomilerinin Büyüklüğü (%).....	16
Çizelge 1.7. 2003-2015 Yılları Arasında AB Üyesi Olmayan Son Derece Gelişmiş 5 Ülkenin Kayıt Dışı Ekonomilerinin Büyüklüğü (%).....	18
Çizelge 1.8. Kayıt Dışı İstihdamın Bileşenleri.....	21
Çizelge 1.9. 1974-1998 Yılları Arası Dönemde Bazı OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı İstihdam Tahminleri	37
Çizelge 1.10. AB Üyesi Bazı Ülkelerdeki Kayıt Dışı İstihdamın Görünümü.....	39
Çizelge 2.1. Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri	44
Çizelge 2.2. 2013-2016 Yılları Arasında Kayıt Dışı İstihdamın Aylık ve Yıllık Değişimi (%)	67
Çizelge 2.3. Kayıt Dışı İstihdamın Yıllar İtibarıyla Sektörlere Dağılımı (%).....	68
Çizelge 2.4. Kayıt Dışı İstihdamın Yıllar İtibarıyla Bölgelere Dağılımı (%)	70
Çizelge 2.5. Türkiye’de Gelir Vergisi Tarifesi (2017 yılı).....	87
Çizelge 2.6. OECD Ülkelerinde GSYH Üzerindeki Vergi Yüğü (%)	90
Çizelge 2.7. OECD Ülkelerinde GSYH Üzerindeki Kişisel Gelir Vergisi Yüğü (%).....	94
Çizelge 2.8. OECD Ülkelerinde GSYH’nın Yüzdesi Olarak Sosyal Güvenlik Katkı Payları (%).....	97
Çizelge 3.1. ADF Test Sonuçları	102
Çizelge 3.2. PP Test Sonuçları	103

Çizelge 3.3. KPSS Test Sonuçları	104
Çizelge 3.4. Granger Nedensellik Testi Sonuçları	105
Çizelge 3.5. Eşbütünleşme Testi Sonuçları	106
Çizelge 3.6. Uzun Dönem Katsayıları.....	107
Çizelge 3.7. Kısa Dönem Analiz Sonuçları.....	109

EKLER DİZİNİ

Ek 1. Kayıt Dışı İstihdam ve Gelir Vergisi Serisi Grafiğı.....	122
Ek 2. Nedensellik Testi İçin Max Lag.....	123

GİRİŞ

Kayıt dışı ekonomi ve bunun önemli bir parçası olan kayıt dışı istihdam kavramları, genel geçer bir tanımları olmamakla beraber bütün ülkelerde benzer sebeplere dayalı olarak ortaya çıkan ancak ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklı oranlarda gerçekleşen çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu kavramların çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olmalarının nedeni ise birçok farklı nedenle kayıt dışılığa yönelinmesi ve kayıt dışılığa yönelişin sonuçlarının yine kayıt dışılığın nedeni olarak kendini göstermesidir. Ülkeler kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdamın boyutlarını çeşitli yöntemlerle ölçmekte ancak sonuçlar kesin rakamları değil yaklaşık değerleri vermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde yapısal bir soruna dönüşen kayıt dışı istihdam, devletlerin uyguladıkları yüksek oranlı vergilendirme ve sigorta primi kesintisi politikalarından ciddi derecede etkilenmektedir. Kayıt dışı istihdam oranının artışıdaki başlıca nedenlerden birinin bu politikalar olduğu bilinmektedir. Bu artışın önüne geçilmemesi ve kayıt dışı istihdamla kararlı mücadele politikaları yürütülmemesi sosyal hayatta telafisi güç sorunlara yol açmaktadır. Vergilendirmede adaletin sağlanması, işçi ve işveren üzerindeki mali yüklerin hafifletilmesi kayıt dışı istihdamla mücadelede atılacak önemli adımlardır.

Bu çalışmanın amacı; kayıt dışı istihdam olgusunu teorik olarak açıklamak, Türkiye’de kayıt dışı istihdamın durumunu ortaya koymak ve kayıt dışı istihdamın gelir vergisi hasılatı üzerindeki etkisini ekonometrik analizle yorumlamaktır. Analizde çalışma konusunu sınırlandırmak için vergi kalemleri içerisinde ücretler üzerinde önemli bir yük oluşturan gelir vergisi kalemi kullanılmıştır.

Üç ana bölümden oluşan çalışmanın; birinci bölümünde kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdam ile ilgili teorik bilgilere yer verilmiştir. Öncelikle kayıt dışı istihdamı da kapsayan kayıt dışı ekonomi kavramı üzerinde durulmuş, kayıt dışı ekonominin literatürdeki farklı tanımları verilerek kayıt dışı ekonominin türleri ve nedenleri, geçmişten günümüze kadar kayıt dışı ekonominin nasıl bir seyir izlediği ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Devamında, istihdam konusuna genel bir bakışın ardından kayıt dışı istihdam kavramının literatürdeki farklı tanımları verilmiş, kayıt dışı istihdam türleri, kayıt dışı istihdamın olumlu ve

olumsuz yanları, kayıt dışı istihdamın nedenleri ve sonuçları ayrıntılı olarak incelenerek bazı ülkelerdeki kayıt dışı istihdamın durumu ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde kayıt dışı istihdam konusu özelleştirilmiş, Türkiye’de kayıt dışı istihdam kavramı ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ülkemizde kayıt dışı istihdama yol açan nedenler ve kayıt dışı istihdam şekilleri açıklanmış ve yıllar, sektörler, bölgeler itibarıyla kayıt dışı istihdamın boyutları ortaya konulmuştur. Ayrıca Türkiye’de kayıt dışı istihdamla mücadele etmek amacıyla yapılan çalışmalara değinilmiştir. Devamında gelir vergisinin tarihçesi incelenerek gelir vergisinin unsurlarına değinilmiş, gelir vergisi tarifesi ve ücretlerin vergilendirilmesindeki önemli hususlar açıklanmış, kayıt dışı istihdamı önemli ölçüde etkileyen vergi yükü kavramı açıklanarak OECD ülkelerindeki vergi yükü incelenmiştir. Türkiye ve OECD ülkelerinin ücretler üzerindeki vergi yükü karşılaştırılarak OECD ülkelerinin gelir vergisi yükleri ve sosyal güvenlik katkı payları incelenmiştir.

Son olarak üçüncü bölümde Türkiye’de kayıt dışı istihdamın gelir vergisi hasılatı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Kayıt dışı istihdam ücretler yoluyla gelir vergisi hasılatını etkilediği için analizde gelir vergisi hasılatı serisinin kullanılması uygun görülmüştür. Türkiye’nin 2006:M1-2017:M2 dönemi kayıt dışı istihdam ve gelir vergisi hasılatı verileri kullanılmıştır. Serilerin durağanlığı ADF, PP ve KPSS birim kök testiyle, seriler arasında nedensellik ilişkisinin varlığı Granger (1969) nedensellik testiyle, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Engle-Granger (1987) yöntemiyle incelenmiştir. Uzun ve kısa dönem analizleri DOLS yöntemiyle gerçekleştirilmiş, genel değerlendirme ve sonuç ile çalışma sona ermiştir.

1. KAYIT DIŞI EKONOMİ VE KAYIT DIŞI İSTİHDAM İLE İLGİLİ TEORİK BİLGİLER

1.1. Kayıt Dışı Ekonomi İle İlgili Teorik Bilgiler

Aőađıda kayıt dıőı ekonomi kavramı ile ilgili teorik bilgilere yer verilecektir. Kayıt dıőı ekonominin tanımına, kayıt dıőı ekonominin türlerine, kayıt dıőı ekonomiye yol ačan nedenlere ve gećmiőten günümüze kadar kayıt dıőı ekonominin nasıl bir seyir izlediğine değinilecektir.

1.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı

Kayıt dıőı ekonomi, bütün ülkelerde görölen ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklı oranlarda ve benzer sebeplere dayalı olarak ortaya çıkan ekonomik bir problemdir. Kayıt dıőı ekonomi, birçok farklı adlandırma ile karőımıza çıkan, genel kabul görmüş tek bir tanımı olmayan geniş kapsamlı bir kavramdır. Ekonomik faaliyetlerin çeşitliliğinden kaynaklanan bu farklı adlandırmalar literatürde; kayıt dıőı ekonomi, yer altı ekonomisi, gölge ekonomi, kara ekonomi, gayri resmi ekonomi, enformel ekonomi, paralel ekonomi gibi farklı adlandırmalarla karőımıza çıkmaktadır (Erkuő ve Karagöz, 2009: 128). Bu adlandırmalar sektördeki farklı boyutları ifade ettikleri için birbirleriyle örtüşmelerine rağmen aynı anlamı karőılamamaktadır (Taőtı ve Sezer, 2003: 161-162). Kayıt dıőı ekonomiden kasıt, mevcut faaliyetlerin gizlenmesi ise gizli ekonomi, gölge ekonomi, saklı ekonomi, yer altı ekonomi; faaliyetlerin kanun dıőı olması kastediliyorsa kara ekonomi, gri ekonomi, illegal ekonomi; faaliyetlerden devletin bilgilendirilmemesi durumunda gayri resmi ekonomi, enformel ekonomi; faaliyetlerin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) kayıtlarına gećirilmemesi kastediliyorsa marjinal ekonomi, ikincil ekonomi ifadeleri kullanılmaktadır (Azaklı, 2009: 3).

Çizelge 1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramları ve Olası Anlamlar Matrisi

	Resmiyet Dışılık	Gizlilik Saklılık	Yasa Dışılık	Alternatif Olma	Düzensizlik	Belirsizlik	Önemsizlik	Sıra Dışılık
Kayıt Dışı	*****	***	*	**	**			
Enformel	*****	**		**	***	*	*	
Resmi Olmayan	*****	**		**	***	*		**
İkincil	**		*	*****	**	*	*****	***
İkili	**		*	*****	***	*		
Paralel	**	**	*	*****	***	*		
Gölge	***	***	**	***	**	*****	*	*
Gri	**	*****	***	*		*****		*
Saklı	***	*****	*****	*		***		*
Yeraltı	****	*****	*****	*		**		*
Alacakaranlık	***	*****	*****		**	*****		*
Yasa Dışı	****	***	*****	**		**		**
Kara	***	*****	*****			**		**
Marjinal	**				**		*****	*****
Düzensiz	****			**	****	**		

Kaynak: Candan, (2007), s.5

Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi’nin tanımına göre kayıt dışı ekonomi: “Bilinen istatistiki yöntemlerle tahmin edilemeyen ve GSMH hesaplarına yansımaya mal ve hizmet üretimini ifade etmektedir (KADİM Projesi, 2006).” Bakkalcı ve Arğın’ın tanımına göre: “Genel anlamda kayıt dışı ekonomi; devletten bağımsız, kayda geçirilemeyen, denetlenemeyen ve/veya gerçeği yansıtmayan belgelerle ya da hiçbir belgeye dayanmadan sürdürülen ekonomik faaliyetler olarak tanımlanabilir (Bakkalcı ve Arğın, 2011: 99).” Ay, Sugözü ve Erdoğan ise kayıt dışı ekonomiyi: “Dar anlamda kayıt dışı ekonomi; yüksek ve adaletsiz vergi yükü ve diğer vergiden kaçma (kaçırma/kaçınma) sebepleri dolayısıyla vergi konusu işlemlerin tamamının veya bir kısmının belgelendirilmemesi iken, geniş anlamda kayıt dışı ekonomi; ekonomik faaliyetleri veya bizzat kendisi yasal olan/olmayan nihai mal ve hizmetlerin, tamamının veya bir kısmının, üretiminin, sunulmasının, satılmasının veya tüketilmesinin veya diğer herhangi bir gelir konusu faaliyetinin belgelendirilmemesi ve dolayısıyla kayıtlara girmemesi durumudur” olarak tanımlamıştır (Ay, Sugözü ve Erdoğan, 2014: 24). Ekonomik İşbirliği Kalkınma Örgütü (OECD)¹ kayıt dışı ekonomi terimini, kayıt dışı sektör terimi yerine tercih edilebilir görmüştür. Çünkü kayıt dışı çalışanlar ve kayıt dışı ekonomik faaliyetler ekonomik aktivitenin bir sektörüne ait değildir. OECD’nin tanımına göre kayıt dışı ekonomi, kanunda ya da uygulamada resmi düzenlemeler tarafından kapsanmamış veya yetersiz kapsanmış bütün ekonomik aktiviteleri ifade etmektedir (Huitfeldt, Sida & Jütting, 2009: 97).

Çizelge 1.2. Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması

Faaliyet Türü	Parasal İşlemler		Parasal Olmayan İşlemler	
Kanun Dışı Faaliyetler	Çalıntı mal ticareti, uyuşturucu madde üretim ve satışı, fuhuş, kumar, kaçakçılık ve dolandırıcılık		Uyuşturucu, çalıntı mal, kaçakçılık malı vs. takası, şahsi kullanım için uyuşturucu imali veya yetiştirilmesi, şahsi kullanım için hırsızlık.	
	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma
Kanuni Faaliyetler	Bildirilmeyen kazanç, kanuni mal ve hizmetler için bildirilmeyen ücret, kazanç, varlık edinimi	Çalışanlara yapılan ancak vergiden muaf olan ödemeler ve işçi ödemeleri indirimleri	Kanuni mal ve hizmetlerin takası	Kişisel veya bir başkasına yardım için yapılan işler

Kaynak: Erkuş ve Karagöz, (2009), s.129

¹ Organisation for Economic Co-operation and Development

Schneider çalışmasında kayıt dışı ekonomi kavramını, gölge ekonomi (shadow economy) olarak adlandırmakta ve gölge ekonominin genel olarak iki tip faaliyetinden söz etmektedir. Bunlardan birincisi yasa dışı çalışma ve ikincisi çoğunlukla hanehalkı içerisinde tüketilen mal ve hizmetlerin üretimidir (Schneider, 2012: 6). Kayıt dışı ekonomi dar anlamdaki tanımlarında vergileri, geniş anlamdaki tanımlarında bütün ekonomik faaliyetleri kapsamına almaktadır (Ay vd., 2014: 24). Ekonomi içerisindeki kayıt dışı faaliyetlerin nicel boyutu kesin rakamlarla ortaya konulamamaktadır. Bunun sebebi ise kavramın geniş bir alana yayılması ve bu alanda tüm tespitlerin yapılma imkanının olmamasıdır.

1.1.2. Kayıt Dışı Ekonomi Türleri

Kayıt dışı ekonomi, genel olarak ekonomik faaliyetlerin tamamının yahut bir kısmının devletin ilgili makamlarına bildirilmemesi ve böylece GSMH hesaplamalarına dahil edilmemesi şeklinde gerçekleşmektedir. Gelir sahiplerine göre kayıt dışı ekonomi türleri üç başlık altında sınıflandırılmıştır (Sarılı, 2002: s.3):

- Yeraltı ekonomisi
- Yarı kayıtlı ekonomi
- Hiç kayıtlara girmeyen ekonomi

1.1.2.1. Yeraltı ekonomisi

Kayıt dışı ekonomi türlerinden biri olan yeraltı ekonomisi kanun dışı faaliyetlerden oluşmaktadır. Kanun dışı faaliyetlerden sağlanan kazançlar, kanun koyucular tarafından yasaklanmış ve suç unsuru sayılmıştır. Bu nedenle kanun dışı faaliyetler yoluyla sağlanan kazançlar kayıt dışıdır. “Daha çok kamu düzenini ilgilendiren ve devletin güvenlik güçlerinin uğraşı alanı içinde olan bu faaliyetleri; silah, uyuşturucu, kıymetli maden ve tarihi eser kaçakçılığı, kalpazanlık, sahte pasaport, vize ticareti, gayri yasal iş takibi, çek-senet tahsilatı, tefecilik, rüşvet, kadın ticareti ve organ ticareti olarak saymak ve bu sayılanları artırmak mümkündür (Aydemir, 1994: 14).”

Yasa dışı faaliyetler gelir yarattıkları takdirde kayıt dışı sayılmaktadır. Yasa dışı faaliyetin bir katma değer yaratması gerekmektedir. Sadece gelir transferi sağlıyorsa kayıt dışı olarak kabul edilmemektedir. Örneğin; hırsızlık,

gasp, kumar oynayarak sağlanan kazançlar kayıt dışı faaliyet olarak kabul edilmemektedir (Önder, 2012: 8). Yasa dışı faaliyetler sonucu sağlanan kazancın ekonomik değeri kara para olarak adlandırılmaktadır. Kara paranın yasal görünümüne dönüştürülmesi ise kara paranın aklanması olarak ifade edilmektedir.

1.1.2.2. Yarı kayıtlı ekonomi

Yarı kayıtlı ekonomide ekonomik faaliyetler yasalara uygun olmakla beraber kazanç sağlayanlar kazançlarını kısmen veya tamamen beyan etmemektedir. Bu nedenle yarı kayıtlı ekonomi beyan dışı ekonomi olarak da adlandırılmaktadır. Böylelikle kazançlar üzerinden daha az vergi ödenmekte veya hiç ödenmemektedir. Yarı kayıtlı ekonomiyi yeraltı ekonomisinden ayıran nokta kazanç sağlanan faaliyetin kanunlara uygun olmasıdır. Vergi kanunlarının vergi istisnası ve muafiyeti tanıdığı kazançlar ise beyan edilmeyi gerektirmediikleri için beyan dışı ekonomi kapsamında değerlendirilmemektedir (Önder, 2012: 10).

1.1.2.3. Tamamen kayıt dışı ekonomi

Ekonomik faaliyetin kanunlara uygun olduğu ancak vergi idaresine faaliyetin hiç bildirilmediği kayıt dışılığıdır. Örneğin; işportacılar, hamallar, iş takipçileri, boş alanları otopark olarak işleyenler, belirli bir iş yeri olmaksızın küçük çaplı imalat ve ticaret yapanlar, canlı hayvan tüccarları ve benzeri. Bu faaliyetlerin tespit edilmesi zordur ancak küçük ölçekte olmalarına rağmen toplamda kayıt dışı ekonominin önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Sarılı, 2002: 35).

1.1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Kayıt dışı ekonominin başlıca nedeni kişilerin gelirlerini artırmak istemeleridir. Kişiler gelirlerini, kısmen veya tamamen kayıt dışı bırakarak ödemesi gerekenden daha az vergi ödeyerek yahut hiç vergi ödemeyerek artırmaktadırlar. Kayıt dışı ekonomi ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak her ülkede farklı boyutlarda ortaya çıkan bir olgudur. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak farklı boyutlarda ortaya çıkmasına rağmen bütün ülkelerde ortak nedenlere bağlıdır. Gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin nedenleri genelde vergisel faktörler ve işgücü piyasasına yönelik düzenlemeler gibi faktörlere dayandırılırken; gelişmekte olan ülkelerde bu faktörlerle beraber

nüfus artışı ve kentsel göç gibi demografik faktörleri de dikkate almak gerekir (Önder, 2012: 13).

Kayıt dışı ekonominin nedenlerinin tespit edilmesi kayıt dışı faaliyetlerin önüne geçmek için yapılması gereken düzenlemeleri ve alınması gereken tedbirleri ortaya çıkarmada önem taşır. Kayıt dışı ekonominin nedenleri, içsel nedenler ve dışsal nedenler olmak üzere iki grupta sınıflandırılmaktadır. Ancak bu nedenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif veya pozitif yönde olduğuna dair bir kesinlik yoktur. Araştırmacılar bazılarının bulgularına göre kayıt dışı ekonomi, ekonomik büyümeyi negatif etkilerken bazıları pozitif etkilediğini belirlemiştir. Gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomide görülen %1 oranındaki artışın kayıtlı ekonomiyi %5 oranında küçülteceği yönünde negatif bir ilişkiden söz edilirken, gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomide görülen %1 oranındaki artışın kayıtlı ekonomiyi yaklaşık %8-10 büyüteceği yönünde bir görüş ileri sürülmektedir (Ay vd., 2014: 25).

1.1.3.1. Kayıt dışı ekonominin içsel nedenleri

Kayıt dışı ekonominin içsel nedenleri; ekonomik ve mali nedenler, sosyal nedenler, siyasal nedenler, hukuki ve idari nedenler olmak üzere dört temel başlık altında incelenebilir.

❖ Ekonomik ve mali nedenler

Kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran en önemli faktörlerden biri vergilendirmedir. Gelişmekte olan ülkelerin vergi oranları gelişmiş ülkelerin vergi oranlarına göre daha yüksektir (Tekinarslan, 2011: 17). Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde vergilerden kaynaklı olarak görülen kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün gelişmiş ülkelere göre fazla olduğu sonucuna varılabilir. İşgücü maliyetleri üzerindeki vergi ve sosyal güvenlik gibi yükümlülükler kayıt dışı ekonomiyi artırmaktadır. Kayıt dışı faaliyet gösterenler bu yükümlülükleri yerine getirmeyerek avantaj sağlamaktadırlar. Çünkü kayıtlı ekonomik faaliyette bulunmak kayıt dışı ekonomik faaliyete göre fırsat maliyetini artırmaktadır. Örneğin; Türkiye’de vergi, sosyal güvenlik ve diğer kesintilerin işçi ve işverene maliyetini asgari ücret üzerinden hesaplamak konunun ağırlığını anlamamız için yeterli olacaktır (Sarılı, 2002: 39-40).

Çizelge 1.3. Türkiye’de Asgari Ücretlinin Eline Geçen Net Ücret (TL)

Gelir ve Kesintiler	Açıklama	Asgari Ücret (1 Ocak-31 Aralık 2017)
1. Brüt Asgari Ücret		1.777,50
2. SGK Primi İşçi Payı (%14)	(1)*0,14	248,85
3. İşsizlik Sigortası Primi İşçi Payı (%1)	(1)*0,01	17,78
4. Gelir Vergisi Matrahı	(1)-(2)-(3)	1.510,87
5. Hesaplanan Gelir Vergisi Tutarı	(4)*tarife	226,63
6. Asgari Geçim İndirimi	(1)*(0,50)*(0,15)	133,31
7. Ödenecek Gelir Vergisi Tutarı	(5)-(6)	93,32
8. Damga Vergisi (%0,759)	(1)*0,00759	13,49
9. Kesintiler Toplamı	(2)+(3)+(7)+(8)	373,44
10. Net Asgari Ücret	(1)-(9)	1.404,06

Çizelge 1.4. Türkiye’de Asgari Ücretlinin İşverene Maliyeti (TL)

	Açıklama	Asgari Ücret (1 Ocak-31 Aralık 2017)
1. Brüt Asgari Ücret		1.777,50
2. SSK Primi İşveren Payı (%15,5)	(1)*0,155	275,51
3. İşsizlik Sigortası Primi İşveren Payı (%2)	(1)*0,02	35,55
4. İşverene Maliyet	(1)+(2)+(3)	2.088,56

Enflasyon da kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin nedenlerinden biridir. Enflasyon nedeniyle nominal gelirlerdeki artış, artan oranlı vergi tarifelerinde vergi dilimlerinin bir üst dilime kaymasına sebep olacaktır. Enflasyonun oluşturduğu fiktif karların² da vergilendirilmesiyle vergi yükü artmaktadır. Nominal gelirden artış görülürken reel gelirin artmaması bireylerin satın alma gücünü azaltacak ve bu durumda bireyler vergiden kaçınma yollarına başvuracaktır (Işık ve Acar, 2003: 120).

Kurumsal düzeyde faaliyet gösteremeyen küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) ekonomi içerisinde yaygın olması da kayıt dışı ekonomiye neden olmaktadır. “KOBİ’lerin dış finansman sağlama olanaklarının kısıtlı olması ve risk sermayesi yatırım ortaklığı, KOBİ borsaları, kredi garanti fonu gibi kurumların ülkemizde henüz yeterince yerleşmemiş olması bu işletmeleri, aynı zamanda bir

² Fiktif kar: Enflasyon dönemlerinde, özellikle geçmiş yıllarda yapılan bazı gider türleri aynı satın alma gücüne sahip para birimleri cinsinden ölçülemediği için, hesaplara yansıtılamayan giderler nedeniyle işletmenin gerçekte elde ettiğinden daha yüksek görünen karını ifade etmektedir.

oto-finansman yolu olan daha az vergi ödeme yoluyla faaliyetlerini finanse etmeye itmektedir (Işık ve Acar, 2003: 120).”

Ülke ekonomisinin sektörel dağılımında tarım sektörünün payının fazla olması kayıt dışı ekonomiye neden olmaktadır. Tarım ve hizmet sektörleri, takip edilmesi ve değerlendirilmesi oldukça güç, kayıt dışı kalmaya en müsait sektörlerdir (İpek, 2014: 168).

❖ Sosyal nedenler

Nüfusu artan ülkelerde, çalışma çağındaki nüfus artışına bağlı olarak işgücü de artmaktadır. İşgücündeki artışı karşılayacak yeni istihdam alanlarının açılmaması ise ülkelerde işsizlik problemine sebep olmaktadır. Bu problem işgücünü kayıt dışılığa yöneltmektedir.

Okur-yazarlık oranı yüksek olan, mesleki ve teknik eğitimde gereken altyapının sağlandığı ülkelerin kayıt dışı ekonomi oranı düşüktür. Okur-yazarlık oranı düşük olan, mesleki ve teknik eğitim veya üniversite eğitiminin yeterli olmadığı ülkelerin kayıt dışı ekonomi oranı yüksektir. Okur-yazarlık ve eğitim seviyesi yükseldikçe teknolojinin kullanım oranında artış görülecektir. Aynı zamanda düşük eğitim seviyesi, vergi bilincinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasını, vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin gereğince yerine getirilmesini zorlaştırmaktadır (Metin, 2011: 25).

Kayıt dışılığa sebep olan bir diğer olgu ise ülke içerisindeki göç hareketidir. Kırsal kesimlerden kentlere doğru yapılan göçler, nihayetinde kalifiye olmayan işgücü arzını artırmaktadır. Bilhassa kadınlar daha düşük ücretler karşılığı ve sosyal güvenceleri olmaksızın çalışma şartlarını kabul etmektedirler (Bakkalcı ve Işıkoğlu, 2011: 22).

❖ Siyasal (politik) nedenler

Ülkelerin seçim dönemlerinde mevcut iktidarlar yeniden seçilmelerini sağlayabilmek için potansiyel oylarının seçmen kitlesini zor durumda bırakacak uygulamalardan kaçınmaktadır. Bu nedenle kayıt dışı faaliyetlerin bir kısmı görmezden gelinmektedir. Seçmen kitlenin, küçük çiftçi ve küçük esnaftan oluştuğu Türkiye gibi ülkelerde bu görmezden gelişin sonuçları ağır olabilir. Türkiye’de “götürü usul” ve “basit usul” adlandırmaları ile kayıt dışı ekonomi

günümüze dek belirli ölçülerle yasal himaye altına alınmıştır (Işık ve Acar, 2003: 122). Ülkede görülen siyasal istikrarsızlık ve siyasal iktidarların güven tesis edememeleri kayıt dışı ekonomiye yol açmaktadır. Bu nedenle devletin saygınlığını tesis etmesi gerekmektedir (Ay vd., 2014: 25).

❖ Hukuki ve idari nedenler

Kamu otoritesi içerisindeki hantal bürokrasi, kurumlar arasında koordinasyon yetersizliği, idarenin denetim mekanizmasının yetersiz çalışması kayıt dışı ekonominin nedenlerindendir (Ay vd., 2014: 25). Kanun koyucular tarafından çıkarılan vergi aflarının sıklığı da kayıt dışı ekonomik faaliyetleri geri besleyen bir uygulamadır. Cezalarda caydırıcılık olmaması ve bunun yanı sıra vergi affı beklentisi kayıt dışılık problemine yönelik çözüm çalışmalarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Vergisini zamanında ödeyenler ile vergisini geciktirenlerin gecikme cezalarının affedilmesi vergilemede adalet ilkesine ters düşmektedir. Bu durumda vergisini zamanında ödeyen mükellefler vergisini geciktiren ve vergi cezası affedilen mükellefleri gördüklerinde ileriki vergilendirme dönemlerinde vergi ödememe yollarına başvuracaktır (Tekinarslan, 2011: 21).

Vergi sisteminin iyileştirilmesi kayıt dışı ekonominin küçülmesinde etkili bir araçtır. Bu nedenle iyi bir vergi sisteminin, vergilemenin ilkelerine uygun olması gerekmektedir. Vergilemede adalet ilkesi, ödeme gücüne göre vergi alınması ilkesi, eşitlik ve genellik ilkesi, verginin belirlilik ve açıklık ilkesi, kanunilik ilkesi ve diğer vergilendirme ilkeleri ile düzenlenmiş bir vergi sistemi vergi idaresinin de etkin ve denetimli çalışmaları ile kayıt dışı ekonomiyi azaltacaktır.

1.1.3.2. Kayıt dışı ekonominin dışsal nedenleri

Kayıt dışı ekonominin dışsal nedenleri; finansal küreselleşme, elektronik ticaretin yaygınlaşması, vergi cennetlerinin çoğalması olmak üzere üç temel başlık altında incelenebilir.

❖ Finansal küreselleşme

1980’li yıllar itibarıyla küreselleşmeyle beraber uluslararası ticaret için üretim daha önemli hale gelmiştir. Sermayenin özgür dolaşımı ulusal işgücü piyasalarında büyük bir dışsal etki meydana getirmiştir. Sermaye ve finans piyasalarının küreselleşme sürecine daha fazla yoğunlaştığı gözlenmiştir. Küreselleşme sürecinin içerisinde, kayıt altına alınmış uluslararası firmalar ve kayıt dışı faaliyet yürüten küçük firmalar yer almaktadır. Küreselleşme hızının artmasıyla doğru orantılı olarak kayıtlı sektörden kayıt dışılığa eğilim hız kazanmıştır. Kayıtlı sektörün maliyetlerini düşürmek amacıyla kayıt dışı sektörle arasında kurduğu bağımlılık ilişkisi kayıt dışı sektörün varlığının pekişmesine neden olmuştur. Küreselleşme beraberinde aşırı rekabeti getirmiş ve işletmeler maliyetlerini minimize edecek yolların arayışına girmiştir. İşletmelerin kayıt dışı sektöre yönelmesi sonucu, kayıt dışı istihdamın da görüldüğü merdiven altı üretim olarak adlandırılan üretim şekli ortaya çıkmıştır (İpek, 2014: 169).

❖ Elektronik ticaretin yaygınlaşması

Teknolojinin küresel alana yayılması ve bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte elektronik ticarete olan ilgi hızlı bir şekilde artmıştır. Uluslararası ticaretin de dahil olduğu bütün alanlarda her geçen gün internet kullanıcısı sayısı artmaktadır. Elektronik ticaretin her alana yayılması ve hızla büyümesi kayıt dışı ekonomiyi artıran olumsuz bir durum olarak değerlendirilmektedir (Çetinkaya, 2016: 235).

❖ Vergi cennetlerinin çoğalması

Ekonominin küreselleşmesiyle beraber çok uluslu şirketler faaliyetlerini vergi cenneti olan ülkelere kanalize ederek karlarını bu ülkelerde biriktirmektedir. Düşük oranlı vergilendirilmesini sağlamak amacıyla karlar, vergi cenneti ülkelerde biriktirilmektedir. Bu ülkelerin vergiden kaçınma konusunda oldukça kolay yollara sahip olduğu bilinmektedir. Vergi cenneti olan ülkelerle yapılan ithalat-ihracat ilişkisinde ithalatın maliyeti yüksek, ihracatın maliyeti ise düşük gösterilmektedir. Tahminlere göre gelişmekte olan ülkelerin vergi cenneti ülkeler sebebiyle uğradıkları kayıp, gelişmiş ülkelere almış oldukları yardımların üç katıdır (Öztürk ve Ülger, 2016: 243-244).

1.1.4. Geçmişten Günümüze Kayıt Dışı Ekonominin Seyri

Dünya üzerinde bütün devletlerin karşılaştığı kayıt dışılık kavramının tarihin köklerine kadar indiği gerçeği araştırmalarla ortaya konulmuştur. Kayıt dışı ekonomi kavramı bazı bilim adamları tarafından modern devletlerin kurulduğu dönemlere dayandırılırken birçok bilim adamı ise ilkel toplumlara kadar dayandırabilmektedir. İlkel toplumlarda toplumun liderine verilen hediyeler vergi olarak değerlendirilebilirken, bu hediyeleri vermekten kaçınmak isteyenler o toplumlarda da görülmüştür (Yurdakul, 2014: 4).

Kayıt dışı ekonomi konusundaki ilk araştırmalar İkinci Dünya Savaş'ı yıllarında yapılmıştır. Cagan tarafından yapılan ilk çalışmalarda, İkinci Dünya Savaş'ı yıllarında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de beyan edilmemiş gelirler parasal yöntemlerle tahmin edilmeye çalışılmıştır (Işık ve Acar, 2003: 117). 1970'li yıllarda dünya genelinde kayıt dışı ekonomi üzerine yapılan araştırmalara ilgi artmış ve Gutmann'ın 1977 yılındaki makalesi ile bilimsel anlamda ilgi görmeye başlamıştır. Kayıt dışı ekonomi konusunda ilk uluslararası konferans 1983 yılında Almanya'nın Bielefeld eyaletinde toplanmıştır. Konferansta kayıt dışı ekonomi kavramı için genel bir tanım ortaya konulmak istenmiş ancak ortak bir tanım üzerinde karar kılınamamıştır (Savaş, 2009: 51-52). Kayıt dışı ekonomiye karşı ilginin yenilenmesinin nedenlerinden biri kayıt dışılık ve büyüme arasındaki bağlantılar ve bir diğeri kayıt dışılık, yoksulluk ve eşitsizlik arasındaki bağlantılardır (Chen, 2012: 3).

2014-2015 yıllarındaki kayıt dışı ekonomilerin (gölge ekonomi) büyüklüğü düşünüldüğünde ve 2008-2009 yılları ile karşılaştırıldığında, dünya çapındaki ekonomik ve finansal krizlerin iyileşmesinden dolayı birçok ülkede kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ve gelişmesinin tekrar azalacağına inanılmaktadır (Schneider, 2015: 2).

Çizelge 1.5. 2003-2015 Yılları Arasında 28 Avrupa Birliği (AB) Ülkesinin Kayıt Dışı Ekonomilerinin Büyüklüğü (%)

Ülke/Yıl	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Avusturya	10,8	11,0	10,3	9,7	9,4	8,1	8,5	8,2	7,9	7,6	7,5	7,8	8,2
Belçika	21,4	20,7	20,1	19,2	18,3	17,5	17,8	17,4	17,1	16,8	16,4	16,1	16,2
Bulgaristan	35,9	35,3	34,4	34,0	32,7	32,1	32,5	32,6	32,3	31,9	31,2	31,0	30,6
Hırvatistan	32,3	32,3	31,5	31,2	30,4	29,6	30,1	29,8	29,5	29,0	28,4	28,0	27,7
Çek Cumhuriyeti	19,5	19,1	18,5	18,1	17,0	16,6	16,9	16,7	16,4	16,0	15,5	15,3	15,1
Danimarka	17,4	17,1	16,5	15,4	14,8	13,9	14,3	14,0	13,8	13,4	13,0	12,8	12,0
Estonya	30,7	30,8	30,2	29,6	29,5	29,0	29,6	29,3	28,6	28,2	27,6	27,1	26,2
Finlandiya	17,6	17,2	16,6	15,3	14,5	13,8	14,2	14,0	13,7	13,3	13,0	12,9	12,4
Fransa	14,7	14,3	13,8	12,4	11,8	11,1	11,6	11,3	11,0	10,8	9,9	10,8	12,3
Almanya	17,1	16,1	15,4	15,0	14,7	14,2	14,6	13,9	13,2	12,9	12,4	12,2	12,2
Yunanistan	28,2	28,1	27,6	26,2	25,1	24,3	25,0	25,4	24,3	24,0	23,6	23,3	22,4
Macaristan	25,0	24,7	24,5	24,4	23,7	23,0	23,5	23,3	22,8	22,5	22,1	21,6	21,9
İrlanda	15,4	15,2	14,8	13,4	12,7	12,2	13,1	13,0	12,8	12,7	12,2	11,8	11,3
İtalya	26,1	25,2	24,4	23,2	22,3	21,4	22,0	21,8	21,2	21,6	21,1	20,8	20,6
Letonya	30,4	30,0	29,5	29,0	27,5	26,5	27,1	27,3	26,5	26,1	25,5	24,7	23,6
Litvanya	32,0	31,7	31,1	30,6	29,7	29,1	29,6	29,7	29,0	28,5	28,0	27,1	25,8
Lüksemburg	9,8	9,8	9,9	10,0	9,4	8,5	8,8	8,4	8,2	8,2	8,0	8,1	8,3
Malta	26,7	26,7	26,9	27,2	26,4	25,8	25,9	26,0	25,8	25,3	24,3	24,0	24,3
Hollanda	12,7	12,5	12,0	10,9	10,1	9,6	10,2	10,0	9,8	9,5	9,1	9,2	9,0
Polonya	27,7	27,4	27,1	26,8	26,0	25,3	25,9	25,4	25,0	24,4	23,8	23,5	23,3
Portekiz	22,2	21,7	21,2	20,1	19,2	18,7	19,5	19,2	19,4	19,4	19,0	18,7	17,6
Romanya	33,6	32,5	32,2	31,4	30,2	29,4	29,4	29,8	29,6	29,1	28,4	28,1	28,0
Slovenya	26,7	26,5	26,0	25,8	24,7	24,0	24,6	24,3	24,1	23,6	23,1	23,5	23,3
Güney Kıbrıs	28,7	28,3	28,1	27,9	26,5	26,0	26,5	26,2	26,0	25,6	25,2	25,7	24,8
İspanya	22,2	21,9	21,3	20,2	19,3	18,4	19,5	19,4	19,2	19,2	18,6	18,5	18,2
Slovakya	18,4	18,2	17,6	17,3	16,8	16,0	16,8	16,4	16,0	15,5	15,0	14,6	14,1
İsveç	18,6	18,1	17,5	16,2	15,6	14,9	15,4	15,0	14,7	14,3	13,9	13,6	13,2
Birleşik Krallık	12,2	12,3	12,0	11,1	10,6	10,1	10,9	10,7	10,5	10,1	9,7	9,6	9,4
ORTALAMA	22,6	22,3	21,8	21,1	20,3	19,6	20,1	19,9	19,6	19,3	18,8	18,6	18,3

Kaynak: Schneider, (2015), s.6

Çizelge 1.5. incelendiğinde 2003 yılından 2009 yılına kadar AB üyesi ülkelerin genelinde yıllar itibarıyla kayıt dışı ekonomi oranı düşme eğilimindedir. Estonya, Lüksemburg ve Birleşik Krallık'ın ise kayıt dışı ekonomi oranının 2009 yılına kadar bazı yıllarda artmasına rağmen genel olarak düşme eğiliminde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Lüksemburg ve Birleşik Krallık, AB içerisinde kayıt dışı ekonomi oranının en düşük olduğu iki ülkedir. 2009 yılına kadar AB'nin genel ortalamasına bakıldığında da kayıt dışı ekonomi oranının yıllar itibarıyla düştüğü görülmektedir. 2009 yılı ise tüm AB ülkelerinin kayıt dışı ekonomi oranının bir önceki yıla göre artış gösterdiği bir yıl olmuştur. Bu durum yine AB'nin genel ortalamasında da kendini göstermiştir. 2009 yılı, küresel krizin etkilerinin tüm dünya ülkelerinde en fazla hissedildiği yıl olması bakımından kayıt dışı ekonomideki bu artışın nedeni olarak ifade edilebilir. 2009 sonrasında bazı ülke ve bazı yıllarda artışlar olmasına rağmen ülkelerin kayıt dışı ekonomilerinin genel olarak bir düşüş eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu durum AB ülkelerinin genel ortalamasında yine kendini göstermiş, 2009 yılı sonrasında yıllar itibarıyla kayıt dışı ekonomi oranı düşmüştür.

Çizelge 1.6. 2003-2015 Yılları Arasında AB Üyesi Olmayan 3 Avrupa Ülkesinin Kayıt Dışı Ekonomilerinin Büyüklüğü (%)

Ülke/Yıl	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Norveç	18,6	18,2	17,6	16,1	15,4	14,7	15,3	15,1	14,8	14,2	13,6	13,1	13,0
İsviçre	9,5	9,4	9,0	8,5	8,2	7,9	8,3	8,1	7,8	7,6	7,1	6,9	6,5
Türkiye	32,2	31,5	30,7	30,4	29,1	28,4	28,9	28,3	27,7	27,2	26,5	27,2	27,8
ORTALAMA	20,1	19,7	19,1	18,3	17,6	17,0	17,5	17,2	16,8	16,3	15,7	15,7	15,8

Kaynak: Schneider, (2015), s.7

AB üyesi olmayan bu ülkelerin kayıt dışı ekonomi oranları incelendiğinde birlik üyesi ülke yorumlarına benzer bir yorum ortaya çıkmaktadır. Yine bu ülkelerin her birinde kayıt dışı ekonomi 2003 yılından 2009 yılına kadar yıllar itibarıyla azalış seyri izlemiş, 2009 yılında küresel krizin etkisi ile her üç ülkenin kayıt dışı ekonomi oranı bir önceki yıla göre artışla sonuçlanmıştır. 2009 yılından sonra kayıt dışı ekonomi yıllar itibarıyla tekrar azalış sergilemiştir.

Çizelge 1.7. 2003-2015 Yılları Arasında AB Üyesi Olmayan Son Derece Gelişmiş 5 Ülkenin Kayıt Dışı Ekonomilerinin Büyüklüğü (%)

Ülke/Yıl	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Avustralya	13,7	13,2	12,6	11,4	11,7	10,6	10,9	10,3	10,1	9,8	9,4	10,2	10,3
Kanada	15,3	15,1	14,3	13,2	12,6	12,0	12,6	12,2	11,9	11,5	10,8	10,4	10,3
Japonya	11,0	10,7	10,3	9,4	9,0	8,8	9,5	9,2	9,0	8,8	8,1	8,2	8,4
Yeni Zelanda	12,3	12,2	11,7	10,4	9,8	9,4	9,9	9,6	9,3	8,8	8,0	7,8	8,0
ABD	8,5	8,4	8,2	7,5	7,2	7,0	7,6	7,2	7,0	7,0	6,6	6,3	5,9
ORTALAMA	12,2	11,9	11,4	10,4	10,1	9,6	10,1	9,7	9,5	9,2	8,6	8,6	8,6

Kaynak: Schneider, (2015), s.7

Çizelge 1.7.’deki AB üyesi olmayan son derece gelişmiş bu ülkelerin kayıt dışı ekonomi oranları da çizelge 1.5. ve çizelge 1.6. ile benzerlik taşımaktadır. Yine bu çizelgede de 2003 yılından 2009 yılına kadar yıllar itibarıyla ülkelerin kayıt dışı ekonomi oranları düşme eğiliminde olmuş, dünya ekonomilerinde küresel krizin etkisinin en fazla hissedildiği yıl olması sebebiyle 2009 yılında bir önceki yıla göre artışla sonuçlanmış ve 2009 yılı sonrasında yıllar itibarıyla tekrar düşme eğiliminde olmuştur. ABD’nin kayıt dışı ekonomi oranı her üç çizelgede yer alan ülkelerin kayıt dışı ekonomi oranları ile kıyaslandığında 2015 yılının en düşük oranına sahiptir. Her üç çizelge genel olarak yorumlandığında dünya ülkelerinin çoğunda kayıt dışı ekonominin azaltılmasına yönelik ciddi çalışmaların yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

1.2. Kayıt Dışı İstihdam İle İlgili Teorik Bilgiler

Aşağıda kayıt dışı istihdam kavramı ile ilgili teorik bilgilere yer verilecektir. İstihdam konusuna genel bir bakışın ardından, kayıt dışı istihdamın tanımı, türleri, olumlu ve olumsuz yanları, kayıt dışı istihdama neden olan faktörlerin sınıflandırılması, kayıt dışı istihdamın sonuçları ve son olarak da diğer ülkelerde kayıt dışı istihdamın durumu incelenecektir.

1.2.1. İstihdam Konusuna Genel Bir Bakış

İstihdam konusu, neredeyse tüm ülkelerin başlıca sosyal ve ekonomik problemlerinden biridir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve istihdam sağlama imkanları arasında karşılıklı ve yakın bir ilişki söz konusudur. Kayıt dışı istihdam kavramının gündem oluşturmasıyla birlikte literatürde ekonomik kalkınma ve istihdam konularında yoğun çalışmalar yapılmıştır. Bunun sebebi ise kayıt dışı istihdamın bütün ülkelerin karşılaştığı bir problem haline dönüşmeye başlamasıdır. Kayıt dışı istihdamın sebepleri, ülkelerin ekonomik ve sosyal yapılarına göre farklılaşmaktadır. Bunun sonucunda da kayıt dışı istihdamın sebepleri karmaşık ve çok yönlü bir boyut kazanarak kayıt dışı istihdamın kayıt altına alınmasını zorlaştırmaktadır (Arslan, Bozkurt, Nakipoğlu ve Gürsel, 2011: 12).

Toplam nüfus içerisinde istihdam edilenler ve iş arayan işsizlerin toplamı işgücünü oluşturmaktadır. Gelişme yolunda olan ülkelerde işgücünün istihdamı iki farklı şekilde olmaktadır. Bunlardan birincisi formel sektör diğeri ise enformel sektördür. Enformel sektör, kentlere göç eden ve hemen iş bulamayan gündelik ve

geçici işlerde çalışmak zorunda kalan niteliksiz çalışanlar ve hizmet sektöründe kendi işinden gelir elde edenler tarafından oluşturulmaktadır. Enformel sektörde yapılan çalışmaların genellikle kayıt dışı istihdam içerisinde olduğu söylenmektedir (İpek, 2014: 164).

1.2.2. Kayıt Dışı İstihdamın Tanımı

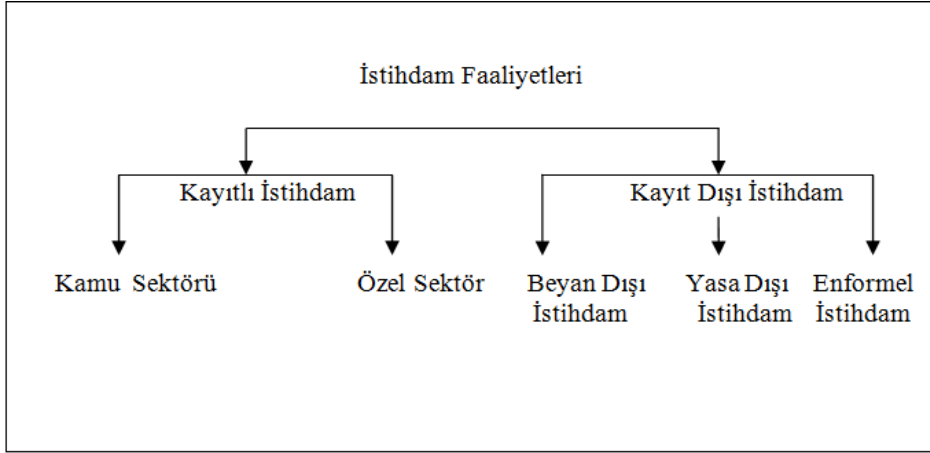
Keith Hart, 1960'lı yıllarda Gana'da kentsel istihdam özelliklerini araştırdığı çalışmasında ilk kez “enformel sektör” kavramını kullanan isimdir. 1970 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)³ tarafından düzenlenen Dünya İstihdam Programı (World Employment Program) kapsamındaki Kenya Raporu'nda kayıt dışı istihdam bu kavramla ifade edilmiştir (Ekin, 1995: 35-36). Esasında enformel sektör ve kayıt dışı istihdam birbirinden farklı kavramlar olmalarına rağmen kavramlar arasında yakın bir ilişki vardır. Kayıt dışı istihdam enformel sektörün içerisinde gelişip ortaya çıkan bir olgudur (İpek, 2014: 167).

Kayıt dışı istihdam kavramının da kesin bir tanımı olmamakla beraber geliştirilen tanımlar birbirini destekler niteliktedir. KADİM projesine göre kayıt dışı istihdamın tanımı: “Kendi adına ya da bağımlı çalışanların çalışmalarının ve/veya elde ettikleri ücret ve kazançların ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına (vergi dairesi, sosyal güvenlik kurumları vb.) hiç bildirilmemesini ya da gün veya ücret olarak eksik bildirilmesini ifade eder (KADİM Projesi, 2006: 1).” Chreneková, Melichová, Marišová ve Moroz'un çalışmasında kayıt dışı ekonomi, “Bir işverenle kayıt dışı anlaşma ya da düzensiz serbest meslekte meşgul olma” olarak tanımlanmıştır (Chreneková, Melichová, Marišová & Moroz, 2016: 136).

Kayıt dışı istihdam kavramı, kayıt dışı ekonomiyi oluşturan alt başlıklardan biridir. Günümüzde ücret karşılığı çalışan kesimin yaklaşık olarak %55'inin kayıt dışı çalıştığı ve çalışanların %45'inin de çalışmalarının sosyal güvenlik kurumlarına hiç bildirilmediği tahmin edilmektedir (Karaaslan, 2010: 2). Kayıt dışı çalışmadan en çok etkilenen kesim ise kadınlar, çocuklar, yoksullar ve kalifiye olmayan işgücü gibi dezavantajlı gruplardır. Kayıt dışı istihdamla güvensiz ve kontrol dışı şartlarda, uzun süreli çalışma saatleri ve ağır iş yükü altında düşük ücretler karşılığı çalışmak zorunda kalan bu gruplar yoksulluğu yeniden üretmektedir (İpek, 2014: 163).

³ International Labour Organization

Çizelge 1.8. Kayıt Dışı İstihdamın Bileşenleri

Kaynak: Arslan vd., (2011), s.12

Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ile kayıt dışı istihdam arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Refah seviyesi yüksek olan, işsizliğin az olduğu ve enflasyon oranlarının düşük olduğu ülkelerde kayıt dışı istihdam da daha düşük görülmektedir (Candan, 2007: 24-25). 1980 yılı sonrasında ekonomilerin hızla küreselleşmesinin yolunu açan neo-liberal akımın politikaları emek piyasalarını esnekletmiştir. Bu durum emek piyasalarında kayıt dışı istihdamın yaygınlaşmasını sağlamıştır. Ülke ekonomisinin içinde bulunduğu konjonktüre göre kayıt dışı istihdam kendine özgü bir yapı oluşturmuştur (İpek, 2014: 171).

1.2.3. Kayıt Dışı İstihdam Türleri

Kayıt dışı istihdam türleri iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, çalışanların çalışmalarının ilgili kurumlara hiç bildirilmemesi, ikincisi ise çalışanların çalışmalarının gün olarak ve/veya ücret olarak eksik bildirilmesi şeklindedir.

1.2.3.1. Çalışmaları hiç bildirilmeyenler

Çalışmalarını ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına bildirmeyenler kendi iradeleri dahilinde kayıt dışı çalışanlardır. Bunlar arasında, elde ettikleri aylık veya gelirin kesintiye uğramasını istemeyen emeklilik aylığı, dul ve yetim aylığı ve malullük aylığı alanlar; yoksulluk nedeniyle ek gelir kazanmak isteyen kadınlar,

erkekler, yaşlılar ve çocuklar; sınır dışı edilmek istemeyen yabancı kaçak işçiler yer alır.

❖ Yabancı kaçak işçiler

Çalıştığı ülkeye vatandaşlık bağı ile bağlı olmayan işçiler yabancı işçi olarak adlandırılmaktadır. Yabancı işçiler arasında kaçak işçi statüsünde olanlar gittikleri ülkelerde işgücü arzını artırmakta ve bunun sonucunda ücretler düşmektedir. Göç alan ülkelerde hal böyle iken göç veren ülkelerde bu durumun aksi görülmekte, işgücü arzının azalması ücretlerin yükselmesine sebep olmaktadır. Ücretlerin yükselmesi ise maliyetleri artırıcı etki yapmaktadır. Bu durum karşısında göç veren ülkede toplam arz düşmekte, fiyatlar yükselmekte, tüketim azalmakta ve ekonomik büyüme olumsuz etkilenmektedir (Aydın, 2013: 786). Türkiye’de ise işgücü piyasasındaki arz ve talep dengesizliğinden dolayı işsizlik ciddi bir sorundur. Yabancı kaçak işçilik ise bu sorunun derinleşmesine sebep olmakta ve işgücü piyasasında başka bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra işgücü göçünün hızlı bir şekilde arttığı net bir şekilde görülmüştür. Savaşın sonraki süreçte Avrupa ülkelerindeki büyüme trendi, işgücü açığını kapatmakta etkin bir rol oynamıştır. Batı Avrupa ülkeleri 1945-1970 yılları arasındaki işgücü açıklarını Yunanistan, İspanya, Portekiz ve İtalya’dan karşılamıştır. Göç veren bu ülkelerin sanayisi, göç alan ve sanayice gelişmiş olan ülkelere göre daha az gelişmiştir. Buna bağlı olarak da işgücü göçü bu ülkelerden sağlanmıştır. Fakat bu durum, takip eden yıllarda işsizlik oranlarının yüksek olduğu ve ekonomik durgunlukları sebebiyle işgücü ihracının fazla olduğu görece olarak daha az gelişmiş ülkeler olan Türkiye, Fas, Tunus ve Eski Yugoslavya gibi ülkelerden karşılanmaya başlanmıştır. Bu ülkelerden 1960 yılında başlayan işgücü göçleri Almanya ve Batı Avrupa’ya yönelmiştir. Söz konusu gelişmiş ülkeler 1974 yılına dek resmi yollarla işgücü sağlarken takip eden yıllarda kanuni yollarla dört ayrı şekilde işgücü göçü karşılanmaya başlamıştır. Bunlar; aile birleşmeleriyle çalışmalar, nitelikli işçilerin izinli çalışmaları, mülteci ve sığınmacıların taleplerinin incelenme sürecinde çalışmaları, öğrencilerin öğrenim sürecindeki çalışmalarıdır. Sayılan gruplar içerisinde olmayan ve iş piyasasında en çok bulunanlar ise yasa dışı yollarla ülkede kalmaya çalışanlardır. 1980’den 2000’li yıllara kadar işgücü göçündeki temel niteliklerden birisi kayıt dışı göçmenler ve bu göçmenlerin çoğunluğunun mültecilerden, sığınmacılardan

oluşmasıdır. 1989-1998 yılları arasında Avrupa'ya iltica başvurusunda bulunan kişi sayısının dört milyonu aşkın olduğu ifade edilmiştir (Lordoğlu, 2007: 13).

Yabancı işgücünün Türkiye'de işgücü piyasasına katılması 1990 yılı itibarıyla başlamıştır. Fakat yabancıların Türk işgücüne katılımı daha eski tarihlere dayanmaktadır. Buna, nitelikli yabancı çalışanların Osmanlı İmparatorluğunda açılan ilk fabrikalarda usta olarak iş öğretilmeleri örnek gösterilebilir. Ancak usta olarak çalışan bu yabancıların gelme amaçları ile kaldıkları süre asıl araştırma konusu olan yabancı işçilikten farklıdır (Lordoğlu, 2007: 14-15).

Türkiye'ye yönelik uluslararası göç hareketlerinin incelendiği araştırma sayısı azdır. Yapılan araştırmaların genelinde Türkiye'ye yönelik göç hareketleri, komşu ülkelerimizin ülke içi sorunlarına dayandırılmaktadır. Bu dayanağı, Akpınar kaçak işgücü göçlerinin Türkiye'ye yönelişini açıklamakta eksik bulunmaktadır. Akpınar çalışmasında, kaçak göçmen işçilerin Türkiye'ye yönelmelerini, Türkiye'nin dolaylı yollarla kaçak işçi gelmesini kolaylaştırmasına bunu da 1980 yılı sonrasında uygulamaya konulan ekonomik politikalara bağlı işgücü piyasası dönüşümüne dayandırmaktadır (Akpınar, 2010: 4). Türkiye göçmenlik, düzensizlik ve kayıt dışı işgücü söz konusu olduğunda birçok yönden özel bir durum oluşturmaktadır.

❖ Çocuk işçiler

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, 18 yaş ve altını “çocuk” saymaktadır. Literatür ise çalışan çocukları; esnaf ve sanatkarların yanlarında, sanayi sektöründe, aileleri yanında tarım sektöründe çalışan çocuklar olarak ifade etmektedir. ILO'nun ayrımına göre, aile bütçesine destek olmak ya da hayatını idame ettirebilmek için 15 yaşın altındaki çalışanlar “çocuk işçi” ve 15-24 yaş arasındaki çalışanlar “genç işçi” şeklinde tanımlanmıştır. 4857 sayılı Türk İş Kanunu da ILO'nun tanımını esas almıştır (Avşar ve Öğütoğulları, 2012: 12-13).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 20 Kasım 1989 yılında Çocuk Hakları Sözleşmesini kabul etmiş ve akabinde Eylül 1990'da New York kentinde 71 ülkenin katıldığı Dünya Çocuk Zirvesi toplanmıştır. Zirve, her bir çocuk için daha iyi bir gelecek sunmak amacıyla 27 hedeften oluşan acil ve evrensel bir çağrı yayınlamıştır. Zirvenin ardından dünya gündemine giren konulardan biri de çocuk işçiliğiyle mücadele konusu olmuştur. Çocuk işçiliği, sadece az gelişmiş ülkelerde

rastlanmayan aynı zamanda gelişmiş ülkelerde de görülebilen bir olgudur (Avşar ve Ögütoğulları, 2012: 10).

Çocuk istihdamının nedenleri iki taraflı olarak incelenmektedir. Çocuğu emek arz etmeye iten nedenler ve işverenlerin emek taleplerini neden çocuklardan karşıladıkları inceleme konusunun iki tarafını oluşturmaktadır. Çocuğu emek arzına iten başlıca faktör, yoksulluktur. Yoksul ailelerde çocukların çalıştırılması yaşamlarını idame ettirmekte etkin rol üstlenmiştir. Bu sebeple yoksulluğun artması çocuk işgücünün de artmasına sebep olmaktadır. Yoksulluk ve çocuk işgücü arasındaki doğrusal ilişkiyi kabul etmekle beraber çocuk istihdamını belirleyen esas faktörü, ekonomik menfaatleri doğrultusunda çocuk işgücüne yönelen işverenler olarak değerlendiren çalışmalar da vardır (Tunçcan, 2000: 244).

Dünya üzerinde yoksulluk devam ettiği müddetçe çocuk işçiliğinin son bulması beklenemez. Çocuk işçiliğinin önüne geçmeye çalışan örgütlerin kısa vadedeki amaçları, çocuk işçiliğinde görülen en kötü biçimlerle mücadele etmektir. Uzun vadedeki amaçları ise çocuk işçiliğini tamamen ortadan kaldıracak stratejiler ortaya koymak ve bu stratejileri uygulamaktır (Avşar ve Ögütoğulları, 2012: 10-11).

ILO, çocuk işçiliğini 1992-1993 yılları itibarıyla önemli bir sorun olarak değerlendirmiş ve konunun ILO ölçeğinde gözetilmesinin gerekliliğine karar vermiştir. ILO yapmış olduğu araştırmalar sonucu, eşit olmayan ekonomik ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda dünya üzerinde her geçen yıl daha fazla çocuğun iş hayatına katıldığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. 1992 yılında Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Ulusal Programını (IPEC)⁴ uygulamaya koymuştur (Küçükkalay, Dulupçu ve Turunç, 2000: 110).

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi'nin 9'uncu maddesi, Türkiye'de 4058 sayılı kanunla onaylanan Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 2'nci maddesi, AB'nin Genç İşçilerin Korunması Yönergesi belirli bir yaş sınırının altında kalan çocukların istihdamına karşı çıkarak bu çocukların hak ve menfaatlerini savunmaktadır. Türkiye de bahsi geçen bu uluslararası betikleri kabul etmiştir. Türk İş Kanunu'na göre 15 yaş asgari çalışma yaşı olarak belirlenmiştir. Ancak 13 yaş sınırını tamamlamış çocukların; sağlıksal, gelişimsel,

⁴ International Programme on the Elimination of Child Labour

eğitimsel, mesleğe yönelik vb. durumsallarına fazla zararı olmayacak hafif iş kollarında çalışmalarına izin verilmiştir (Küçükcalay vd., 2000: 106-107).

❖ Sosyal güvenlik kurumundan gelir elde edenler ve aylık alanlar

Sosyal Güvenlik Kurumundan (SGK), mevzuat hükümlerine dayanarak prim karşılığı veya tazminat gereği aylık alanlar veya gelir elde edenler, aylıklarında veya gelirlerinde kesinti olmaması için kendi iradeleri ile kayıt dışı çalışmayı kabul etmektedirler. Bu çalışanlar grubu; emeklilerden, dul ve yetimlerden, malullerden oluşmaktadır (Karaaslan, 2010: 35).

506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu'nun 3'ncü maddesinin II/C fıkrasında yer alan hükme göre: "yasalarla kurulu sosyal güvenlik kurumlarından malullük veya emekli aylığı almakta iken bu yasaya tabi sigortalı bir işte çalışanların 78'inci maddeye göre tespit edilen prime esas kazançları üzerinden 63'üncü madde hükmüne göre sosyal güvenlik destek primi kesileceği" belirtilmiştir. Erken emeklilikten sonra kişiler çalışmaya devam etmektedir. Bu kişiler, emeklilik aylığında kesintiye uğramamak ve sosyal güvenlik kuruluşunun hizmetlerinden yararlanmaya devam edebilmek için düşük ücretler karşılığı sigortasız olarak çalışmayı tercih etmektedirler. Ayrıca emekli işçi, tecrübesi gereği istihdamda tercih sebebidir (Tekinarslan, 2011: 48).

Kendi iradesi dahilinde kayıt dışı çalışan diğer bir grubu dul ve yetimler oluşturmaktadır. Eşin, anne ve/veya babanın vefat etmesi durumunda hayatta kalan eşe ve çocuklara ölüm aylığı ya da dul ve yetim aylığı bağlanır. Bu aylıkları alan kişiler, aylıklarının kesintiye uğramaması için sigortasız olarak çalışmaktadırlar. Emeklilik aylığı alanlarla dul ve yetim aylığı alanlarda olduğu gibi malulen emekli olmuş kimselerin kayıtlı bir şekilde çalışmaları halinde aylıkları kesilebilir. Söz konusu kimseler aylıklarının kesintiye uğramaması için kendi iradeleri ile kayıt dışı kalma yolunu seçmektedirler (Karaaslan, 2010: 38-39).

❖ Kayıt dışı çalışan erkek ve kadınlar

Ekonomideki son gelişmeler, gelir dağılımındaki bozukluk, kentleşmenin etkisi, yoksulluğun artması gibi faktörler önceden çalışmayan çocukları, yaşlıları, emeklileri, kadınları çalışmaya itmektedir. Günümüzde kadın çalışanların yönelimi kayıtlı sektördeki işlerden kayıt dışı sektördeki işlere doğru kaymaktadır. Gündelik işler, hizmetçilik, temizlikçilik, çocuk bakıcılığı gibi işlerde çalışmakta olan

kadınların sayısında artış görülmektedir (Kayhan, 2005: 62). Gelişmekte olan en büyük ülkelerdeki sektörler göre kayıt dışı istihdama bakıldığında üretim faaliyetlerinde kadınların payının genellikle erkeklerden çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu duruma, Brezilya’da kadınların %48,6’sı ile erkeklerin %31,7’sininve Hindistan’da kadınların %94’ünün üretim sektöründe kayıt dışı çalışmaları örnek olarak verilebilir (ILO, 2012).

İstatistiksel sonuçlar, istihdam konusunda kadınların erkeklere göre daha fazla dezavantajlı durumda olduğunu göstermektedir. Türkiye’de kanunlarda olumlu değişiklikler yapılmıştır ancak kadın işgücünün nitelikleri ile ülkemizdeki iş piyasasının nitelikleri arasındaki uyumsuzluk ve kadının işgücü piyasasına girişini sağlaması gereken yapıların yetersiz kalması sebebiyle kadının işgücüne katılım oranı mutlak olarak ve erkeklere nispeten düşüktür. Ülkemizde kayıt dışı kadın istihdamı giderek artmaktadır. Kayıt dışı istihdam edilen kadınlar, tüm kayıt dışı çalışanlarda olduğu gibi sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanamamakta ve uzun çalışma sürelerine rağmen düşük ücretler karşılığı istihdam edilmektedirler. Ayrıca kayıt dışı olmaları sebebiyle iş kazalarında kanunların koruma imkanlarından da yararlanamamaktadırlar (Aydın, 2013: 786).

1.2.3.2. Çalışmaları eksik bildirilenler

Çalışmaları eksik bildirilenler, esasında sosyal güvenlik kurumlarına bildirilmektedir. Ancak çalışanın çalıştığı gün sayısı veya çalışanın aldığı ücret eksik bildirilmektedir. Çalışmaları eksik bildirilenler grubunu; çalışmaları gün olarak eksik bildirilenler, çalışmaları ücret olarak eksik bildirilenler, ilk işlerinde kayıtlı olup ikinci işlerinde kayıtlı olmayanlar oluşturmaktadır.

❖ Çalışmalarını ücret olarak eksik bildirenler

İşverenler, işçilere ödenen ücreti maliyeti daha düşük göstermek için ilgili kamu idarelerine asgari ücret üzerinden göstermektedir. Çalışanların gerçekte almış oldukları ücret ve ilgili kamu idarelerine bildirilen ücret arasındaki fark ise kayıt dışı kalmaktadır (Karaaslan, 2010: 47). İşverenlerin sıklıkla bu yola başvurmalarının nedeni, ödemeleri gereken sigorta primlerini ve vergileri düşük tutmaktır (Süngü, 2007/2008: 116).

❖ Çalışmalarını gün olarak eksik bildirenler

İşverenlerin, çalışanların çalıştığı gün sayısını daha az göstermesi de bir kayıt dışı çalışma şeklidir. Kişinin aylık 30 günlük gösterilmesi gereken işgünü daha az olarak gösterilebilir. İşverenler tarafından eksik bildirilen çalışma süreleri vergi mevzuatına göre bir kayıp teşkil etmezken Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) için önemli bir prim kaybına yol açmaktadır (Yereli ve Karadeniz, 2004).

❖ İlk işlerinde kayıtlı olup ikinci işlerinde kayıtlı olmayanlar

Bir işten elde edilen ekonomik gelirin yetersizliği kişileri asıl işlerinden başka bir işte daha çalışmak zorunda bırakmaktadır. Türkiye’de de asıl işlerinden sonra kalan zamanlarında ek işlerde çalışan birtakım memurların ve işçilerin olduğu bilinmektedir (Karaaslan, 2010: 44).

1.2.4. Kayıt Dışı İstihdamın Olumlu ve Olumsuz Yanları

Kayıt dışı istihdam; sosyal, ekonomik, idari ve mali birçok nedenden kaynaklanan bir sonuçtur. Konu, olumsuz yönlerinin yanı sıra sosyal çerçeveden bakıldığında olumlu yönleri de içerisinde barındırmaktadır (Güloğlu, Korkmaz ve Kip, 2003: 55-56).

1.2.4.1. Olumlu yanları

Kayıt dışı istihdam, ekonomik ve sosyal çerçevede ortaya çıkan sonuçlar açısından değerlendirildiğinde bazı olumlu yanlara sahiptir. Ancak bu olumlu yanlar, kayıt dışı istihdamın lehine kullanılabilecek ve kayıt dışı istihdamın devamlılığını destekleyecek görüşe kesinlikle sahip değildir (Güloğlu vd., 2003: 56).

❖ İstihdam üzerindeki etkisi

Kayıt dışı istihdam, işsizliğin önüne geçmek ve istihdamı artırmak noktasında büyük bir etkiye sahiptir. Bu olumlu etkinin önemi, yalnızca sosyo-politik boyutta değerlendirilebilir. Çağımızın modern devlet ve sosyal güvenlik anlayışı kayıtlılığı gerekli görmektedir. Devlet, kayıt dışı istihdam ile mücadele etmek yerine, kayıt dışı istihdamın nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelmelidir (Güloğlu vd., 2003: 56).

❖ Gelir etkisi

Kayıt dışı istihdamın işçilik maliyetini düşürmesi, işverenler açısından avantaj oluşturmaktadır. Çalışanlar da çalışma şartları istedikleri gibi olmamasına rağmen gelir elde etmek amacıyla kayıt dışı kalmayı tercih edebilmektedir.

❖ Kaynakların etkin dağılımına etkisi

Devletin kayıt altına alınan sektörden topladığı fonlar, yeni istihdam alanları oluşturacak şekilde yönetilemiyorsa bu fonların girişimcilerde kalması iktisadi büyüme için daha olumlu olacaktır. Nedeni ise, vergi ödemeksizin oluşturulan fonların daha ucuz olmasıdır. Bu fonların üretime dönüştürülmesi üretimi artıracaktır. Üretimin artması “çoğaltan etkisi” yaparak tasarrufları yatırımlara doğru hızla kaydıracak ve ekonomiyi canlandıracaktır. Bu durumda yatırımların artması istihdamı da artıracaktır (Güloğlu vd., 2003: 57).

❖ Rekabet etkisi

Vergi, sigorta ve diğer kamu yükümlülüklerini ortadan kaldıran kayıt dışı istihdam üretim maliyetlerini düşürmektedir. Üretim maliyetinin düşük olması satış fiyatlarını düşürecek ve bunun sonucunda işletmeler yurt içi ve yurt dışı pazarlarında rekabetlerini güçlendirecektir (Güloğlu vd., 2003: 58). Bazı devletler, bazı sektörlerin veya firmaların uluslararası pazarda rekabet etmeleri için ve verilen hizmet ve işlerin yetersizliği konusundaki protestoları bastırmak için kayıt dışı sektörün bazı bölümlerini göz ardı etmeyi tercih etmektedir (Vasta, 2004: 3).

1.2.4.2. Olumsuz yanları

Kayıt dışı istihdam üretim faaliyetlerinin kurumsallaşamamasına, devletlerin önemli oranda gelir kaybetmesine, çalışanların güvenceleri olmaksızın sağlıksız şartlarda geçimlerini sağlamak zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Sosyal güvenceleri olmaksızın çalışmak durumunda kalanlar sosyal güvenlik hizmetlerinin vermiş olduğu haklardan yararlanamamaktadır. Sağlık hizmetlerinden, iş kazaları durumundaki haklarından ve tazminat hakları gibi birçok imkandan mahrum kalmaktadırlar (İpek, 2014: 168).

❖ Vergi gelirlerinin azalmasına yol açar

Vergi dairesinin bilgisi dışında gerçekleştirilen istihdam faaliyetleri, geliri ve katma değeri vergilendirememektedir. Bu durum önemli ölçüde vergi kaybına yol açmakta ve devletin, kamu hizmetlerini yeterli düzeyde yerine getirmesine engel olmaktadır. Bunun sonucunda, devlet tarafından toplanmayan gelir vergisi ve kurumlar vergisi gibi dolaysız vergiler, Katma Değer Vergisi (KDV) gibi dolaylı vergileri artırmak suretiyle veya borçlanma yoluyla karşılanmaya çalışılmaktadır. Borçlanma yoluna gidilmesi ekonominin uzun vadeli dengesini bozarken ülke ekonomisini istikrarsızlaştırmakta, krizler ve dış borçlara açık hale getirmektedir (Güloğlu vd., 2003: 58).

❖ Vergi adaletini ortadan kaldırır

Devletin dolaylı vergileri artırması gelir adaletini bozmaktadır. Kayıt dışı istihdamın vergi yükünün kayıtlı mükellefe yansıtılması vergi adaletini ortadan kaldırmaktadır. Bu durum kişilerin devlete olan güvenini zedelerken vergi direncinin artmasına yol açmaktadır (Güloğlu vd., 2003: 58).

❖ Kaynak dağılımını olumsuz etkiler

Kayıt dışı istihdamın vergi yükünün kayıtlı istihdamdan daha düşük olması, sermayeyi makro ekonomik hedefler dışına çıkararak orta ve uzun vadede istihdam planlarının aksamasına neden olur. Bu durum sermaye kıtlığı yaşayan Türkiye gibi ülkeler için büyük tehlike oluşturmakta ve kaynak dağılımını rasyonelitesini bozmaktadır (Güloğlu vd., 2003: 59). Devletin maliye ve iktisat politikalarıyla ve sosyal politikalar aracılığıyla almış olduğu önlemler üretim faktörleri arasında ulusal gelirin paylaşımını etkilemekte ve yönlendirmektedir (Çalgan, 2007: 13).

❖ Haksız rekabet unsurudur

Kayıtlı faaliyet gösterenler yerine getirmiş oldukları yükümlülükler dolayısıyla kayıt dışı faaliyet gösterenlere göre rekabetten olumsuz etkilenmektedir. Bu durum kayıtlı faaliyet yürütenler için aleyhte bir durum oluşturmakta ve haksız bir rekabet ortamı oluşturmaktadır. Küreselleşmenin rekabeti artırması, maliyetleri düşürme eğilimine yöneltmesi kayıt dışı istihdamı tetiklemektedir (Güloğlu vd., 2003: 59).

❖ Ekonomik verilerin doğru değerdendirilmesini engeller

Kayıt dışı istihdamın resmi ve ekonomik göstergelerde sağlıksız ve eksik görünümüne sebebiyet vermesi bu göstergelerin güvenilirliğine önemli ölçüde zarar vermekte, ekonomik durumun yanlış değerdendirmesine yol açmaktadır. Bu durum yönetimde ciddi sorunlara neden olmaktadır. Yönetim sürecinin planlama aşamasında hedef belirlenirken kaynakların etkin kullanımını sağlamak için gereken önlemlerin alınmasını imkansız hale getirmektedir (Güloğlu vd., 2003: 59).

❖ Çalışma hayatında verimliliğin azalmasına neden olur

İkinci bir işte kayıt dışı olarak çalışanlar kayıtlı olarak çalıştıkları işlerinde, iş kalitesini ve verimliliği düşürmektedirler. Ayrıca işe devamsızlıkta, işe gecikmede ve iş kazalarında artışlara yol açmaktadırlar. Bu nitelikteki çalışmalar, bağımlı çalışanların kayıtlı sektördeki kendi esas işlerindeki çalışmalarının kalitesini ve verimliliğini de düşürmekte, bu sektörde işe devamsızlığın, geç gelmelerin ve iş kazalarının yoğunluğunun artmasına neden olmaktadır. Bu sorunların başlangıcı, ana gelir grubunu oluşturan ücretlilerin satın alma güçlerinin aşırı derecede düşmesi, hızlı nüfus artışı ve üretken istihdam alanlarındaki yetersizliklerdir.

❖ Çocuk emeğinin sömürülmesine neden olur

Çocukların tam gün süre ile çalıştırılması, fiziken ağır işlerin yaptırılması, zihni ve psikolojik baskı yapan işler, çocuğun onuruna zarar veren işlerin yaptırılması gibi durumlar çalışan çocuk psikolojisini olumsuz etkilemektedir. Asgari ücretin altında çalıştırılan çocukların çoğunluğu İş Kanunu kapsamına alınmamakta, elverişsiz sağlık koşullarında ve sosyal güvenceleri olmaksızın çalıştırılmaktadır (Küçükkalay vd., 2000: 109).

❖ Yabancı kaçak işçiliği artırır

Tüm ülkeler yabancıların belli şartlar dahilinde çalışmalarına izin veren düzenlemelere sahiptir. Bu düzenlemelerde öncelikli olan söz konusu ülkenin vatandaşlarının istihdamının sağlanmasıdır. Bu noktada yabancı çalışanlara çalışma izni, ülke vatandaşlarının çalışmadığı ya da çalışmadığı alanlarda verilmektedir. Batılı ülkeler 1970'li yılların ortası itibarıyla kendi istihdamlarının

korunması amacıyla yabancı işgücü ithalini sonlandırmıştır (Lordoğlu, 2007: 29). Ancak kayıt dışılığın yaygın olduğu ülkeler, yabancı kaçak işçi istihdamına uygun bir zemin oluşturmaktadır. Bu durum işçi ve işveren için cazip imkanlar sunmakta ve yabancı kaçak işçiliğinin artmasına neden olmaktadır.

❖ Sosyal güvenlik sisteminin bozulmasına neden olur

Kaynak dağılımındaki dengesizlik, gelirin yeniden dağılımında adaletsizliğe yol açarken gelecek riskine karşı geliştirilmiş olan sosyal güvenlik sistemini de bozmaktadır. Ülkemizin sosyal güvenlik sisteminde görülen başlıca problem ise yeterince prim tahsilatının yapılamamasıdır (Güloğlu vd., 2003: 60). Ayrıca kişiler sosyal güvenlik sistemine kayıtlı olmamakla sosyal güvenlik sisteminin vermiş olduğu haklardan mahrum kalmaktadırlar.

❖ Refah kaybına neden olur

Kayıt dışı ekonomi, devlet tarafından konulan, vatandaşın refahını yükseltmek ve onları korumak amacı taşıyan kuralların ihlal edilmesiyle devletin saygınlığına gölge düşürmektedir. Kayıt dışı ekonomi devletin vergi kaybına yol açarak devlet gelirlerinin de azalmasına neden olmaktadır. Vergi gelirlerinin azalması sürekli artış eğilimindeki kamu harcamalarının finansmanı sorununu beraberinde getirmektedir. Vergi gelirlerinin, kamu harcamalarını karşılama noktasında yetersiz kalması bütçe açıklarına yol açmaktadır. Bu durumda bütçe açıklarının kapatılabilmesi için vergi oranlarını artırma, yeni ve/veya ek vergi ve benzeri mali yükümlülükler getirme, borçlanma veya para basma yoluna gidilebilir. Vergi yükünün ağırlaştırılması kayıt dışı ekonomiyi daha fazla artırırken, dış borçlanma yoluna gidilmesi ülkenin döviz kaynaklarının dışarıya aktarılmasına yol açmakta ve durum ülkenin ekonomik refah düzeyini olumsuz etkilemektedir (Savaş, 2009: 56-57).

❖ Kıdem tazminatından mahrum bırakır

Zorunlu kıdem tazminatı uygulaması OECD ülkelerinden ABD, Almanya, Belçika, Hollanda, İsveç, Norveç ve İzlanda'da bulunmamaktadır. Türkiye ise en yüksek kıdem tazminatı ödeyen ülkeler arasındadır (Karaaslan, 2010: 66). Yüksek kıdem tazminatı işgücü piyasasında katılıklara yol açarken, önemli ölçüde sosyal amaçlara hizmet etme yönüne de sahiptir. Bu araçla, işsizliğin olumsuz sonuçlarını telafi etmek ve işsizlere belirli ölçüde ekonomik güvence sağlamak amaçlanmıştır.

Pasif bir istihdam politikası işlevi yürüten kıdem tazminatının kaldırılması veya çalışanların kıdem tazminatı haklarından vazgeçmesi söz konusu olmamalıdır. Ancak yüksek kıdem tazminatının düşürülmesi önerilebilir (Bakkalcı ve Işıkoğlu, 2011: 18).

❖ Sendikalaşmayı engeller

Demir çalışmasında, işyerleri arasında ekonomik krizlerden en fazla sigortalı ve sendikalı işçi istihdam eden işyerlerinin etkilendiğini, fakat sigortasız ve sendikasız işçi istihdam eden işyerlerinde oldukça esnek faaliyetler yürütüldüğünü gözlemlemiştir. 1990'lı yıllardan sonra yaşanan ekonomik krizler sigortalı ve sendikalı işçi istihdam eden kayıtlı sektörün kayıt dışı sektöre doğru kaymasına yol açmıştır. Güçlü işçi ve işveren sendikalarının varlığı iş barışının ve sosyal barışın sağlanması noktasında oldukça büyük bir öneme sahiptir. Aynı zamanda sendikasız ve sigortasız bir toplumda demokratik ve sosyal bir hukuk devletinden söz edilemez (Demir, 2003: 421-422).

❖ İşsizlik sigortası fonunun gelirlerini azaltır

İşsizlik sigortası, işçilerin kendi iradeleri dışında işsiz kalmaları durumunda belli bir süre veya yeni bir işe başlayana kadar işsiz kalan kişinin ve onun aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geliştirilmiş bir uygulamadır. İşsizlik sigortasından yararlanabilmenin ön koşullarından biri sigortalı çalışırken işini kaybetmiş olmaktır. Sigortalı olarak çalışan kimse işsizlik sigortası fonuna gelir sağladığı için işsiz kaldığı dönemde bu sigortadan yararlanma hakkına sahiptir. Bu nedenle kayıt dışı çalışan kişiler işsizlik sigortası fonunda biriken gelirin azalmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda kayıt dışı çalıştıkları halde işsizlik sigortası uygulamasından yararlananlar işsizlik sigortası fonunu ikinci kez zarara uğratmaktadırlar.

❖ Bütçeden daha fazla miktarda sosyal yardım ödenmesine yol açar

Kayıt dışı çalışan kimseler, gelir elde etmelerine rağmen gelirleri ve çalışmaları bildirilmediği için devletin kendilerine ve ailelerine vermiş olduğu sosyal yardımlardan ve sağlık güvencesi hizmetlerinden ücretsiz olarak yararlanmaktadırlar. Bu durum bütçeye ek maliyet oluştururken kayıtlı kesimin vergi yükünü artırmakta veya bütçede ayrılmış olan sınırlı kaynağın daha fazla kişi arasında bölüşülmesine yol açarak kaynak kullanımının ve dağılımının etkinliğini

bozmaktadır. Bununla beraber sosyal yardımlardan ve sağlık güvencesinden asıl olarak faydalanması gerekenlerin devletin bu sisteminden yeterince faydalanamamalarına neden olmaktadır (Koç, 2016: 96).

1.2.5. Kayıt Dışı İstihdama Neden Olan Faktörlerin Sınıflandırılması

Bir ülkenin kayıt dışı ekonomisinin büyümesi, kayıt dışı çalışmaya ve kayıt dışı istihdam etmeye yönelimi artırmaktadır. Kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdam arasındaki neden sonuç ilişkisine bakıldığında, kayıt dışı ekonominin nedenleriyle kayıt dışı istihdamın nedenlerinin genellikle örtüştüğü görülmektedir (Yurdakul, 2014: 17). Aşağıda kayıt dışı istihdamın nedenleri; sosyal nedenler, ekonomik nedenler, idari ve mali nedenler olarak sınıflandırılmıştır.

1.2.5.1. Sosyal nedenler

Nüfusun hızla artması, göçler ve kentleşme kayıt dışı istihdamı artıran sosyal nedenler arasındadır. Nüfusun hızla artması, artan nüfusa yeni istihdam alanlarının açılmaması, yaşanan bölgenin geri kalmışlığı gibi faktörler kırsal kesimden şehirlere, şehirlerden de büyük şehirlere olan göçün artmasına sebep olmuştur. Bu iç göçler neticesinde şehirlerde işsiz ve vasıfsız bir iş gücü piyasası oluşmuştur. İş gücü arzının fazla olduğu bu yerlerde kişiler, daha düşük ücretler karşılığı sosyal güvence imkanı olmayan işlerde çalışmak mecburiyetinde kalmaktadırlar (Gülcemal, 2009: 17).

İç göç beraberinde çarpık kentleşmeye sebep olurken gecekondulaşma sorununu ortaya çıkarmaktadır. Kırsal bölgelerden kentlere göç eden ve gecekondu bölgelerini oluşturan bu kişiler, küçük esnafılık yaparak, işporta tezgahları açarak ve benzer şekilde işlerle geçinmektedirler (Candan, 2007: 33). Eğitim seviyesi düşük işçiler, katma değeri düşük bir üretim meydana getirmektedirler. İşverenlerin çalışanlar için ödeyeceği primler ve vergiler, çalışanların ürettiği katma değer üzerinde olabilir. Böyle bir durum karşısında kayıt dışı istihdam tercih edilmektedir (Süngü, 2007/2008: 117).

1.2.5.2. Ekonomik nedenler

Kayıt dışı istihdamın başta gelen nedenlerinden biri, kişilerin vergi ödemekten kaçınmalarıdır. Devletin, vergi adaletini sağlayamadığı ve vergilendirmeyi tabana yayamadığı durumda kayıtlı işçi ve işverenlerden alınan

yüksek orandaki vergiler ve sosyal güvenlik kesintileri, kimi zaman kayıt dışı istihdama teşvik etmekte, kimi zaman da buna mecbur bırakmaktadır (Güloğlu vd., 2003: 52).2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz ve krizden sonraki süreç, ekonomik krizler sonucu kayıt dışı istihdamın arttığını doğrulayan korelasyon ilişkisini göstermiştir (Metin, 2011: 59).

İşsizliğin yoğun olarak görüldüğü ülkelerde iş arayanlar işverenler karşısında düşük ücretler karşılığı kayıt dışı çalışma koşullarını kabul etmektedir. Aynı zamanda bu ülkelerde kayıtlı olarak çalışanlar da işsiz kalma endişesi ile kayıt dışı çalışma koşullarına razı olabilmektedir. İşsizliğin yoğun olması ve istihdam oranlarının düşük olması kayıt dışı istihdamın başlıca nedenlerinden biridir (Candan, 2007: 29).

Enflasyon, kayıt dışı ekonomiyi ve kayıt dışı istihdamı genişleten ekonomik bir sorundur. Enflasyon oranının yüksek olduğu ülkelerde görülen yapısal sorunlar, kayıt dışı istihdama sebep olmaktadır. Girişimciler, enflasyon oranının yüksek olduğu bir ekonomi içerisinde riskten kaçınarak yatırımlarını azaltmaktadırlar. Azalan yatırımlara bağlı olarak da işsizlik artmaktadır. İşletmelerin geleceğinden endişe duyan girişimciler, sermayelerini korumak adına kayıt dışı istihdama yönelmektedirler (Candan, 2007: 40-41).

Kayıt dışı istihdam yoğun olarak küçük ölçekli işletmelerde görülmektedir. Emek yoğun üretim yapan küçük ölçekli işletmeler, istihdamın ve vergilerin getirdiği ağır yüklerden dolayı büyük firmaların rekabetine karşı çalışanlarını kayıt dışı bırakarak gelirini artırmaya çalışmaktadır. Küçük ölçekli işletmeler büyük firmalara göre finansman sağlamakta, vergilerini ve sosyal güvenlik yükümlülüklerini yerine getirmekte güçlük çekmektedir (Candan, 2007: 43).

1.2.5.3. İdari ve mali nedenler

İstihdamı resmileştirme işlemlerinde idarenin uyguladığı prosedür, kurumlara bildirim işlemleri ve her kurumun getirmiş olduğu mali yük kayıt dışı çalışmayı teşvik etmektedir (Güryay ve Şafaklı, 2004: 36). Kamu kurumları ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları arasındaki koordinasyon eksikliği kayıt dışı istihdamın idari nedenlerinden biridir. Bu koordinasyon eksikliğinin altında yatan neden ise kamu kurumları arasında kullanılması gereken ortak veri

tabanı ve bilişim teknolojisinin teknik altyapısının yeterince geliştirilememiş olmasıdır. Bu koordinasyon eksikliğinden kaynaklı olarak, SSK'ya ve Maliye'ye bildirilen çalışan sayısı örtüşmemektedir. Birçok kişinin meslek odalarında kayıtları olmasına rağmen SSK'da tescil edilmiş bir işyerleri bulunmamakta ancak bu kişiler sağlık hizmetlerinden yararlanabilmektedir (Süngü, 2007/2008: 117).

İşyerlerinin yeterince denetlenmemesi ve etkin bir ceza sisteminin olmayışı kayıt dışı istihdamın bir başka nedenidir. Denetimlerin sıklaştırılması gerekmektedir. Bunun yanı sıra prim ve idari para cezalarının sıklıkla affedilmesi kayıt dışı çalışmanın cezai yaptırımlarının etkinliğini azaltmaktadır (Metin, 2011: 60).

1.2.6. Kayıt Dışı İstihdamın Sonuçları

Günümüzde birçok farklı şekliyle karşımıza çıkan kayıt dışı istihdam, niteliği itibarıyla farklı sebeplere dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sebepler arasında, vergi takozu diye adlandırılan gelir vergisi, damga vergisi ve sosyal güvenlikle alakalı yükümlülükler maliyetleri artırmakta ve kayıt dışı istihdama yöneltmektedir. İşverenler, karlılıklarını artırmak amacıyla vergi takozunun oluşturduğu mali yükümlülükleri yerine getirmeyerek kayıt dışı istihdamı artırmışlardır. Buna bağlı olarak kayıt dışı istihdamın maliyetinin artması, devletin vergi kaybının giderek büyümesine yol açmıştır (Buyrukoğlu ve Kutbay, 2016: 269).

Devlet, anayasaya dayanarak birtakım görevleri yerine getirmekle yükümlüdür. Bunlar arasında; iş arayışında olan herkesin iş sahibi edilmesi, bütün bireylerin insan onuruna yaraşacak bir hayat sürdürmesi için asgari gelir sahibi edilmesi, sosyal güvenliğin sağlanabilmesi, bu koşulların oluşturulması ve gereken tedbirlerin alınması sayılabilir (Çalgan, 2007: 12-13). Kayıt dışı istihdamın en olumsuz sonuçlarından biri de sosyal bakım hizmetlerinden mahrum kalınmasıdır. Çünkü kayıt dışı ekonomi kural olarak bireyleri, sosyal bakım esasına göre olan haklarını kullanmalarından mahrum bırakmaktadır (UNDP, 2016: 81).

1.2.7. Diğer Ülkelerde Kayıt Dışı İstihdam

Dünya ekonomisi, 1970'li yıllarda yaşadığı ekonomik kriz ve 1990'lı yıllardaki küreselleşme süreciyle tüm dünya üzerinde yapısal bir dönüşüme uğramıştır. 1970'li yıllardaki ekonomik krizin gelişmiş ülkelerle beraber çok

sayıda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri de etkilediği görülmüştür. Bu krizin neticesinde üretim ve istihdam sistemleri büyük bir değişime uğramıştır. Gelişmiş ülkelerin sanayileri, esnek üretim ve esnek istihdam şekillerine yönelmiştir. 1970'li yıllar itibarıyla çoğunlukla da ABD ve AB ülkeleri tam zamanlı çalışma sistemi yerine yarı-zamanlı çalışma, alt-işveren sistemine bağlı çalışma, tele-çalışma, ev-eksenli çalışma gibi esnek çalışma şekillerini geliştirmiştir. Yeni istihdam şekillerinin geliştirilmesiyle üreticiler üretim faaliyetlerini farklı bölge ve/veya ülkelerde yürütebilmektedir. Üretim ve istihdamdaki bu yeni sistemler üretim için büyük bir esneklik ve avantaj sağlamaktadır. Ancak beraberinde kayıt dışı istihdam sorununu da meydana getirmektedir (Metin, 2011: 39). Yirminci yüzyıl boyunca ana akım inanç, ekonomilerin modernleştirilerek kayıtlı ekonominin giderek daha baskın hale gelmesi ve geçmişteki birikim rejiminin kalıntısı olarak görülen kayıt dışı istihdamın yok olmasıydı (Williams & Lansky, 2013: 363).

Kayıt dışı ekonominin temel kaynaklarının başında gelen kayıt dışı istihdam; işçilerin, işverenlerin ve kamu idarelerinin şikayetlerini artırmıştır. Kamu düzenine karşı bir tehdit unsuru olarak görülmeye başlanan bu konu üzerine, 29.10.2003 tarihli C 260/01 sayılı AB Resmi Gazetesinde bir Konsey kararı yayınlanmıştır. Kayıt dışı istihdamın sosyal ve ekonomik alanlarda meydana getirdiği tahribat ve potansiyel tehlikeler açıklanmış ve üye ülkelerden, gereken yaptırımları uygulayarak tedbirler almaları istenmiştir (Demir, 2003: 416).

AB üyesi ülkelerin tümünde müşterek bir mesele olan kayıt dışı istihdam, sosyal hizmetler finansmanına olumsuz etkide bulunmaktadır. Kişilerin sosyal güvenlik haklarını ve işgücü piyasasındaki beklentileri zayıflatırken rekabet koşullarına da olumsuz etki etmektedir. Bu durum Avrupa'nın dayanışma ve sosyal adalete yönelik ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Tahminlere göre AB üyesi ülkelerde ortalama olarak kayıt dışı ekonomi büyüklüğü, AB'nin GSYH'nın %7-%16 aralığındadır. Bu da 10-28 milyonluk işgücüne veya kayıtlı istihdamın %7-%19 aralığına karşılıktır. Bu veriler içerisinde işsizler bulunmamaktadır. Kayıt dışı istihdamın büyük çoğunluğunu kayıt altında çalışanlar oluşturduğu için aynı zamanda bu kişiler toplam istihdam içerisinde de sayılmaktadır. Dolayısıyla kayıt dışı çalışanların tamamının kayıtlı ekonomiye geçmesi durumunda GSYH'nın artış miktarının kesin olarak tespiti imkansızdır (Karaaslan, 2010: 112-113). Günümüzde kayıt dışı istihdam, gelişmiş bölgelerin çoğunda tarım dışı istihdamın

yarısından fazla ve Güney Asya’da tarım dışı çalışmanın %82’si kadardır (Chen, 2012: 3).

Çizelge 1.9. 1974-1998 Yılları Arası Dönemde Bazı OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı İstihdam Tahminleri

Ülkeler	Yıllar	Kayıt Dışı Ekonominin GSMH İçindeki Oranı (%)	Kayıt Dışında Çalışanların İşgücü İçindeki Oranı (%)
Avusturya	1990-91	5,47	9,6
	1997-98	8,93	16,0
Danimarka	1980	8,6	8,3
	1986	9,8	13,0
	1991	11,2	14,3
	1994	17,6	15,4
Almanya	1974-82	10,6	8,0-12,0
	1997-98	14,7	19,0-23,0
Fransa	1975-82	6,9	3,0-6,0
	1997-98	14,9	6,0-12,0
İtalya	1979	16,7	20,0-35,0
	1997-98	27,3	30,0-48,0
İspanya	1979-80	19,0	9,6-26,5
	1997-98	23,1	11,5-32,3
İsveç	1978	13,0	13,0-14,0
	1997-98	19,8	19,8
Avrupa Birliği	1978	14,5	-
	1997-98	19,6	-
OECD(Avrupa)	1978	15,0	-
	1997-98	20,2	-

Kaynak: Schneider, (2002), s.24

Çizelge 1.9. incelendiğinde Avrupa ülkelerinin birçoğunda 1974 yılı itibarıyla kayıt dışı istihdam oranında önemli bir artış olduğu görülmektedir. Bu artışın en önemli nedeni olarak, işgücü piyasasına esnek çalışma yöntemlerinin girmesi gösterilebilir.

Gelişmiş ülkelere bakıldığında kayıt dışı istihdamın en yaygın olduğu sektörlerin genellikle emek yoğun sektörler olduğu görülmektedir. Kayıt dışı istihdamın hayli düşük olduğu sektörler ise teknoloji yoğun sektörlerdir. Tarım sektörü, toplumsal hizmetler sektörü, inşaat sektörü ve imalat sanayi sektörü gelişmiş ülkelerde kayıt dışı istihdamın yaygın olduğu sektörlerdir. Gelişmiş ülkelerin, kayıt dışı istihdamın yaygın olduğu sektörlerdeki dağılımına bakacak olursak:

- Tarım sektöründe; Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İspanya, İngiltere
- Toplumsal hizmetler sektöründe; Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İspanya
- İnşaat sektöründe; Fransa, Almanya, İtalya, İsveç, Hollanda, İspanya, İngiltere
- İmalat sanayi sektöründe; Fransa, Almanya, İtalya, İspanya, İngiltere yer almaktadır (Tunç, 2007: 67).

Gelişmiş ülkelerde kayıt dışı istihdamın yaygın olduğu grupları; yasa dışı göçmenler, yabancı kaçak işçiler, işsizler, yasa dışı olarak ikinci işte çalışanlar, kendi hesabına çalışanlar ile öğrenciler oluşturmaktadır. Bu ülkelerdeki işletmeler çoğunlukla kurumsallaşmış yapıda olduklarından dolayı kayıt dışı istihdam seviyeleri bir hayli düşüktür. Buna rağmen pek çok dünya ülkesinde olduğu gibi söz konusu bu ülkelerde de, 1990'lardan sonra görülen siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeler işsizliği ve kayıt dışı istihdamı artırmıştır (Tunç, 2007: 67).

Çizelge 1.10. AB Üyesi Bazı Ülkelerdeki Kayıt Dışı İstihdamın Görünümü

Ülkeler	Kayıt Dışı Çalışanların Özellikleri	Kayıt Dışı İstihdamın Sektörlere Dağılımı	Tedbirler/Politikalar
Avusturya	-Çalışma çağındaki nüfusun 1/10'u kendi işi dışında ek iş yapmaktadır -Yabancı iş gücünün yasa dışı istihdamına odaklanılmıştır	-%40 inşaat ve zanaat işlerinde -%16 diğer ticari ve sınai işletmelerinde -%16 hizmet sektöründe -%13 eğlence işlerinde -%15 diğer ticari iş ve hizmetlerde	-Denetimlere önem verilmesi -Ticari ve sınai faaliyetlerle ilgili düzenlemenin basitleştirilmesi -Çalışma sürelerinin daha esnekleştirilmesi -İdari prosedürlerin basitleştirilmesi -Ev hizmetleri sektöründeki işsizler için pilot projeler yürürlüğe koymak -Ücret dışı işgücü maliyetleri -Çıraklar ve yaşlı işsizlerin istihdamının azaltılması
Belçika	-Yarı düşük ya da düşük nitelikli işçiler -Erkekler -Gençler	-İkram işi -Perakende ticaret -İnşaat işleri -Tekstil sektörü -Ticaret, nakliyat -Ev hizmetleri -Tarım işleri	-Yasal tedbirler ön plandadır. -Belli iş kolları daha çok denetlenmektedir. -İşgücü maliyetlerini azaltma girişimi söz konusudur. -Hizmet fişi sistemi getirilmiştir.
Danimarka	-Nitelikli ve nitelsiz işçiler -Öğrenciler -Erkekler (kadınların iki katı) -Coğrafi ayrıma göre Kopenhag dışında yaşayan nitelikli genç erkekler	-%33 İnşaat sektöründe -%50 Özel hizmet sektöründe	-Marjinal vergilerin düşürülmesi -Ev onarımları ve tüketici hizmetleri için sübvansiyon verilmesi -Denetimlerin artırılması

Çizelge 1.10. AB Üyesi Bazı Ülkelerdeki Kayıt Dışı İstihdamın Görünümü (devamı)

Ülkeler	Kayıt Dışı Çalışanların Özellikleri	Kayıt Dışı İstihdamın Sektörlere Dağılımı	Tedbirler/Politikalar
Finlandiya	-Çoğunlukla nitelikli genç erkekler	-İnşaat -Otel, restoranlar -Perakende ticaret (oto tamiri dahil) -Emlak hizmetleri	-Geçim yardımları -Özel ev hizmetleri için sübvansiyonlar -Denetim önlemlerinin işsizler için de artırılması -Mali denetimin yeniden uygulamaya konması -A-tipik çalışmayla ilgili mevzuatta değişiklikler -Sanayi ve ticaret sektörleri ile ortak çalışmalar -İşverenlerle ilgili bürokrasinin basitleştirilmesi -Yaygın bilgilendirme kampanyası
Fransa	-Yasal ve yasadışı göçmenler çoğunluktadır.	-%60 hizmetler sektöründe -%27 inşaat işlerinde -% 13 diğer sektörlerde	-Mevzuatın etkinleştirilmesi -Hizmet fişi sisteminin devreye sokulması -İşgücü piyasası idareleri ile diğer idari bölümler arasındaki işbirliğinin artırılması -Sosyal tarafların katkıda bulunmaları -Tarımda mevsimlik işçilere ilişkin prosedürlerin basit hale getirilmesi -Bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri -Bürokrasiyi azaltan önlemler
Almanya	-Yasadışı göçmenler -İki işte çalışanlar -Sadece yasadışı çalışanlar -Emekliler, yaşlılar -Öğrenciler	-İnşaat -Otel, restoranlar -Taşımacılık -Temizlik sektörü -Eğlence, sanat ve kültür hizmetlerinde	-Denetim tedbirlerinin artırılması -Yasal araçların güçlü hale getirilmesi -“Yasa dışı olan toplam dışıdır” bilgilendirme kampanyası

Çizelge 1.10. AB Üyesi Bazı Ülkelerdeki Kayıt Dışı İstihdamın Görünümü (devamı)

Ülkeler	Kayıt Dışı Çalışanların Özellikleri	Kayıt Dışı İstihdamın Sektörlere Dağılımı	Tedbirler/Politikalar
Yunanistan	-Yasadışı ve yasal göçmenler -Emekliler -Evde çalışan kadınlar -Çoğunlukla mevsimlik işlerde çalışan gençler	-Evde çalışmaya olanak veren tekstil gibi sektörler -Oteller, restoranlar, turizm -Hizmetler sektörü -Ev hizmetleri -Taşımacılık	-Vergi yasalarının daha sıkı uygulanması -Vergi kaçırma olanaklarını azaltan vergi reformu -Alım ve hizmet makbuzlarının ibrazındaki vergilerin indirilmesi -Göçmenlerin ülkede kalma olanaklarıyla ilgili düzenlemelerin iptal edilmesi tedbirleri
İtalya	-Gece çalışanlar -Gençler -Kadınlar -Emekliler	-Tarım -İnşaat -Özel hizmet sektörü -Tekstil sektörü	-Vergi idarelerinin denetimlerinin artırılması -Profesyonel hizmetler için vergi indirimleri -Ücret dışı işgücü maliyetlerinin azaltılması -İdari prosedürlerin basitleştirilmesi -Yeni sözleşmelerin yapılması
Lüksemburg	-İnşaat sektöründe	-	-Az miktarda kayıt dışı istihdam olan bu ülkede herhangi bir tedbir uygulanmamaktadır
İspanya	-25 yaş altında olanlar -KOBİ'lerde çalışanlar -Kadınlar -Nitelikli işçiler	-Tarım -Hizmet sektörü -Özel hizmet sektörü	-A-tipik çalışma düzenlemeleriyle ilgili bazı değişiklikler yapılmıştır
İsveç	-Belli özellikleri yoktur -Çoğu kendi hesabına çalışanlar veya nitelikli işçilerdir	-Özel hizmet sektörü -Restoranlar -Temizlik firmaları	-Daha fazla mali denetim -Marjinal oranları düşüren vergi reformu -Ev onarımı için vergi indirimi -Ücret dışı işgücü maliyetlerinin azaltılması önlemleri
İngiltere	-22-25 yaş arası nitelikli erkekler	-İnşaat sektörü -İşportacılık -Oteller ve ikram işleri	-Sosyal yardım sahtekarlığına yönelik denetimlerin ve kontrol elemanlarının artırılması -Vergi mevzuatı tedbirleri

Kaynak: Karaaslan, (2010), s.116-124. (Çizelge, Erkan Karaaslan'ın kitabında sayfa 116-124 arasında yer alan bilgiler derlenerek hazırlanmıştır.)

2. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI İSTİHDAM VE GELİR VERGİSİ İLE İLGİLİ GENEL AÇIKLAMALAR

2.1. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamla İlgili Genel Açıklamalar

2.1.1. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam Kavramı

Dar anlamıyla kayıt dışı istihdam, sosyal güvenlik kuruluşlarına bildirilmeksizin ve gereken yükümlülüklerin ifa edilmemesiyle gerçekleşen istihdamdır. Bu anlamda kayıt dışı istihdam, sosyal güvenlik yönünden kayıt dışılık kavramını kapsamaktadır. Geniş anlamdaki kayıt dışı istihdam kavramı ise ülkedeki çalışan nüfusun resmi toplam istihdam rakamları içinde yer almamasını ifade etmektedir (Buyrukoğlu ve Kutbay, 2016: 251). Bir başka ifadeye göre ise kayıt dışı istihdam, kayıt dışı ekonominin işgücü piyasasına yansımasıdır (Ümit ve Alkan, 2016: 1129). Kayıt dışı istihdamın operasyonel tanımının kriterleri ve kayıt dışı çalışan işçilerin mesleklerine uygun alt kategorileri, ulusal koşullara uygun olarak belirlenmelidir. Bazı ülkeler operasyonel olarak kayıt dışı istihdamı tanımlarken, sosyal güvenlik sistemi tarafından sigorta kapsamının eksikliği ya da ödenen yıllık izin veya hastalık izninin yetersizliği kriterlerini kullanmışlardır (Husmanns, 2001: 7).

Türkiye’deki kayıt dışı istihdam incelenirken, özellikle iki önemli nokta üzerinde durulması gerekmektedir. Bu önemli noktalardan birincisi, kişinin kendi iradesiyle kayıt dışı çalışmayı tercih etmesi, ikincisi ise işverenin kişiyi kendi iradesinin dışında kısmen ya da tamamen kayıt dışı çalıştırmasıdır. Birinci durumdaki kişi; tüccar, esnaf, sanayici, çiftçi, serbest meslek çalışanı veya ücretli çalışanlardan bazıları olabilir. Emekli oldukları halde bir işte çalışan kişiler ve dul yetim aylığı alırken bir işte çalışan kişiler bu duruma örnek verilebilir. İkinci durumdaki kişilerin ise bir kısmı kayıt dışı olarak çalıştırıldıklarından habersizdir, bir kısmı ise haberi olmasına rağmen işlerini kaybetmemek adına sessiz kalmaktadır. Bu çalışanların çalışma süreleri veya hakediş ücretleri eksik bildirilmektedir (Yereli ve Karadeniz, 2004). Kişilerin çalışma durumlarının ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına bildirilme veya bildirilmeme durumlarıyla beraber çalışmaların gün veya ücret olarak eksik bildirilmesi de kayıt dışı istihdam kapsamındadır (Uğur ve Akbaş, 2016: 1112).

1980 yılı sonrasında serbest piyasa ekonomisiyle, Türk ekonomisinin büyümesi ve gelişmesiyle, kayıt dışı istihdamın işgücü piyasasının da genişlemesiyle birlikte kayıt dışı istihdamın büyüdüğü görülmüştür. Kayıt dışı işgücü piyasasının büyümesinde talep yönlü ve arz yönlü faktörler aynı zamanda etkili olmuştur. İşgücü talebinin kayıt dışı istihdamı artırmasında, küresel ekonomilerle rekabet edebilmek için ucuz işgücü yolu ile ticari malların maliyetinin azaltılması amaçlanmıştır. İşgücü arzının kayıt dışı istihdamı artırmasında ise kamu sektöründeki istihdamın azalışı ve kırdan kente göçün artması ile her şartta çalışmayı kabullenmiş bir işgücünün oluşması etkili olmuştur (Aydın, 2013: 783). Sosyal güvenlik kurumlarına kayıtlı olmaksızın çalışanların büyük bir kısmını çocuk çalışanlar ve yabancı kaçak işçiler oluşturmaktadır. Ayrıca bu çalışanlar kanun dışı çalışmaktadır (KADİM Projesi, 2006: 1).

Türkiye’de kayıt dışı istihdam oranı ortalamanın altındadır. Ancak AB üyesi ülkelerle kıyaslandığında kayıt dışı istihdam oranı hayli yüksektir. Türkiye’de kayıt dışı istihdam oranının gelişmekte olan ülkelere göre düşük, AB üyesi ülkelere göre yüksek olduğunu söylemek mümkündür (Yağmur, 2013: 7). Türkiye’de çalışan nüfusun önemli bir kesimini asgari ücretliler oluşturmaktadır. Kamu idaresinin, bu çalışanlardan almış olduğu sosyal güvenlik primlerinde ve vergiler üzerinde alacağı yapısal kararlar kayıt dışı istihdamın azalmasında etkili olacaktır (Buyrukoğlu ve Kutbay, 2016: 250).

2.1.2. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri

Türkiye’de kayıt dışı istihdam nedenlerine bakıldığında bu nedenlerin çeşitli ve karmaşık bir yapıda olduğu görülmektedir. Kayıt dışı istihdamın çok çeşitli olmasına yol açan bir durum ise kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı ekonomi arasındaki yakın ilişkidir (Buyrukoğlu ve Kutbay, 2016: 251). Çizelge 2.1.’de kayıt dışı istihdamın nedenleri gösterilmiştir.

Çizelge 2.1. Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri

Ekonomik Nedenler	Sosyal Nedenler	İşletmeden Kaynaklı Nedenler	Kamudan Kaynaklanan Nedenler	Sosyal Güvenlik ve Vergi Sisteminden Kaynaklanan Nedenler	Sosyal Yardım Sisteminden Kaynaklanan Nedenler
İşsizlik ve Formel Sektörün İşgücü Arzını Karşılayamaması	Göç ve Çarpık Kentleşme	Küçük İşletmelerin Yaygınlığı	Bürokratik İşlemlerin Fazlalığı	Sık Çıkarılan Vergi ve Sosyal Güvenlik Afları ve Borçlanma Kanunları	Sosyal Yardım Ödemeleri
İşgücü Üzerindeki Vergi ve Sigorta Primi Gibi Yükümlülüklerin Yüksekliği	Nüfus Artışı	İşletmelerin Rekabet Gücünün Düşüklüğü	Mevzuatın Karışıklığı	Prim ile Edim Arasındaki Dengesizlik	Primsiz Ödemeler
Gelir ve Vergi Yüğü Dağılımında Adaletsizlik ve Yoksulluk	İşgücünün Niteliğı ile Eğitim ve Bilinç Seviyesinin Düşüklüğü	Kurumsallaşamama	Kamu Kurumları Arasındaki Noksan Koordinasyon	Sosyal Güvenlik ve Vergi sisteminin Bazı Çalışma Şekillerini Kapsam Dışı Bırakması	İşsizlik Ödemeleri
Çalışma Hayatında Değışim ve Yeni Çalışma Şekilleri	----	Marka Yaratamama ve Fason Üretim	Kamu Hizmetlerine ve Kamu Harcamalarına Bakışın Olumsuzluğu	Sosyal Güvenlik Hizmetlerinden Memnuniyetsizlik	----
İstihdamın Sektörel Yapısındaki Değışiklik	----	----	Denetimin Yetersizliğı ve Zorluğu ile Cezanın Eşitsizliğı ve Etkinsizliğı	Emeklilik Yaşı ve Emeklilik Sistemi	----
----	----	----	----	Asgari Ücret	----

Kaynak: Karaaslan, (2010), s.53

2.1.2.1. Ekonomik nedenler

Türkiye’de kayıt dışı istihdama yol açan ekonomik nedenler; işsizlik ve formel sektörün işgücü arzını karşılayamaması, işgücü üzerindeki vergi ve sigorta primi gibi yükümlülüklerin yüksekliği, gelir ve vergi yükü dağılımında adaletsizlik ve yoksulluk, çalışma hayatında değişim ve yeni çalışma şekilleri, istihdamın sektörel yapısındaki değişiklik olarak sıralanabilir. Aşağıda bu nedenler başlıklar halinde açıklanmıştır.

❖ İşsizlik ve formel sektörün işgücü arzını karşılayamaması

ILO’nun tanımına göre bir kişinin işsiz sayılabilmesi için kişinin aktif bir şekilde iş arıyor olması gerekmektedir. İşsiz tanımına girmenin temel şartı, kişinin çalışma isteğinde olması ve aktif bir şekilde iş aramasına bağlıdır. İşsiz miktarını belirleyen değişkenler ise işgücü arzı ve işgücü talebidir. İşgücü arzının işgücü talebinden daha hızlı artması halinde istihdam artsa bile işsizlik artmaktadır. Yine işgücü arzı sabitken istihdamın azalması, işsizliği artıracaktır.

Ülkemizde işsizlik oranının yüksek olması kayıt dışı istihdamın en önemli nedenlerinden biridir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2016 yılı işsizlik oranı, 15 ve daha yukarı yaştakilerde %10,9 oranında gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre erkeklerde görülen işsizlik oranı 0,4 puan artarak %9,6 seviyesinde gerçekleşirken, kadınlarda işsizlik oranı 1,1 puan artarak %11,1 seviyelerinde gerçekleşmiştir. İşsizlik oranının yüksek olduğu illerde ve sektörlerde kişiler hiçbir sağlık güvenceleri olmaksızın düşük ücretler karşılığı da olsa herhangi bir işte çalışmayı tercih etmektedir. Bu durum işverenler açısından avantaj sağlarken sigortasız çalışmayı kabul eden işçiler mağdur durumda kalmaktadır. En nihayetinde bu durum vergi ve sosyal sigorta primi karşılığı olarak devletin kamu gelirlerini azaltmaktadır (TÜİK, 2016, İşgücü İstatistikleri Haber Bülteni).

❖ İşgücü üzerindeki vergi ve sigorta primi gibi yükümlülüklerin yüksekliği

İşgücünün ücretlendirilmesinde işveren tarafından karşılanan ücret dışı ödemeler istihdam üzerinde büyük bir yük oluşturmaktadır. İşverenin payına düşen bu ödemelerin yanı sıra işçi tarafına yüklenen vergi ve diğer kesintilerin de eklenmesiyle istihdam vergileri olarak isimlendirilen bu kesintiler oldukça yüksek

oranları bulmaktadır (Çalgan, 2007: 41). Türkiye’de istihdam üzerindeki yükleri vergiler ve sosyal güvenlik primleri oluşturmaktadır. İstihdamdaki sosyal güvenlik yüklerini, çalışana yüklenen sosyal güvenlik prim kesintisi ve işsizlik sigortası prim kesintisi ile işverene yüklenen sosyal güvenlik primi işveren kesintisi ve işsizlik sigortası primi işveren kesintisi oluşturmaktadır (Uğur ve Akbaş, 2016: 1113).

2017 yılında brüt asgari ücret tutarı 1.777,50 TL iken asgari ücretlinin eline geçen net ücret 1.404,06 TL’dir. Brüt asgari ücret ve net asgari ücret arasındaki 373,44 TL’lik fark ise vergi ve diğer kesintilerin toplamını ifade etmektedir. Asgari ücretlinin işverene maliyetine bakacak olursak, brüt asgari ücret üzerinden 2.088,56 TL’dir. Asgari ücretlinin işverene maliyeti ve brüt asgari ücret arasındaki 311,06 TL’lik fark ise işveren tarafına yüklenen SSK Primi İşveren Payı ve İşsizlik Sigortası Primi İşveren payının toplamını ifade etmektedir. Bu hesaplamalar işgücü üzerindeki vergi ve sigorta primi gibi yükümlülüklerin ağırlığını ortaya koymaktadır. Bu yükümlülüklerin ağırlığı istihdamı olumsuz yönde etkilerken kayıt dışılığa eğilimi de artırmaktadır.

❖ Gelir ve vergi yükü dağılımında adaletsizlik ve yoksulluk

Gelir dağılımındaki adaletsizlik, yoksulluğun artmasına ve kayıt dışı çalışmaya temel teşkil etmektedir. Ülkemizin yaşamış olduğu krizlerden sonra gelir dağılımı bozulmuş, yoksulluğun artması sonucunda insanlar gündelik geçimlerini sağlayabilmek için kayıt dışı çalışmaya yönelmişlerdir. Ancak kayıt dışı istihdam kayıt dışı ekonominin büyümesine ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin derinleşmesine neden olmaktadır. Sosyal güvenceleri olmaksızın kayıt dışı çalışan kişiler herhangi bir kaza, hastalık, işsiz kalma gibi durumlarla karşılaştıklarında gelirleri bu durumları karşılamaya yetmemektedir. Durumlarının daha fazla kötüleşmesine ve giderlerinin artmasına neden olan bu durumlar yoksulluğu daha fazla artırmaktadır. Sonuç olarak, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve kayıt dışı istihdam birbirini karşılıklı bir şekilde olumsuz olarak etkileyen olgulardır (Karaaslan, 2010: 69-70).

❖ Çalışma hayatında değişim ve yeni çalışma şekilleri

Diğer ülkelerde görülen istihdam sorunları farklı nedenlere dayansa da benzer şekilde Türkiye’de de görülmektedir. Türkiye’deki işletmeler de diğer

ülkelerdeki rakipleri tarafından uygulanmakta olan birtakım istihdam politikalarını örnek alıp uygulamaktadır. 24 Ocak Kararları'ndan sonra Türkiye, temel ekonomik politikasını ithal ikamesine dayalı sanayileşme modelinden, ihracata dayalı sanayileşme modeline çevirmiştir. Bu yeni modelle beraber işletmeler emek maliyetini düşürücü esnek çalışma uygulamaları geliştirerek ihracat fiyatını düşürmeye odaklanmıştır (Kutal, 2005: 26).

Geleneksel istihdam biçimlerinin yerini a-tipik ve standart dışı istihdam biçimlerinin alması, sanayi sektöründeki istihdamın küçülmesine ve hizmetler sektöründeki istihdamın hızlı bir şekilde artmasına yol açmıştır. Esneklik uygulamalarıyla yalnızca üretimin katma değerini artırmak değil bununla beraber asıl olarak maliyetleri düşürmek amaçlanmıştır. Üretimin katma değerini artırmayı ve maliyetleri azaltmayı amaçlayan bu uygulamalar sosyal güvenceden mahrum kayıt dışı istihdam edilen bir işgünün ortaya çıkmasına yol açmıştır (Karaaslan, 2010: 71-72).

Esnek çalışma şekilleri ile belirsiz süreli sözleşmeler yerini belirli süreli sözleşmelere, tam zamanlı çalışma yerini kısmi zamanlı çalışmaya doğru yoğunlaştırmıştır. Ayrıca ödünç iş ilişkisi, çağrı üzerine çalışma, tele çalışma gibi yeni çalışma şekilleri benimsenmiştir (Kutal, 2005: 41).

❖ İstihdamın sektörel yapısındaki değişiklik

Türkiye'nin 2001 krizinden sonra sektörel yapısı değişmiş, tarım sektörden sanayi ve hizmetler sektörüne geçilmiştir. Üretim yapısındaki değişim, tarım sektöründeki kırsal nüfusun kentlere doğru göçünü artırmış ve tarım dışı sektördeki kayıt dışı istihdamın da ciddi bir sorun olmasına yol açmıştır. Bütün dünya ekonomilerinin etkilendiği 2008 yılındaki finansal krizden Türk ekonomisi de reel sektörde etkilenmiştir. Dış piyasalar durgunlaşmış, iç piyasalarda talep azalmış ve nihayetinde üretim azalarak işsizlik oranları artmıştır. Bu dönemde işsizlerin kayıt dışı çalışmaya yönelmesi Türkiye'de kayıt dışı istihdamı daha önemli hale getirmiştir (Ümit ve Alkan, 2016: 1125).

2.1.2.2. Sosyal nedenler

Türkiye'de kayıt dışı istihdama yol açan sosyal nedenler; göç ve çarpık kentleşme, nüfus artışı, işgücünün niteliği ile eğitim ve bilinç seviyesinin

düşüklüğü olarak sıralanabilir. Aşağıda bu nedenler başlıklar halinde açıklanmıştır.

❖ Göç ve çarpık kentleşme

Türkiye'deki kentleşme süreci 1923-1950 ve 1950-1980 yılları arasında incelendiğinde, 1923-1950 yılları arasında ulus devletin kentleştiği ve kentlerin devlet tarafından şekillendirildiği görülmektedir. 1950-1980 döneminde ise tarımda makineleşmenin etkisi ile işgücünün boşa kalması sonucunda işgücünün kentlere yöneldiği ve işgücünün kentleştiği görülmektedir. 1960'lardan itibaren kentler hızlı bir şekilde büyümüş ve kırsal kesimden göç eden işgücüne yeterli istihdam sağlayamamıştır. Bu durum sanayileşme için ihtiyaç duyulan ucuz işgücünün karşılanmasını sağlamıştır (İpek, 2014: 172).

Kırsal alanlardan kentlere doğru yapılan göç hareketi işsizlik, çarpık kentleşme gibi olumsuz durumları da beraberinde getirerek işgücü piyasasını etkilemekte ve kayıt dışı çalışma şekillerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Kırsal alanlardan kentlere doğru yapılan bu göçler sonucu kentlerin nüfusu hızlı bir şekilde artmış ve gecekondulaşma sorunu ortaya çıkmıştır. Gecekondulaşma ile kentlerdeki yoksullar devlet arazilerini kullanarak barınma ihtiyacını karşılamış, yasa dışı bir durum olmasına rağmen toplumsal olarak meşru kabul edilmiştir. Bu durum, kayıt dışılığın meşru görülmesini sağlayan değer yargılarını yerleştirmesi bakımından önemlidir (Karaaslan, 2010: 12).

❖ Nüfus artışı

Türkiye'de hızlı nüfus artışı reformlar ve ekonomik kalkınma üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmektedir. Hızlı nüfus artışı, refah arttığında kişinin GSMH'dan daha yüksek pay almasını ve ekonomik değişim sürecinin daha hızlı yaşanmasını engellerken sürdürülebilir kalkınma çalışmalarını da güçleştirmektedir. Ayrıca konut, sağlık, eğitim ve altyapı gibi ihtiyaçların da artmasına neden olmaktadır (Güloğlu vd., 2003: 62).

Türkiye, nüfusu genç yapıda olan bir ülkedir. Nüfusun genç yapıya sahip olması çalışma çağındaki nüfusun ve işgücüne katılım oranının artmasını sağlamaktadır. Ancak kentlerdeki kayıt dışı çalışanların önemli bir kısmını çalışma çağındaki olan, kısa süre önce kırsaldan kente göçmüş, eğitim seviyesi düşük, kayıtlı istihdam edilme imkanı oldukça düşük kimselerin ve çoğunlukla da gençlerin

oluşturduğu görülmektedir. Ülkemizde nüfusun hızla artması ve artan nüfusa istihdam sağlanamaması gittikçe ağırlık kazanan bir sorundur. Türkiye, OECD ülkeleri arasında işgücüne katılım oranı en düşük ülkedir (İpek, 2014: 174).

2016 yılında ülkemizde çalışma çağındaki nüfusun oranı 2015 yılına göre %1,6 artarak %68 oranında gerçekleşmiştir. İşgücü arzının artmasına rağmen işgücüne katılım azalmaktadır. Nüfusumuz 31 Aralık 2016 tarihi itibarıyla 79 milyon 814 bin 871 kişidir. Toplam nüfusun 40 milyon 43 bin 650 kişisini erkekler, 39 milyon 771 bin 221 kişisini kadınlar oluşturmaktadır. Bir başka ifade ile toplam nüfusun %50,2'si erkekler ve %49,8'i kadınlardan oluşmaktadır. Toplam nüfusun %92,3'ü il ve ilçe merkezlerinde yaşamakta, %7,7'si ise belde ve köylerde yaşamaktadır. 2015 yılındaki yıllık nüfus artış hızımız %13,4 iken, 2016 yılında %13,5 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2016, Adrese Dayalı Nüfus Sistemi Sonuçları). Ülkemizde 2016 yılında nüfusun işgücüne katılım oranı (15+yaş) %52'dir. Yine, işgücüne katılma oranı erkeklerde %72 ve kadınlarda %32,5 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2016, İşgücü İstatistikleri Haber Bülteni).

❖ İşgücünün niteliği ile eğitim ve bilinç seviyesinin düşüklüğü

İşgücünün niteliğini belirleyen ana unsur eğitimidir. Eğitim için yatırımların artırılması işgücünün niteliğini artırırken verimlikte ve üretimde artışı da beraberinde getirmektedir (Karaaslan, 2010: 19). Kayıt dışı istihdam, çok fazla nitelik gereksiniminin duyulmadığı işlerde daha yoğun olarak ortaya çıkmaktadır (Karaaslan, 2010: 86). Bu durumun önüne geçmek için işgücünün bilinçlendirilmesi ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi gerekmektedir. İstihdamın korunmasında en önemli araçlar eğitim, yeniden eğitim ve yaşam boyu eğitim süreçleridir. Günümüzde ileri teknolojiye dayalı bilginin hakim olduğu toplumlarda bu süreçler rekabet gücünün gelişmesini de sağlamaktadır. Ekonomik sistemin yeni şartları günümüzde hiçbir ülkede yaşam boyu istihdam garantisi bırakmamıştır. Bunun yerine yaşam boyu eğitim ve istihdam edilebilirlik önem kazanmıştır. İşgücü piyasasının talebine uygun niteliklere sahip olunması günümüzün en önemli istihdam güvencesidir. Ülkemizin de çağın koşullarına ayak uydurabilmesi için yaşam boyu öğrenmeyi desteklemesi, mesleki eğitime ağırlık vermesi, yaşam boyu öğrenim alanlarını geliştirmek adına işçi ve işveren taraflarının işbirliğini artırması gerekmektedir (Çalgan, 2007: 29-30). Kayıt dışı istihdama yol açan sebeplerin başında mali yükün fazla olması ve sosyal güvenlik

bilincinin eksikliği gelmektedir (Bulut, 2013: 86). Bu nedenle işçilerin sosyal güvenlik konusunda bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi oldukça önemlidir.

2.1.2.3. İşletmeden kaynaklı nedenler

Türkiye’de kayıt dışı istihdama yol açan işletmeden kaynaklı nedenler, küçük işletmelerin yaygınlığı, işletmelerin rekabet gücünün düşüklüğü, kurumsallaşamama, marka yaratamama ve fason üretim olarak sıralanabilir. Aşağıda bu nedenler başlıklar halinde açıklanmıştır.

❖ Küçük işletmelerin yaygınlığı

Kendi hesabına çalışanlar veya birkaç kişi çalıştıran küçük ölçekli işletmeler kayıtlı sektörde ek maliyetlere katlanmak zorunda kalmaktadır. Maliyetlerin artması birçok küçük işletmeyi zor duruma düşürmektedir (Çalgan, 2007: 40). Kayıt dışı ekonominin önemli bir kısmını oluşturan küçük işletmeler, yoksul kesime istihdam ve gelir imkanı sunmaktadır. Bu işletmeler büyük işletmelere göre çok daha düşük ücret seviyesinde, sınırlı sosyal yardımlar ve oldukça kötü çalışma şartları ile işçi istihdam etmektedir. Küçük işletmelerde özellikle kadın ve çocuk çalışanın emeğinin istismar edilmesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Sağlık hizmetlerinin kısıtlı olması, ışıklandırma, çevre kirliliği, koruyucu malzemenin yetersizliği, çalışma saatlerinin uzunluğu çalışma koşullarını kötüleştirmektedir. Bu durumun sonucunda mesleki hastalıklar, riskler, iş kazaları gibi olumsuz durumların ortaya çıkma olasılığı artmaktadır. Bazı yazarlar ise küçük işletmelerin büyük ölçüde iktisadi değer yarattığını, gelir ve üretim sağladığını, düşük ücretli işler yaratarak genelde düşük kalitede de olsa büyük hacimde mal ve hizmet ürettiğini ifade etmektedir. Yine, üretilen bu mal ve hizmetlerin düşük gelir grupları tarafından tüketildiği ifade edilmektedir (Ekin, 1995: 21).

❖ İşletmelerin rekabet gücünün düşüklüğü

Kayıt dışı istihdam doğrudan yabancı yatırımları çekmektedir. Kayıt dışı istihdamın yaygın olduğu ülkeler yatırımcılar için oldukça cazip olup özellikle çok uluslu şirketler için bir rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Dolayısıyla sermaye ithal eden ve tasarruf seviyesi oldukça düşük olan bu gibi ülkelerin ithalat seviyesi ihracat seviyesinin üzerindedir. Bu durumda sermaye ithal eden gelişmekte olan ülkeler, sermaye ihraç eden gelişmiş sanayi ülkelerine toplam ödemeler

dengeinde açık vermektedir. Bu nedenle, bu ülkelerin ticari rekabet gücü zayıf kalmaktadır (Erdut, 2007: 78).

❖ Kurumsallaşamama

Kayıt dışı faaliyetlerde bulunan işletmelerin mali tabloları tutarlı ve gerçek verileri yansıtmadığı için bu işletmeler güvenilir işletme olarak adlandırılamaz. Bu işletmelerin, vergiler ve diğer yasal yükümlülükler bakımından risk taşımaları ve yönetim şekillerinin şeffaf olmayışı kurumsallaşamamalarının nedeni olarak görülmektedir (Karaaslan, 2010: 18).

❖ Marka yaratamama ve fason üretim

Rekabetin en önemli unsurlarından ikisini, marka ve malın kalitesi oluşturmaktadır. Kaliteyi yakalamış ve marka oluşturmuş mallar fiyatlarına bakılmaksızın küresel pazarda kolaylıkla alıcı bulma imkanına sahiptir. Ayrıca söz konusu malların satışından dolayı üretimde ve istihdamda artış sağlanabilmektedir. Rekabette geri kalmış ve marka oluşturamamış işletmelerin sıklıkla kayıt dışı istihdama yöneldikleri görülmektedir (Karaaslan, 2010: 93).

Gelişmekte olan pek çok ülke, küreselleşmeye uyum sağlayan yapısal politikalar ve ihracata dayalı sanayileşme modelleri kullanmaktadır. Türkiye de bu politika ve modelleri benimsemiş bir ülkedir. Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de küresel pazarlara açılabilme ve piyasalardaki rekabete uyum sağlayabilmek için üretim sistemi, işgücü maliyetlerini düşürmek amacıyla fason/taşeron üretime yönelmiştir. Büyük işletmeler üretim sürecini parçalara ayırarak üretim aşamalarını kayıt dışı çalışmanın yaygın olduğu küçük işletmelere yaptırmaktadır. Böylece işgücü maliyetlerinin dolaylı yünden düşürülmesi sağlanmaktadır (İpek, 2014: 167-168).

Ülkemizde yakın zamanda hızlı bir şekilde yaygınlaşan taşeron uygulaması, asıl işlere yardımcı işleri yerine getirmektedir. Taşeron uygulamasındaki amaç, üretim sürecindeki asıl işlerin maliyetinin, üretime yardımcı işler yüzünden artmasını önlemektir. Üretim sürecine yardımcı işlerin maliyetini azaltan bu uygulama, son zamanlarda asıl üretim alanlarında da kullanılmaya başlamıştır. Bu durumun nedenlerinin birinin, küreselleşmeye dayalı rekabet ortamı olduğu düşünülmektedir. Ülkemizde taşeron uygulaması Batılı ülkelere büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Türkiye’de taşeron işçiler asıl

işin gerçekleştirildiği işletmede bir bölümde çalışmaktadırlar. Batılı ülkelerde ise genel olarak taşeron, üretimi kendine ait işyerinde gerçekleştirmektedir.

Türkiye’de taşeron uygulaması kimi zaman kötü amaçlı kullanılabilir. Düşük ücretler karşılığı işçi çalıştırmada bir araç olarak kullanılan bu uygulama, işçilerin örgütlenmesini ve toplu pazarlık haklarının kullanımını da engellemektedir. Bunun sonucunda, işçilerin devamlı olarak asgari ücret karşılığı çalışmaları sağlanmaktadır. Aynı zamanda taşeron uygulamalar kayıt dışılığı da beslemektedir (Kutal, 2005: 32-34).

2.1.2.4. Kamudan kaynaklanan nedenler

Türkiye’de kayıt dışı istihdama yol açan kamudan kaynaklı nedenler; bürokratik işlemlerin fazlalığı, mevzuatın karışıklığı, kamu kurumları arasındaki noksan koordinasyon, kamu hizmetlerine ve kamu harcamalarına bakışın olumsuzluğu, denetim yetersizliği ve zorluğu ile cezanın eşitsizliği ve etkinsizliği olarak sayılabilir. Aşağıda bu nedenler başlıklar halinde açıklanmıştır.

❖ Bürokratik işlemlerin fazlalığı

Kayıtlı sektördeki idari düzenlemeler işletmelerin işgücü maliyetinin artmasına yol açmaktadır. Bu idari düzenlemeler; işgücü piyasası düzenlemeleri, ticaret engelleri, izin belgesi alma zorunluluğu, yabancı işçilerin çalıştırılmasına ilişkin sınırlamalar gibi sayılabilir. Yapılan birçok çalışmada bürokratik engellerin fazla olduğu ülkelerde kayıt dışı faaliyetlerin de yüksek olduğunu tespit edilmiştir. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)’nin 2001 yılındaki araştırmasına göre; bir anonim şirketin kuruluşu için 24 belge, bir fabrika kuruluşu için 123 belge ve onay, vergi, çalışma ve sosyal güvenlik idareleri için 38 belge, odalara zorunlu kayıt için 38 belge gerekmektedir. Bir fabrika kurabilmek için işverenden toplamda istenen belge sayısı 193’tür. 2003-2004 yıllarındaki düzenlemeler ve alınan tedbirlerle bürokratik işlemlerin bir kısmı azaltılmıştır. Şirket kuruluşundaki işlem sayısı 19’dan 3 işleme düşürülmüştür. İşletmelerin üzerindeki bürokratik yükü azaltmak amacıyla kurum ve kuruluşlar çalışmalarını sürdürmektedir (KADİM Projesi, 2006: 6).

❖ **Mevzuatın karışıklığı**

Sosyal güvenlik mevzuatında son yıllarda sıklıkla yapılan değişiklikler işçiler ve işverenlerde olduğu kadar mevzuatı uygulayacak kamu kurum ve kuruluşlarında da kafa karışıklığına yol açmıştır. Nitekim bu karışıklık özellikle sosyal sigortaların tek çatı altında toplanmasıyla daha fazla ciddiyet kazanmıştır. Ayrıca ilgili kanunların asıl maddeleri çok sayıda geçici ve ek maddeyle uygulanamaz duruma getirilmiştir. Bu duruma örnek olarak, 108 maddeden oluşan 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda bulunan 26 adet geçici madde verilebilir. Yine, 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanunu, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu, 1479 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu, 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu ve 2829 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumlarına Tabi Olarak Geçen Hizmetlerin Birleştirilmesi Hakkında Kanun büyük ölçüde yürürlükte olup, işler önemli ölçüde mevzuat karışıklığı içerisinde yürütülmektedir (Karaaslan, 2010: 94).

❖ **Kamu kurumları arasındaki noksan koordinasyon**

Ülkemizde kamu kurumları arasındaki koordinasyon zayıflığı kayıt dışı istihdamın nedenleri arasındadır. Sosyal Güvenlik Kurumları, Maliye Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları gibi ilgili kamu kurum ve kuruluşları arasında bir koordinasyon zayıflığı vardır. Bu koordinasyon zayıflığı ve işbirliği eksikliği, ortak veri tabanı ve bilişim teknolojisi kullanımını sağlayacak olan teknik altyapının istenilen seviyede olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum kayıt dışı istihdamın kayıt altına alınmasını zorlaştırmaktadır. SGK ve Maliye Bakanlığına bildirilen işçi sayıları arasındaki farkın büyüklüğü, meslek odalarında kaydı olup bu kişilerin çoğunun SGK'ya tescil edilmiş iş yerlerinin bulunmaması ve mükerrer sağlık hizmetlerinden yararlanmaları gibi durumlar koordinasyon yetersizliğinden kaynaklıdır (Süngü, 2007/2008: 117).

❖ **Kamu hizmetlerine ve kamu harcamalarına bakışın olumsuzluğu**

Vergi ve vergilendirme sisteminin ekonomik ve kanuni yönünün yanı sıra sosyolojik ve psikolojik bir yönü de vardır. Kamu harcamalarının şeffaf olması,

ödenilen vergilerin harcandığı yerlerin bilinmesi kayıt dışı faaliyetler konusunda kişilerin kararlarında önemli bir etkiye sahiptir. Ülkemizde gelir vergisi oranlarının yüksek olması ve vergilendirmedeki adaletsizlik kişilerin kayıt dışı faaliyetlere yönelmesine neden olmaktadır. Anlaşılır bir vergi sistemi ve şeffaf bir maliye politikası yaklaşımı kayıt dışılığın önlenmesinde vergi adaleti kadar önemlidir (Aydın, 2013: 786).

❖ Denetim yetersizliği ve zorluğu ile cezanın eşitsizliği ve etkinsizliği

Kayıt dışı istihdamı artıran bir diğer durum ise denetimlerin yetersizliğidir. Denetimlerin uzman kişiler tarafından oluşturulmuş objektif bir ekiple ve sık aralıklarla yapılması denetimden istenen verimin alınabilmesi için çok önemlidir. Aksi halde denetimler ciddiye alınmayarak kayıt dışı faaliyetlerin üstü kapatılmaktadır. Türkiye’de SGK ve Maliye Bakanlığında denetim görevlilerinin eksikliği kayıt dışı faaliyetlerin artmasına yol açmaktadır. Ayrıca tek tek sorunların çözümüne yönelik olan denetim sistemimizin, sistem denetimine dönüştürülmesi gerekmektedir. Mevcut denetim sistemiyle denetimden beklenen sonuç tam olarak alınamamaktadır (Karaaslan, 2010: 96-97).

Kayıt dışı istihdam cezalarında eşitsizlik söz konusu olmakla beraber idari para cezalarının asgari ücretin katlarına bağlanması cezaların etkinliğini artırmıştır. Ülkemizde kayıt dışı bir işçi çalıştıran işyeri de on işçi çalıştıran işyeri de aylık asgari ücretin iki katı tutarında idari para cezasına tabi tutulmaktadır. Dolayısıyla kayıt dışı bir işçi çalıştıran işyeri ile birden fazla işçi çalıştıran işyerinin eşit cezaya tabi tutulması cezalandırmada eşitsizliğe yol açmakta ve kayıt dışılığı artırmaktadır (Karaaslan, 2010: 99).

2.1.2.5. Sosyal güvenlik ve vergi sisteminden kaynaklanan nedenler

Türkiye’de kayıt dışı istihdama yol açan sosyal güvenlik ve vergi sisteminden kaynaklanan nedenler; sık çıkarılan vergi ve sosyal güvenlik afları ve borçlanma kanunları, prim ile edim arasındaki dengesizlik, sosyal güvenlik ve vergi sisteminin bazı çalışma şekillerini kapsam dışı bırakması, sosyal güvenlik hizmetlerinden memnuniyetsizlik, emeklilik yaşı ve emeklilik sistemi, asgari ücret olarak sıralanabilir. Aşağıda bu nedenler başlıklar halinde açıklanmıştır.

❖ Sık çıkarılan vergi ve sosyal güvenlik afları ve borçlanma kanunları

Borçlanma kanunlarının sık aralıklarla çıkarılması bireylerde yeni bir borçlanma kanununun çıkacağı beklentisine yol açmaktadır. Bu beklenti hali bireyleri kayıt dışı çalışmaya yöneltmektedir. Primlerin affedilmesi ve borçlanma kanunlarının çıkarılması primleri ödeme alışkanlığının benimsenmesini engellemektedir. Af niteliğinde çıkarılan bu borçlanma kanunları, yıllarca kayıt dışı çalışan kişilerin ödemediği geçmiş primlerini kısa zamanda ödeme fırsatı sunmaktadır. Böylece söz konusu kişiler ödedikleri primleri kısa sürede yeniden tahsil ederek karlı konuma geçebilmektedir. Türkiye’de borçlanma kanunları, tahsil edilecek primin geciktirilmesi nedeniyle kaybedilen değerleri dikkate almadan çıkarılmaktadır. Ülkemiz, sigorta borçlanmasında olduğu gibi vergi affında da oldukça cömert bir politika yürütmektedir. Çıkarılan vergi aflarının vergi kaçakçılığını teşvik eder mahiyette olduğu söylenebilir. Vergi adaletini ortadan kaldıran bu durum, vergisini düzenli ödeyen kişilerin de kayıt dışı faaliyetlere yönelmesine yol açmaktadır. Vergi ve sosyal güvenlik afları ile borçlanma kanunları kayıt dışı istihdamın hem sebebi hem de sonucudur. Kayıt dışı istihdamın olmadığı durumda bu gibi yasaların çıkarılması da söz konusu olmayacaktır (Karaaslan, 2010: 102-103).

❖ Prim ile edim arasındaki dengesizlik

İnsanlar, emeklilik ve sağlık güvencesinden yararlanmak için sosyal güvenlik sistemine katılmaktadırlar. Ülkemizde emeklilik yaşının artırılmasından sonra çalışanlar, yıllarca ödenen primlerin karşılığında emeklilik haklarından çok kısa bir süre yararlanacaklarını ve ödenen primlerin karşılığını alamayacaklarını düşündükleri için kayıt dışı çalışmaya yönelmektedirler (Karaaslan, 2010: 103).

Türkiye’de bir işçinin kayıtlı olarak çalıştırılması için işveren tarafından ödenen tutar, işçiye ödenen net ücret tutarının neredeyse iki katı kadardır. Bu nedenle işverenler yasal yükümlülüklerini yerine getirmeyerek, kayıt dışı faaliyetle bir işçi istihdam etmek yerine iki işçi istihdam etmeye yönelebilmektedir. İşverenlere kamu tarafından yüklenen bir diğer yük ise, çalıştırılan işçi sayısına göre engelli, eski hükümlü istihdamı gibi çalıştırma zorunluluklarının getirilmesi ve işyeri hekimi, iş güvenliği uzmanı bulundurma gibi uygulamalardır (Tekinarslan, 2011: 33).

❖ Sosyal güvenlik ve vergi sisteminin bazı çalışma şekillerini kapsam dışı bırakması

Vergi mevzuatı, genel olarak sosyal amaç doğrultusunda bazı kişilere muafiyet tanıyarak vergilendirme kapsamının dışarısında tutmaktadır. Sosyal güvenlik mevzuatı ise tarım işi ile uğraşanların ve işlerinde süresiz çalışanların kaydını kapsam dışı bırakmıştır (Karaaslan, 2010: 103).

❖ Sosyal güvenlik hizmetlerinden memnuniyetsizlik

Çalışan kesim sosyal güvenlik kurumlarına ödemiş oldukları primlerin karşılığı olarak kaliteli bir hizmet beklemektedir. Sigorta primini ödeyen kişinin ve onun sosyal güvenlik hakkından yararlanabilen aile bireylerinin, sosyal güvenlik hizmetlerinden memnuniyetsizliği bu kişilerin kayıt dışı çalışma yolunu seçmelerine neden olabilmektedir. Böyle bir durumda çalışan işvereniyle anlaşarak işvereninden çalışmasını tamamen veya kısmen kayıt dışı bırakmasını isteyerek, işveren tarafından sosyal güvenlik kurumlarına ödenen prim tutarını çalışma ücretine dahil etmesini isteyebilmektedir (KADİM Projesi, 2006: 8-9).

❖ Emeklilik yaşı ve emeklilik sistemi

Devletin uygulamaya koyduğu bazı politikalar kayıt dışı istihdamı önlemek yerine kayıt dışı istihdamın artmasına yol açabilir. Emeklilik yaşını düşüren ya da çalışma sürelerini kısaltan uygulamalar bu duruma yol açan politikalara örnek verilebilir. Erken yaşta emekli olanlar sigortasız olarak başka bir işte çalışabilmekte, çalışma sürelerinin kısaltılması ise kişileri ikinci bir işte kayıt dışı çalışmaya özendirilmektedir (Aydın, 2013: 786).

Türkiye’de kayıt dışı istihdamı artıran bir diğer durum ise 8 Eylül 1999 tarihinden önce çalışmaya başlayan kişilere getirilen erken emeklilik yaşı uygulamasıdır. Bunun önüne geçmek için, 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren emeklilik yaşı, kadınlar için 58 ve erkekler için 60 yaşa çıkarılmıştır (Ümit ve Alkan, 2016: 1133).

❖ Asgari ücret

Asgari ücret, çalışanların insan onuruna yakışır bir hayat sürdürebilmelerini sağlamak amacıyla devlet tarafından belirlenen taban ücreti

ifade etmektedir. Ülkemizde asgari ücret yalnızca çalışan kişinin zorunlu ihtiyaçları göz önüne alınarak belirlenmektedir. Ancak işçi kazandığı asgari ücreti, geliri olmayan diğer aile üyeleri ile paylaşmaktadır. Bu durumda asgari ücretin belirlenmesinde işçinin zorunlu ihtiyaçları ile beraber aile üyelerinin de dikkate alınması daha doğru olacaktır (Çalgan, 2007: 36). Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi asgari ücret üzerindeki mali yükler kişileri kayıt dışı çalışmaya teşvik etmektedir. Bu nedenle asgari ücretin net olarak işçinin eline geçmesini sağlamak veya brüt asgari ücret belirlenirken kesintileri de dikkate almak asgari ücret uygulamasının amacına daha uygun olacaktır.

2.1.2.6. Sosyal yardım sisteminden kaynaklanan nedenler

Türkiye’de kayıt dışı istihdama yol açan sosyal yardım sisteminden kaynaklanan nedenler; sosyal yardım ödemeleri, primsiz ödemeler, işsizlik ödemeleri olarak sıralanabilir. Aşağıda bu nedenler başlıklar halinde açıklanmıştır.

❖ Sosyal yardım ödemeleri

Türkiye’de sosyal yardımlardan yararlanma şartı, sigortasız olarak bir işte çalışmıyor olmaya dayalıdır. Son yıllarda ülkemizde yapılan sosyal yardımlara; muhtaç yaşlı, muhtaç özürlü ve yoksullara yapılan yardımlar, yoksul öğrencilere yapılan yardımlar, aşevi yardımları, sağlık yardımları, gebelik yardımları, eğitim yardımları, tedavi yardımları, afet yardımları, terör mağdurlarına yapılan yardımlar, aile yardımları, gıda yardımları, yakacak yardımları, barınma yardımları ve diğer muhtelif yardımlar örnek olarak verilebilir. Bu yardımlardan yararlananların, yapılan yardımların devamlılığını sağlamak için ya çalışmıyor olması ya da kayıt dışı çalışıyor olması gerekmektedir. Dolayısıyla ülkemizde sosyal yardım sistemi kayıt dışılığın artmasına, yersiz yardımlar yapılmasına kayıt dışı istihdam dolayısıyla bütçede dolaylı yüklerin oluşmasına yol açmaktadır (Karaaslan, 2010: 109-111).

❖ Primsiz ödemeler

Sosyal Güvenlik Kurumu ödemeleri, prime dayalı ödemeler ve primsiz ödemeler olmak üzere iki türdür. Primsiz ödemeler sınıfına; yaşlı aylıkları, engelli aylıkları, şehit ve gazilere ve de onların hak sahiplerine ödenen aylıklar girmektedir. Bu aylıklardan yararlanmanın şartı, yine kişilerin sigortalı olarak bir işte çalışmıyor olmasına dayalıdır (Karaaslan, 2010: 111).

❖ İşsizlik ödemeleri

Yüksek ve uzun süreli olan işsizlik sigortası ödeneklerinin kişiler üzerinde kayıt dışı çalışmaya özendirici bir etkisi vardır. Türkiye’de 01.06.2000 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu pasif istihdam politikalarından biridir. Ülkemizde işsizlik ödeneği ilk kez Şubat 2002’de uygulanmaya başlamış ve zaman içerisinde bu ödenekten yararlananların sayısı artmıştır. Ancak bu uygulamadan yararlanan kişilerden bir kısmının işsizlik ödeneği alırken aynı zamanda kayıt dışı çalışarak uygulamayı suistimal ettikleri saptanmıştır. Bu konunun suistimalinin özellikle gelişmiş ülkelerde daha yaygın olduğu görülmektedir (Yereli ve Karadeniz, 2004). Kişinin işsizlik sigortasından yararlanabilmesinin şartları; kendi isteği ve kusuru dışında işsiz kalmasına, hizmet sözleşmesinin fesih edilmesinden önceki son 120 gün içerisinde prim ödemek suretiyle çalışmasının sürekli olmasına ve son üç yıl içerisinde en az 600 gün süre ile işsizlik sigortası primi ödemesine bağlıdır⁵. Ülkemizde işsizlik sigortasından yararlanma şartları zordur. Bu nedenle işsizlik sigortası fonunda biriken paranın tutarı hayli yüksektir. İşsizlik sigortasından yararlanmalarına rağmen kayıt dışı çalışanların olmasının bir diğer nedeni de sosyal güvenlik kurumlarındaki yetersiz denetim kapasitesi ve mevcut kapasitenin etkin ve koordineli olarak kullanılamamasıdır (Tekinarslan, 2011: 151-152).

2.1.3. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam Şekilleri

2.1.3.1. Çalışmalarını hiç bildirmeyenler

Çalışmalarını ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirmeyenler, kayıt dışı istihdam şekillerinden en sık karşımıza çıkarıdır. Türkiye’de çalışmaları ücret ve gün olarak hiç bildirilmeden kayıt dışı çalışan bu kişiler çoğunlukla; tarım sektöründe çalışanlar, gelir vergisinden muaf olanlar, ikinci bir işte çalışanlar, yabancı kaçak işçiler, çocuk işçiler ve emekli işçilerdir (Süngü, 2007/2008: 116). Söz konusu kimselerin bir kısmı kendi iradesi ile kayıt dışı çalışmayı tercih ederken bir kısmı da ücret ve gün olarak çalışmalarının eksik bildirildiğinden habersizdir. Bunlarla beraber bir de mevzuatın kayıt dışı bıraktığı kesim vardır.

⁵ <http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/isarayan/issizliksigortasi.aspx>

❖ Yabancı kaçak işçiler

Türkiye’de yabancı kaçak işçi istihdamı önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu işçilerin sayısı hakkında kesin bir bilgi elde etmek oldukça zordur. Bu durum yabancı kaçak işçilerin kayıt dışı çalıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı istihdamı yaygınlaştıran yabancı kaçak işçiler, kayıt dışı faaliyette bulunan küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalışan yerli işçilerin rakibi oldukları gibi ücretlerin de aşağı çekilmesine yol açmaktadırlar. Kayıtlı işçi çalıştıranların karşısında yabancı kaçak işçi çalıştırılması haksız rekabet unsuru olarak görülmektedir. Bu istihdam şekli ülkemizde çalışma şartlarını kötüleştirmekte, devletin vergi ve SGK’nın prim kaybına uğramasına yol açmaktadır (Kutal, 2005: 40).

Türkiye’deki yabancı işgücünü son zamanlarda artıran bir diğer durum ise, 2010 yılında başlayarak halen etkisini sürdüren Arap Baharı’dır. Arap Baharı’nın son ayağı olan Suriye iç savaşı, ülkemizin coğrafik konumundan dolayı kara yolu ve deniz yolu ile gelen mültecilerin sayısını artırmıştır. Bu durum ülkemizde kayıt altına alınmayan işgücünün artmasına neden olmuştur. Kayıt altına alınmayan bu yabancı işçilerin sayıları ve çalışma alanları ile ilgili kesin bir veri yoktur (Ümit ve Alkan, 2016: 1134). Ülkemizde işsizlik problemi önemli bir boyuttayken yabancı işçilerin çalışma izinleri olmamalarına rağmen istihdam edilmeleri, ülkemizde işsizlik problemini çözecek önlemlerin başarısı üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir (Kutal, 2005: 41).

❖ Çocuk işçiler

Çalışan çocuk kavramının tanımlanmasında farklı yaklaşımlar olmakla beraber genel yaklaşıma göre, yaşamını kazanmak ya da aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla çalışan 18 yaşından küçükler “çalışan çocuk” veya “çocuk işçi” kavramlarıyla ifade edilmektedir. Türkiye tarafından da onaylanan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları sözleşmesi 1’inci maddesinde, 18 yaşın altındaki herkesi “çocuk” olarak tanımlamıştır. ILO’nun tanımına göre, 15-24 yaş grubundaki çalışanlar genç işçi, 15 yaşından küçük çalışanlar ise çocuk işçi olarak kabul edilmektedir. Ülkemizde ise, 4857 sayılı İş Kanunu’na göre 15 yaşından küçükler çocuk işçi, 15-18 yaş grubundakiler genç işçi olarak kabul edilmektedir (Tor, 2010: 26-27). Kanunlarımız, çocukların çalışma yaşı hakkındaki esasları Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve İş Kanunu’nda düzenlemiştir. Umumi Hıfzısıhha

Kanunu'na göre 12 yaşından küçükler, İş Kanunu'na göre 15 yaşından küçükler çalıştırılmazlar (KADİM Projesi, 2006: 2).

ILO, 1999 yılında kabul ettiği 182 sayılı Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi'nde kötü işlerde hiçbir şekilde çocukların çalıştırılmayacağı kuralını benimsemiştir. Söz konusu kötü işler; her türlü kölelik, çocuk kaçakçılığı, çocuk asker kullanımı, çocukların ticari cinsel istismarı ve fuhuş, küresel anlamda bütün tehlikeli çocuk işçiliği biçimleri dahilindedir. Bu kötü çalışma şekillerinden, tehlikeli çocuk işçiliği ülkemizde en yaygın olarak görülenidir. Avşar ve Öğütoğulları'nın çalışmasında tehlikeli çocuk işçiliği, "İşyerindeki sağlık ve güvenlik standartlarının düşük olması ve kötü çalışma koşulları/düzenlemeleri sonucunda çocukların yaşamlarını kaybetmelerine, sakatlanmalarına ya da hastalanmalarına neden olan çalışma biçimleri" olarak tanımlanmaktadır (Avşar ve Öğütoğulları, 2012: 16).

Türkiye'de çocuk işçi sayısını kesin olarak söylemek mümkün olmamakla beraber 1997 yılında zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılmasının ardından çocuk işçiliği önemli oranda azalmıştır. TÜİK verileri 1994 yılında 6-17 yaş grubundaki çocuk istihdam oranını %15,2 olarak gösterirken, 1999 yılında bu oranı %10,3 olarak göstermektedir. Söz konusu yıllar arasındaki oransal fark zorunlu eğitimden kaynaklanmıştır. Yine, TÜİK tarafından yapılan 2012 yılı Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre 6-17 yaş grubunda çocuk istihdam oranı %5,9 ve toplamda 890 bin çocuk işçi olarak gerçektemiştir. Bu anket sonuçlarına göre, çalışan çocukların %49,8'i bir okula devam etmekte, %50,2'si okula devam etmemektedir. Öte yandan çocuk işçilerin %41,4'ünün hane halkı gelirine katkıda bulunmak amacıyla, %28,7'sinin hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak amacıyla çalıştığı belirlenmiştir. Son olarak 2012 yılında zorunlu eğitimin 12 yıla çıkarılmasının çocuk işçiliğini azalttığı düşünülmektedir. Ancak TÜİK'in çocuk işgücü anketi en son 2012 yılına ait olduğu için net etkisi bilinmemektedir (ÇSGB, 2017: 14-15).

❖ Sosyal güvenlik kurumundan çeşitli adlar altında aylık veya gelir elde edenler

Ülkemizde kayıt dışı çalışan gruplardan birini de emekliler oluşturmaktadır. Genç yaşta emekli olan kimselerin büyük bir kısmı emeklilik

sonrası da çalışmayı sürdürmektedir. Toplumdaki yaygın kanı ise emeklilerin yeniden çalışmaya başlaması durumunda sigortalı olamayacakları yönündedir. Yaşlılık aylığı alan ve sosyal güvenlik kurumlarından yararlanan emeklilerin düşük ücretler karşılığı ve sigortasız çalışma koşullarını kabul etmeleri, işverenlerin emekli işçi çalıştırmayı tercih etme sebebidir. Emekli işçi çalıştırılmasının bir diğer tercih sebebi de iş deneyimleridir (Yereli ve Karadeniz, 2004).

SGK eşi, anne ya da babası vefat eden kimselere ölüm aylığı, dul ve yetim aylığı bağlamaktadır. Bu aylıklardan yararlananların herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olarak çalışmaları halinde aylıkları kesilmektedir. Yine bu kimseler, vefat eden eşleri yahut anne veya babaları dolayısıyla sosyal güvenlik sisteminden yararlandıkları için, aylıklarının da kesilmemesi için işverenle anlaşarak kayıt dışı çalışma yoluna gidebilmektedirler. Bu durumda işveren çalışanlara bir miktar fazla ücret ödeyerek prim ve vergi yükümlülüklerinin bir kısmını hafifletmektedir (Candan, 2007: 39). SGK'dan malullük aylığı alanların da sigortalı olarak bir işte çalışmaları durumunda malullük aylıkları kesilmektedir. Söz konusu kişiler elde ettikleri bu aylıkların kesilmesinin önüne geçmek için kendi iradeleri ile kayıt dışı çalışmayı kabul edebilmektedir (Yereli ve Karadeniz, 2004).

Ülkemizde kayıt dışı çalışma yolunu tercih eden bir diğer grubu da yeşil kartlılar oluşturmaktadır. Yeşil kart uygulaması, ödeme gücü yetersiz olan vatandaşlar için tedavi masraflarının karşılanması amacıyla 1992 yılında uygulamaya konulmuştur. Ancak bu uygulama da sigortalı olması gereken bazı kimseler tarafından suiistimal edilebilmektedir (Yereli ve Karadeniz, 2004).

❖ İşsizlik geliri elde edenler

Sosyal devlet ilkesi gereği benimsenen bir diğer pasif istihdam politikası da işsizlik yardımı uygulamasıdır. Bu uygulama ekonomisi güçlü ülkelerdeki ihtiyaç sahibi işsizler için asgari bir gelir imkanı sağlamaktadır. İşsizlik ödemesi kavramı genellikle işsizlik sigortası ile karıştırılmaktadır. İşsizlik ödemesi, işsiz kalan sigortalı çalışanın çalıştığı dönem içerisinde ödemiş olduğu primler karşılığında işsiz kaldığı zaman faydalandığı bir uygulama değildir. Bu uygulamanın finansmanı devlet tarafından karşılanmakta ve kişinin işsiz kalması durumunda mağduriyet yaşamaması için belli bir süre ödeme yapılmaktadır. Bu

uygulama, OECD ülkeleri genelinde uygulanmakta olup işsizlik sigortası uygulamasının tükendiği durumlarda devreye girmektedir. Dolayısıyla işsizlik yardımı, işsizlik sigortası uygulamasından faydalanmayan ve ihtiyaç sahibi olduğunu belgeleyen işsizlere verilmektedir. İşsizlik yardımı ödemeleri, işsizlik sigortasında olduğu gibi belli bir süre alınabilir veya ihtiyaç halinin devam ettiği sürece alınabilmektedir (Kafkas, 2014: 25). Türkiye’de işsizlik yardımı uygulaması adı altında OECD ülkelerindekine benzer modernlikte direkt bir uygulama yoktur. Ülkemizde işsizlik yardımı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu (İŞKUR), Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, belediyeler gibi kamu kurum ve kuruluşları ile yürütülmektedir. Bu yardımlar aynı ve/veya nakdi yardımlar olabilmektedir⁶.

❖ Sosyal yardım ve hizmetlerden yararlananlar

Sosyal yardım, toplumdaki çalışamayan ve çalışamamaktan dolayı sosyal sigorta kapsamında olmayan ya da çalışmasına rağmen kazancı düşük olan kimselere yapılmaktadır. Sosyal hizmetler ise kişilerin yalnız kaldıklarında bazı temel ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayamayacakları ve sağlık, eğitim gibi hizmetleri satın alamayacakları varsayımına dayanarak sunulmaktadır. Bu hizmetler özellikle yaşlılar, gençler, kadınlar ve engelliler için yapılmakta olan spesifik hizmetlerdir (Bulut, 2013: 89). Sosyal yardım ve hizmetler ülkemizde son yıllarda hızlı bir büyüme göstermiş olup on beşin üzerinde kamu kurum ve kuruluşu tarafından yerine getirilmektedir. Sosyal yardım ve hizmetlerden yararlananlardan bazıları bu yardım ve hizmetlerden yararlanmayı sürdürebilmek adına kayıt dışı çalışma yolunu seçmektedir (Karaaslan, 2010: 40).

2.1.3.2. Çalışmalarını eksik bildirilenler

Çalışmaların eksik bildirilmesi gün olarak ve ücret olarak eksik bildirilmesi şeklindedir. İkinci bir işte çalışıp bu işyerindeki çalışmaların bildirilmemesi, deneme sürecinde kayıt dışı çalıştırma, sosyal sigortalar kurumuna bildirilip vergi dairesine bildirilmeyen ücretliler de gün olarak veya ücret olarak eksik bildirim dahilindedir.

⁶ <http://www.muhasibevergi.com/yazdir.aspx?hid=1797>

❖ Çalışanın çalışmalarının ücret olarak eksik bildirilmesi

İşverenlerin, çalışanların çalışmalarını ücret olarak eksik bildirmeleri sık başvurdukları bir yöntemdir. Bu yönetime başvurularındaki amaç, çalışanlar için ödenen sigorta primi ve verginin düşürülmesidir. Türkiye’de mesleki kazanç ortalamasının belli olmamasından dolayı farklı meslek dallarında çalışanların ücretleri SGK’ya asgari ücret düzeyinden bildirilmektedir (Süngü, 2007/2008: 116).

❖ Çalışanın çalışmalarının gün olarak eksik bildirilmesi

Kayıt dışı istihdamın bir diğer şekli çalışanın çalışmalarının gün olarak eksik bildirilmesidir. İşçinin ayda 30 gün çalışmasına rağmen işverenin Maliye Bakanlığı ve SGK’ya 10-15 gün gibi bildirmesi bu istihdam şekline örnek verilebilir. 08.09.1999 tarihinde 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu’nda yapılan 4447 sayılı yasa değişikliğiyle, 30 günden az çalışan kişilere eksik çalışma nedenini belgelendirme zorunluluğu getirilmiştir. Öncesinde sıklıkla karşılaşılan bu kayıt dışı istihdam şeklinin değişiklik sonrasında zaman içerisinde yaygınlığını kaybettiğini söylemek mümkündür (Süngü, 2007/2008: 116).

❖ İkinci bir işte çalışıp bu işyerindeki çalışmaların bildirilmemesi

İlk işlerinde kayıtlı olarak çalışan bazı kimseler ek gelir elde etmek için ikinci bir işte kayıt dışı çalışmayı tercih edebilmektedir. Türkiye’de bazı devlet memurları veya düşük gelirli işçiler işportacılık, pazarcılık, kahvecilik, emlakçılık, taksicilik gibi işleri ikinci iş olarak yapmaktadırlar (Güloğlu vd., 2003: 55). İkinci işlerinde kayıt dışı çalışanlar, ilk işlerindeki kayıtlılık halinden dolayı sigorta primleri ödendiği için kolaylıkla ikinci işlerinde kayıt dışı çalışmayı kabul edebilmektedir.

❖ Deneme sürecinde kayıt dışı çalıştırma

4857 sayılı İş Kanunu’nun 15’inci maddesine göre, taraflara iş sözleşmesine iki aylık bir deneme süresi koyma ve toplu sözleşme halinde ise bu süreyi dört aya kadar uzatabilme hakkı verilmiştir. İş sözleşmesinin feshedilmesi halinde işçinin çalıştığı günler için ücret ve diğer hakları saklı tutulmuştur. Ayrıca işçinin deneme süresi içinde çalışmasının SGK’ya bildirilmesi zorunludur. Buna rağmen kimi zaman işyeri denetimlerinde, işverenlerin işçinin deneme sürecinde

olduğu ve bu süreçte başarılı olup olmamasına göre sigortasının yapılacağı iddiasıyla karşılaşılmaktadır (Bulut, 2013: 93).

❖ Sosyal sigortalar kurumuna bildirilip vergi dairesine bildirilmeyen ücretliler

SGK'ya bildirilip vergi dairesine bildirilmeyen ücretlileri, daha çok basit usulde vergilendirilenler yanında çalışanlar ve diğer ücret geliri elde edenler oluşturmaktadır. Bu kişilerin çoğunlukla sosyal sigortalar kurumuna bildirilip, vergi dairesine bildirilmedikleri görülmektedir. Söz konusu durum özellikle inşaat sektöründe yaygındır. Bu durumun başlıca nedeni, özel bina inşaatı yaptıranların belediyelerden oturma ruhsatı alabilmeleri için SGK'dan prim borcunun bulunmadığını gösterir belge alma zorunluluklarının olmasıdır. Söz konusu belgeyi vermek için SGK bina inşaatı için asgari işçiliğin bildirilip bildirilmediğini kontrol etmekte ve yeterli işçilik miktarı bildirilmişse belgeyi vermektedir. Ancak, SGK'ya bildirilen işçilerin vergilerinin ödenip ödenmeme durumunu vergi idaresi kontrol edememektedir (Yereli ve Karadeniz, 2004).

2.1.3.3. Mevzuatın kayıt dışı bıraktığı çalışmalar

Sosyal güvenlik kanunları, vergi kanunları ve iş kanunu çeşitli nedenlerle birçok çalışmayı kayıt dışı bırakmıştır. Mevzuat tarafından kayıt dışı bırakılan bu çalışmalar devletin vergi ve prim kaybına yol açmaktadır. Sosyal güvenlik mevzuatında bazı çalışmalar kısmen bazı çalışmalar ise tamamen kayıt dışı bırakılmıştır. Sosyal Sigortalar Kanunu'nun kayıt dışı bıraktığı çalışmalar aşağıda sıralanmıştır (Tekinarslan, 2011: 157-161):

- Tarım kesimine ait tarım ve orman işlerinde ücret karşılığı çalışanların çalışmaları,
- Özel sektöre ait tarım ve orman işlerinde ücret karşılığı ve sürekli olarak çalışanların çalışmaları,
- Tarım sanatlarına ait işlerde çalışanların çalışmaları,
- Tarım işyerlerinde yapılan ancak tarım işi olarak sayılmayan işlerde çalışanların çalışmaları,

- Tarım işyeri olarak sayılmayan işyerlerinin park, bahçe, fidanlık gibi işlerinde çalışanlar haricindeki diğer tarım işlerinde çalışanların çalışmaları,
- Ceza ve ıslah evlerindeki atölyelerde çalıştırılanların çalışmaları,
- Çoğunlukla küçük sanayi siteleri ve tekstil işkolunda Borçlar Kanunu'na göre çıraklık sözleşmesi ile çalıştırılan çocuk çalışanların çalışmaları,
- Orman içi istifleme, sürütme, ağaçlandırma ve benzeri orman işlerinde çalışanların çalışmaları,
- Türkiye'ye yurtdışında kurulu olan bir işyerinin işlerini yürütmek amacıyla gelen yabancı uyruklular geldikleri ülkede sigortalarının bulunduğunu belgelendirmek şartıyla mevzuat dışı tutulmuşlardır.
- Medeni Kanun'un 151'inci maddesine göre eşlerin birbirlerine karşı yardım yükümlülüğü bulunduğu için işverenin ücretsiz çalışan eşi sigortalı olarak sayılmamaktadır. İşveren tarafından çalışan eşin kayıt altına alınıp alınmaması durumu eşlerin tercihlerine bırakılmıştır.
- Ev hizmetlerinde çalışanların kayıt altına alınmasında süreklilik esastır. Sürekli olarak çalışmayan ve ücret almayan kişilerin çalışmaları Sosyal Güvenlik Mevzuatında kayıt dışı bırakılmıştır. Ev hizmetleri kapsamındaki işlerin sürekli olarak sayılabilmesi için ise 30 gün ve üzerinde çalışılmış olması gerekmektedir.
- 506 Sayılı Kanun'un 3'üncü maddesinin 1/C fıkrasında: "Aynı konutta birlikte yaşayan ve üçüncü dereceye kadar (üçüncü derece dahil) olan hısımlar arasında ve aralarına dışarıdan başka kimse katılmayarak bu konut içinde yapılan işlerde çalışanların" sigortalı sayılmayacağı hükmüne yer verilmiştir.
- 506 Sayılı Kanun'un 3'üncü maddesinin 1'inci fıkrası h bendinde: "Resmi meslek ve sanat okulları ile yetkili resmi makamların müsaadeleriyle kurulan mesleki veya sanat okullarında tatbiki mahiyette yapım ve üretim işlerinde çalışan öğrenciler" sigortalı sayılmamaktadırlar.
- İşverenin 18 yaşın altındaki çocukları ücret alıp almamasına bakılmaksızın mevzuat dışı bırakılmıştır.

2.1.4. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Boyutları

Ülkemizde kayıt dışı istihdam verileri TÜİK tarafından yapılan hanehalkı anketinden çıkarılmaktadır. Ankette kayıt dışı istihdam oranı, kişilerin esas işlerinden dolayı sosyal güvenlik kurumuna bağlı olup olmadığı sorusu için verilen cevaplar neticesinde belirlenmektedir. Ancak bu ankette kayıt dışı istihdamın nedenini belirlemeye yönelik herhangi bir soru bulunmamaktadır (Yağmur, 2013: 17). Türk ekonomisinin yapısal özellikleri sebebiyle Türkiye’de kayıt dışı istihdam net bir şekilde ortaya konulamamaktadır. TÜİK ve OECD kayıt dışı istihdam oranlarını yaklaşık değerleri ile hesaplamaktadır. TÜİK 2016 yılı Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre 2016 yılının yıllık kayıt dışı istihdam oranı % 33,49 olarak hesaplanmıştır. Bu dönemdeki kayıt dışı istihdam oranlarının sektörel dağılımına bakacak olursak; tarım sektöründe %82,09, tarım dışı alanlarda %21,72, sanayi sektöründe %20,20, hizmetler sektöründe %20,35 ve inşaat sektöründe % 35,76 oranında kayıt dışı istihdam hesaplanmıştır⁷.

Türkiye’de kayıt dışı istihdam en yoğun olarak; tarım sektörü, inşaat sektörü, küçük çaptaki işletmeler, geçici ve mevsimlik işlerde görülmektedir. Kayıt dışı istihdamın en fazla ortaya çıktığı gruplara bakıldığında; işsizler, eğitim seviyesi düşük niteliksiz kişiler, çocuk çalışanlar, yabancı kaçak çalışanlar, emekli ve serbest çalışanlar görülmektedir (İpek, 2014: 168).

2.1.4.1. Yıllar itibarıyla kayıt dışı istihdam

Türkiye’de kayıt dışı istihdamın yıllara göre seyrini takip etmek gerekirse, çizelge 2.2.’de yer alan 2013-2016 yılları arasındaki veriler incelenebilir.

⁷ http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani

Çizelge 2.2. 2013-2016 Yılları Arasında Kayıt Dışı İstihdamın Aylık ve Yıllık Değişimi (%)

	2013	2014	2015	2016
Ocak	36,23	33,55	32,37	31,80
Şubat	36,36	33,81	31,68	32,13
Mart	36,78	34,35	32,75	32,86
Nisan	37,57	34,81	33,34	33,55
Mayıs	37,65	35,69	33,98	33,82
Haziran	37,81	36,39	34,62	34,01
Temmuz	37,85	36,43	35,01	34,32
Ağustos	37,76	36,35	35,13	34,62
Eylül	37,22	35,71	34,76	34,58
Ekim	36,26	34,99	33,61	33,86
Kasım	35,08	33,92	32,60	33,32
Aralık	34,32	33,23	32,05	32,66
YILLIK	36,75	34,97	33,57	33,49

Kaynak: www.sgk.gov.tr

Çizelge 2.2.’deki veriler, kayıt dışı istihdamın aylar itibarıyla çok küçük dalgalanmalar gösterdiğini, yıllar itibarıyla ise bir azalma eğilimde olduğunu göstermektedir. Aylık oranlar yıllar içerisinde incelendiğinde kış aylarındaki kayıt dışı istihdam ortalamasının yaz aylarındaki kayıt dışı istihdam ortalamasından daha küçük olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni mevsimsellikle açıklanabilir. Kayıt dışı istihdamın genel olarak yıllar itibarıyla azalma eğiliminde olması ise kayıt dışı istihdamla mücadelede uygulanan politikaların olumlu sonuçlar verdiğini göstermektedir.

2.1.4.2. Sektörler itibarıyla kayıt dışı istihdam

Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde 2016 yılı TÜİK verilerine göre; tarım sektörünün %19,5, sanayi sektörünün %19,5, inşaat sektörünün %7,3 ve hizmetler sektörünün %53,7 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Kayıt dışı istihdamın iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımına bakıldığında ise aşağıdaki çizelge karşımıza çıkmaktadır.

Çizelge 2.3. Kayıt Dışı İstihdamın Yıllar İtibarıyla Sektörlere Dağılımı (%)

İktisadi Faaliyet Kodu (18'li Grup)	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Eğitim Hizmetleri	4,34	4,32	4,43	3,59	2,65	3,48	3,19	3,61
Kamu Yönetimi ve Savunma	3,73	4,72	4,86	4,66	4,65	4,12	3,96	3,92
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	5,86	5,13	5,71	4,55	3,13	3,32	4,08	3,32
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	9,28	7,83	8,8	12,39	6,67	6,72	5,93	4,03
Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	24,12	22,38	19,2	15,19	11,57	11,11	9,87	9,22
Bilgi ve İletişim	12,1	21,08	18,01	13,45	11,42	13,22	13,15	12,50
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	10,85	12,66	10,17	16,77	15,29	15,25	14,56	13,17
İmalat Sanayi	27,36	26,64	24,87	21,47	19,84	20,15	18,85	19,90
Gayrimenkul Faaliyetleri	44,44	47,54	33,77	29,35	25,81	26,34	20,85	23,87
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	42,71	42,53	40,32	34,91	31,27	24,82	24,55	31,61
Toptan ve Perakende Ticaret	38,42	36,56	34	30,27	27,91	26,55	25,89	27,09
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	7,11	5,59	11,11	15,84	19,46	24,72	27,21	28,67
Ulaştırma ve Depolama	37,42	36,57	35,34	30,05	25,43	33,01	29,47	23,21
Elektrik, Gaz, Buhar, Su ve Kanalizasyon	19,47	33,94	35,85	28,9	27,52	29,8	30,47	33,85
Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlence ve Spor	50	40,2	38	37,04	34,71	34,35	31,54	33,33
İnşaat ve Bayındırlık İşleri	54,29	52,34	49,88	45,35	40,12	36,61	35,58	35,76
Diğer Hizmet Faaliyetleri	57,71	57,04	56,07	49,06	46,14	47,69	43,38	44,19
Tarım, Ormançılık ve Balıkçılık	85,94	85,47	83,85	83,61	83,28	82,27	81,16	82,09

Kaynak: www.sgk.gov.tr

Çizelge 2.3.'te, 2009-2016 yılları arasında bazı faaliyet kollarındaki kayıt dışı istihdamın oransal seyri izlendiğinde çok küçük oranlarda artış ve azalışların gerçekleştiği böylece dalgalı bir seyir olduğu görülmektedir. Kayıt dışı istihdam oranının en düşük olduğu faaliyet kolları; eğitim hizmetleri, kamu yönetimi ve savunma, finans ve sigorta faaliyetleridir. Tarım, ormancılık ve balıkçılık ise kayıt dışı istihdamın en yüksek oranda gerçekleştiği faaliyet kolu olarak dikkat çekmektedir. Bu durum kurumsallaşmanın etkisi ile açıklanabilir. Bilindiği gibi kurumsallaşmanın yüksek olduğu faaliyet kollarında kayıt dışı istihdam daha az görülmektedir. Tarım, ormancılık ve balıkçılık faaliyetleri ise denetimi en zor olan faaliyet kollarıdır.

2.1.4.3. Bölgeler itibarıyla kayıt dışı istihdam

Ülkemizde kentsel ve bölgesel olarak işgücü piyasaları incelendiğinde ücretli çalışanlar, işgücü katılımı ve işsizlik konularında büyük farklılıklar görülmektedir. Özellikle kentler ve bölgeler arasında gelişmişlik farkı ücretli çalışan oranlarının dağılımını etkilemektedir (Arslan vd., 2011: 13).

Çizelge 2.4. Kayıt Dışı İstihdamın Yıllar İtibarıyla Bölgelere Dağılımı (%)

KODLAR	26 ALT BÖLGE	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
TR51	Ankara	19,03	21,36	21,36	17,67	16,08	17,37	17,09	17,77
TR10	İstanbul	25,17	24,35	22,65	19,36	16,49	18,82	18,36	19,14
TR41	Bursa-Eskişehir-Bilecik	29,91	28,42	28,05	23,67	24,55	20,41	20,44	19,86
TR31	İzmir	28,97	30,47	32,91	30,13	30,38	27,48	23,47	25,93
TR21	Tekirdağ-Edirne-Kırklareli	41,32	39,8	37,5	32,88	30,64	30,15	28,59	31,4
TR61	Antalya-Isparta-Burdur	46,01	44,21	41,86	38,64	36,86	32,89	28,97	31,48
TR42	Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu-Yalova	36,81	38,46	37,93	34,48	32,31	32,82	30,1	26,4
TR72	Kayseri-Sivas-Yozgat	42,07	45,32	50,87	50	39,11	32,85	34,83	32,79
TR22	Bahkesir-Çanakkale	48,39	45,77	45,22	42,25	41,4	38,21	34,89	37,4
TRC1	Gaziantep-Adıyaman-Kilis	59,32	57,82	53,18	49,13	44,27	38,45	35,09	33,99
TR32	Aydın-Denizli-Muğla	43,04	42,55	45,86	48,1	44,3	36,62	35,63	35,15
TR63	Hatay-Kahramanmaraş-Osmaniye	57,57	61,28	58,61	53,69	48,94	40,95	36,72	42,18
TR71	Kırıkkale-Aksaray-Niğde-Nevşehir-Kırşehir	47,65	51,21	46,21	43,13	44,71	38,38	37,91	38,26
TR33	Manisa-Afyon-Kütahya-Uşak	45,54	42,92	43,43	45,22	45,65	39,7	39,37	39,88
TR52	Konya-Karaman	52,95	54,33	50,13	43,99	43,99	39,69	40,17	41,74
TR62	Adana-Mersin	53,9	52,77	53,42	47,52	43,97	45,71	43,31	41,74
TR81	Zonguldak-Karabük-Bartın	60,67	52,91	53	51,72	52,4	49,37	46,32	44,81
TRB1	Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli	53,79	57,73	53,18	55,38	58,58	48,06	46,32	44,7
TR83	Samsun-Tokat-Çorum-Amasya	62,69	55,78	50,5	46,92	47,82	46,61	46,52	45,88
TR82	Kastamonu-Çankırı-Sinop	59,07	62,72	62,96	57,19	50,95	50	48,8	53,77
TRC3	Mardin-Batman-Sırnak-Siirt	63,82	61,08	57,26	51,47	49,06	54,67	51,47	41,21
TRA1	Erzurum-Erzincan-Bayburt	59,48	63,28	56,13	49,35	49,2	56,1	52,35	48,88
TR90	Trabzon-Ordu-Giresun-Rize-Artvin Gümüşhane	67,26	64,71	61,78	62,27	55,74	54,09	52,46	50,87
TRC2	Şanlıurfa-Diyarbakır	67,92	63,59	60,69	63,27	61,6	67,67	65,05	62,77
TRB2	Van-Muş-Bitlis-Hakkari	66,75	71,57	74,85	72,74	69,75	70,42	70,8	66,92
TRA2	Ağrı-Kars-Iğdır-Ardahan	78,62	74,34	73,26	69,51	71,43	71,54	71,1	68,52
	TOPLAM	43,84	43,25	42,05	39,02	36,75	34,97	33,57	33,49

Kaynak: www.sgk.gov.tr

Çizelge 2.4.’teki verilere göre 2009-2016 yılları arasında kayıt dışı istihdam bölgeler itibarıyla dalgalı bir seyir izlemiştir. Ancak genel toplam içerisinde kayıt dışı istihdam oranının bütün bölgelerde 2009 yılından 2016 yılına kadar sürekli bir azalış seyri izlediği görülmektedir. Ayrıca tabloda dikkat çeken bir diğer husus da gelişmiş bölgelerdeki kayıt dışı istihdam oranının gelişmemiş bölgelere kıyasla daha düşük oranda gerçekleştiğidir. Özellikle sanayi ve hizmetler sektörünün daha fazla geliştiği ve tarım sektörünün düşük bir paya sahip olduğu TR51, TR10, TR41, TR31 bölgelerindeki kayıt dışı istihdam oranının en düşük seviyelerde gerçekleştiği; TRA2, TRB2, TRC2, TR90 bölgelerinde sanayi ve hizmetler sektörünün gelişmemiş olduğu, tarım sektörünün ağırlıklı bir paya sahip olduğu ve kayıt dışı istihdam oranının en yüksek seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir.

2.1.5. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdama Karşı Yapılan Çalışmalar

Kayıt dışı istihdamın kısa vadede bazı olumlu etkilerinden söz etmek mümkündür. Kayıt dışı istihdamla kısa vadede üretim seviyesi yükselmekte, maliyetlerde düşüş ve işsizlikte azalış gibi durumlar görülmektedir. Bütün bunlara rağmen kayıt dışı istihdamın uzun vadede ekonomi üzerinde olumsuz etkisi söz konusudur. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde işgücünün ucuz olması kısa vadede ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki oluştururken, uzun vadede sosyal ve ekonomik yönden yapısal sorunlara yol açmaktadır. Ülkemizde kayıt dışı istihdamın azaltılabilmesi ve uzun vadede ekonominin sağlıklı bir yapıda olması için ekonomi politikalarının çok iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Ülkemizde önemli oranda kayıt dışı istihdam söz konusu olduğu için bu konuda yapılacak düzenlemelerin bir anda yapılması işsizliğin, enflasyonun ve yoksulluğun artmasına neden olacaktır. Böylece ekonomik büyüme bu durumdan olumsuz etkilenecektir. Bu nedenle uzun vadeli sosyal ve ekonomik planlar yaparak kayıt dışı istihdamı azaltma yoluna gidilmesi daha sağlıklı sonuç verecektir. Söz konusu planlarla emeğin geliri ve sermayenin geliri arasındaki fark zaman içerisinde azalacak, yoksulluk ve işsizliği ortadan kaldıracak politikalarla kayıt dışı istihdam uzun vadede azaltılacaktır (Aydın, 2013: 789-790).

2.1.5.1. Çalışanların bilinçlendirilmesi

Bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmalarının kayıt dışı istihdamı önlemede önemli bir yeri vardır. Bu yolla kişilerin sosyal güvenlik hakları ve

yükümlülükleri ile ilgili bilgi ve bilinç eksiklikleri giderilmekte, böylelikle kayıtlı çalışmaya olumlu katkı sağlanmaktadır. Toplumun her kesiminin bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmalarının hedefinde olması gerekmektedir. Bu konuda bilgi eksikliği veya yanlış bilinç oluşması sosyal güvenlik mevzuatının çok geniş ve kapsamlı olmasından kaynaklanmaktadır. Sosyal güvenlik hizmetlerinin sağladığı artılar ve çalışanlar için sunduğu katkılar öncelikli olmak üzere çalışanların eğitimlerle bilgilendirilmeleri gerekmektedir (Tekinarslan, 2011: 177).

2.1.5.2. Yoksulluk ve işsizlikle mücadele

Yoksullukla mücadele stratejisinin tarihine bakıldığında, özellikle 20'nci yüzyılın farklı dönemlerinde iki grup politikanın uygulandığı görülmektedir. Birinci grup politikalar, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan 1980'li yıllara kadar tüm dünyada yaygınlık kazanmış olup, yoksullukla doğrudan mücadele amacı gütmekte ve esasında bir sosyal güvenlik ağını öngörmektedir. İkinci grup politikalar ise, yoksulluk sorununda önemli bir yer teşkil eden işsizliğin azaltılması ile ekonomik büyüme gerçekleştirecek türdeki politikalarlardır. İkinci grup politikaların, yoksulluğun doğrudan azaltılması amacı olmamasına rağmen dolaylı olarak azalmasını sağladığı düşünülmektedir (Gündoğan, 2008: 48).

Türkiye'de, yoksulluk konusu geleneksel dayanışma ilişkilerine dayalı olup yoksullukla mücadele konusu uzun süre gündeme getirilmemiştir. Devlet bu konudaki sorumluluğunu, Kızılay Derneği ve Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu gibi kurumlar tarafından bakım ve geçici yardımlar şeklinde sürdürmektedir. Yoksullukla mücadele konusu 1980'li yılların ortasından itibaren kurumsal düzeyde değerlendirilmiş, çeşitli politikaların geliştirilmesine başlanmıştır. 1990'larda yaşanan ekonomik krizlerden sonra ise bu konuya olan ilgi artmıştır. Konuya olan ilginin artmasında kitle iletişim araçlarının gelişmesinin yoksulluğu daha net gözler önüne sermesi de etkili olmuştur. Ülkemizde yoksullukla mücadelede son zamanlara kadar daha çok dolaylı politikalar benimsenmiştir. Yoksulluk ve işsizlikle mücadele sorununun çözümü, ekonomik büyümeye dayandırılmış ve beş yıllık kalkınma planları ile hızla büyüyen ekonominin, yoksulluk ve işsizlik sorunlarını çözmesi beklenmiştir. Ancak bu yaklaşımla işsizlik sorunu çözülememiş ve istihdam politikalarına gereksinim duyulmuştur. Türkiye dünyada en hızlı büyüyen ekonomilerden biri olmasına rağmen ekonomik büyümenin ülkemizdeki yoksulluk sorununa kendiliğinden bir çözüm getiremeyeceği anlaşılmıştır. Nihayetinde, ülkemizde yoksullukla

mücadele konusunda ekonomik büyümenin yanı sıra doğrudan mücadele yöntemlerinin uygulanması da mecburiyet kazanmıştır. Günümüzde ülkemizdeki doğrudan yoksullukla mücadele düzeyi yeterli olmamakla beraber buna yönelik çeşitli uygulamalar vardır. Bu uygulamaların başında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF) gelmektedir. Fon, 1986'da 3294 sayılı kanunla kurulmuş ve 2004'te Başbakanlığa bağlı bir genel müdürlüğe dönüştürülmüş olup, "Yoksulluk içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlara yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici önlemler alarak, gelir dağılımının iyileştirilmesine katkı sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmek" amacı taşımaktadır (Gündoğan, 2008: 52).

2.1.5.3. Sosyal güvenlik reformu

Türkiye'de kayıt dışı istihdamın kayıtlı istihdama dönüştürülebilmesi için 1999 yılı sonrasında birtakım yasal düzenlemelere gidilmiş, teşvik edici uygulamalar getirilmiş ve denetim sisteminin yapısı düzenlenmiştir. Kayıt dışı istihdamı önlemeye yönelik denetim 1999 yılı öncesinde SSK Sigorta Müfettişlerince yapılırken, 08.09.1999 tarihli 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu'nda 4447 sayılı yasa değişikliğiyle SSK'da yoklama memuru kadrosu açılarak denetim iki kademeli hale getirilmiştir. Böylelikle kayıt dışı istihdamın önüne geçmeye çalışan Maliye Bakanlığına bağlı yoklama memurları, vergi denetmenleri, gelirler kontrolörleri, hesap uzmanları, maliye müfettişlerinden oluşan kademeli bir sistem oluşturulmuştur. Söz konusu yasa değişikliği, diğer kamu kurum ve kuruluşlarına kendi işyerlerinin denetimleri sırasında işyerlerinde çalışanların sigortalılık durumunun kontrol edilmesi ve sigortasız çalışanların SSK'ya bildirilmesi yükümlülüğü de getirmiştir. Bu yükümlülükle beraber kayıt dışı istihdamın denetim yetkisi yatay olarak da genişletilmiştir. Sosyal güvenlik reformu ile SSK Sigorta Teftiş Kurulu Başkanlığı, SSK Teftiş Kurulu Başkanlığı, Bağ-Kur Teftiş Kurulu Başkanlığı ve Emekli Sandığı Teftiş Kurulu Başkanlığındaki bütün görevli müfettişler SGK Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı adı altında birleştirilmiştir. Bu düzenleme ile merkezde, kayıt dışı istihdamla planlı ve programlı olarak mücadele edecek güçlü bir denetim birimi oluşturulmuştur. SSK Genel Müdürlüğüne kayıt dışı istihdam konusunda proje geliştirme ve araştırma yapma görevleri verilmiştir. Sosyal güvenlik reformu kayıt dışı istihdamla mücadelede önemli adımların atılmasını sağlamıştır (Süngü, 2007/2008: 130-131).

2.1.5.4. Kayıt dışı ekonomiyle mücadele stratejisi eylem planı

Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı, Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB)'nin koordinatörlüğünde yürütülmektedir. Halen uygulanmakta olan plan “Onuncu Kalkınma Planı” olup 2014-2018 yıllarını kapsamaktadır. Programın amacı; kayıt dışı ekonomiyi azaltmak, orta ve uzun vadede ekonomik istikrarı sağlamak, gelir dağılımı ve istihdam gibi makroekonomik unsurların iyileşmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda program, kayıt dışı ekonominin GSYH'ye oranını beş puan azaltmayı ve tarım dışı sektörlerdeki kayıt dışı istihdam oranını beş puan azaltmayı hedeflemektedir (GİB, 2015).

Onuncu Kalkınma Planında, kayıt dışı istihdamın ve ülkemizde geldiği boyutun değerlendirileceği bir çalıştay düzenlenmesi kararı alınmıştır. Çalıştayın, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı öncülüğünde ve diğer ilgili kuruluşlar olan Hazine Müsteşarlığı, GİB, İŞKUR, KOSGEB, SGK, TÜİK, TOBB, TESK, TİSK, DİSK, HAK-İŞ, TÜRK-İŞ, MÜSİAD, TUSİAD katılımları ile gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Çalıştay sonucunda tarım dışı sektörlerde kayıt dışı istihdamın durumunun analiz edilip kamuoyu ile paylaşılması ve kayıt dışı istihdamla mücadelede çözüm önerilerinin uygulamaya geçirilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması planlanmıştır (GİB, 2015).

2.1.5.5. Çocuk işçiliğini kaldırmaya yönelik projeler

ÇSGB çocuk işçiliğinin önüne geçmek için 1990'ların başından beri mücadele etmektedir. Bu konuda çalışma yapan kamu kurum ve kuruluşları, işçi-işveren kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile koordineli olarak faaliyetler yürütmektedir. Türkiye 1994 yılında dünyanın en yaygın olarak kabul ettiği insan hakları belgelerinden birisi olan Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeyi, 1998 yılında ILO'nun temel sözleşmeleri olarak kabul edilen İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 sayılı sözleşmeyi ve 2001 yılında En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 sayılı sözleşmeyi kabul etmiştir. Bakanlık 2005 yılında 182 sayılı sözleşme gereği, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının da desteğiyle 2005-2015 dönemi için “Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Ulusal Politika ve Program Çerçevesi” hazırlamış ve uygulamıştır. Bu politika ve program 2015 yılında tamamlanmış ve 2017-2023 dönemi için Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı hazırlanmıştır. Program ile amaçlanan çocukların fiziksel, ruhsal,

sosyal ve ahlaki gelişimlerini ciddi düzeyde olumsuz etkileyen çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında ulusal bir programı gerçekleştirmektedir. Programın temel hedefi çocuk işçiliğine neden olan yoksulluğu ortadan kaldırmak, eğitimin kalitesini ve ulaşılabilirliğini artırmak, toplumsal bilinç ve duyarlılığı artırmak gibi geniş kapsamlı tedbirlerle çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri öncelikli olmak üzere çocuk işçiliğini önlemektir. Hazırlık çalışmalarını Çalışma Genel Müdürlüğü İstihdam Politikaları Daire Başkanlığı başlatmış olup konu ile ilgili kurum ve kuruluşlarının temsilcilerinin katılımlarıyla çalıştaylar düzenlenmiştir. İlk çalıştay 17-18 Ağustos 2016 tarihlerinde ve ikinci çalıştay 8 Kasım 2016 tarihinde yapılmıştır (ÇSGB, 2017: 10-11).

Çocuk işçiliğini kaldırmaya yönelik ilgili diğer kuruluşların yapmış olduğu çalışmalar da mevcuttur. ÇSGB İş Teftiş Kurulu tarafından Ankara, İzmir ve Bursa illerinde “Mobilya Sektöründe Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Sona Erdirilmesi Projesi”, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) tarafından Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Çorum, Diyarbakır, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kocaeli ve Şanlıurfa illerinde “Sokakta Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi Projesi”, MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü tarafından Adana Karataş’ta “Mevsimlik Gezici ve Geçici Tarım İşlerindeki En Kötü Biçimdeki Çocuk İşçiliğinin Eğitim Yoluyla Sona Erdirilmesi Projesi”, TİSK ve Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) tarafından Adana ilinde “Çocuk İşçiliğine Karşı Toplumsal İşbirliği Projesi” gerçekleştirilmiştir (Avşar ve Ögütoğulları, 2012: 36-37).

2.1.5.6. Kayıt dışı istihdamı önleme projesi

5502 sayılı Kanun’un 17’nci maddesinin (b) bendi ve 13/A maddesinin (ç) bendine göre, kayıt dışı istihdamla mücadele konusunda yetkili makam SGK’dır. Kayıt dışı istihdamla mücadele görevi, Rehberlik ve Teftiş Kurulu Başkanlığı, Sigorta Primleri Genel Müdürlüğü bünyesinde yer alan Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Daire Başkanlığı ve il müdürlüklerindeki Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Servisleri ile sosyal güvenlik denetmenleri tarafından yerine getirilmektedir. Ayrıca SGK kayıt dışı istihdamı önlemek için diğer kurumlardan veri toplama ve topladığı verileri kullanma yetkisine sahiptir (KİTUP II, 2013: 5).

KADİM Projesi’nin amacı, ülkemizdeki kayıt dışı istihdama ve yabancı kaçak işçi istihdamına neden olan faktörleri ortadan kaldırmak ve kayıtlı istihdama

geçişini sağlamaktır. Projenin faaliyet başlıkları denetimin etkin, caydırıcı olarak uygulanması, bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri, mevzuat değişikliklerinin yapılması ve bürokratik engellerin kaldırılması olarak belirlenmiştir (KADİM Projesi, 2006).

2.1.5.7. Kayıtlı istihdamın teşviki

Türkiye’de kayıtlı çalışmayı teşvik etmek amacıyla SGK’nın yürütmüş olduğu çalışmalar vardır. Türkiye ve AB’nin ortak finansmanı ile Kayıtlı İstihdamın Teşviki Projesi Hibe Bileşeni ilk defa SGK tarafından uygulanmıştır. Hibe programı ile kayıt dışı istihdamın mücadelesiyle ilgili yerel aktörlerin ortaya koymuş olduğu fikirler desteklenmiştir. Sivil toplum örgütleri, sendikalar, belediyeler, sanayi ve ticaret odaları gibi fikir aktörlerinin hazırlamış oldukları projelere fon sağlanmıştır. Bu aktörler dolaylı yünden fakat doğal bir yolla sosyal güvenliğin önemini anlatmışlardır. Kendi bölgelerindeki sorunları net biçimde saptayabilen hibe sahiplerinin yürütmüş olduğu projeler bir hayli somut sonuçlar vermiştir. Hibe programı Temmuz 2010-Temmuz 2011 döneminde uygulanmış ve kayıt dışı istihdam oranlarındaki düşüş ile hibelerin uygulandığı bölgeler arasındaki ilişkinin paralel olduğu görülmüştür. Güney Doğu Anadolu, Kuzey Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Batı Karadeniz alt bölgeleri hibelerin en yoğun uygulandığı bölgelerdir ve TÜİK verileri bu bölgelerde kayıt dışı istihdamın en yüksek oranda azaldığını doğrulamıştır (Yağmur, 2013: 17).

Kayıtlı İstihdamın Teşviki II Projesi (KİTUP II) Hibe Programı, özellikle kadınların ve gençlerin işgücüne katılım oranını yükselterek istihdam edilen kişi sayısını artırmayı amaçlamaktadır. KİTUP II Projesi, AB ve Türkiye tarafından ortak finanse edilmektedir. Proje; mal alımı, hibe ve teknik destek bileşenlerinden oluşmaktadır. Kayıtlı İstihdamın Teşviki programlarından ilki yerel sosyal ağlar arasındaki işbirliğinin artmasını sağlamış ve teknik destek bileşeninin katkısıyla SGK personelinin ve ilgili diğer kişilerin farkındalık ve bilgi seviyelerinin artmasına katkıda bulunmuştur. Birinci programın devamı ve tamamlayıcısı olma niteliği taşıyan KİTUP II projesinin SGK çalışanlarını, yerel kuruluşların ve sosyal ağların çalışanlarını kurumsal kapasite yönünden daha fazla güçlendirmesi beklenmektedir.

2.2. Türkiye’de Gelir Vergisi İle İlgili Genel Açıklamalar

2.2.1. Gelir Vergisinin Tarihçesi

Gelir vergisi ilk kez 1798 yılında Napolyon Savaşlarının finansmanını sağlamak amacıyla İngiltere Parlamentosunda gündeme gelmiştir. 1799 yılı itibarıyla kişilerin toplam yıllık gelirlerinin vergilendirilmesini öngören teklif, parlamentodaki karşı görüşlere rağmen belirli bir süre uygulanmak üzere, tepkileri en aza indirebilmek amacıyla “savaş vergisi” adı altında kabul edilmiştir. Bu vergi 1815 yılında Fransa ile savaşın bitmesi üzerine 1816 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak ekonomik kaynak meydana getirmesindeki başarısı üzerine savaş sonrası dönemde, 26 yıl aradan sonra yeniden gündeme gelmiştir. 1842 yılında üç yıllığına geçici olarak İngiltere Parlamentosunda tekrar kabul edilen gelir vergisi 19’uncu yüzyılın sonlarına kadar üçer yıllık uzatmalarla uygulanmaya devam etmiştir. 19’uncu yüzyılın sonlarından itibaren İngiliz kamu maliyesinde önemli bir yer edinen gelir vergisine zaman içerisinde halk alışmış ve toplumun tepkisi ortadan kalkmıştır (Özmert ve Şahin, 2014: 69-71).

Osmanlı İmparatorluğunda 1914 yılının son dönemlerinde “Temettü Vergisi Kanunu” yürürlüğe girmiş ve “Temettü Vergisi” uygulaması başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilan edilmesinden sonra 1926’da bu kanun yürürlükten kaldırılmış ve “755 Sayılı Kazanç Vergisi Kanunu” yürürlüğe konularak kazanç vergisi uygulaması getirilmiştir. Yine bu kanunun yerini 1934’te “2395 Sayılı Kazanç Vergisi Kanunu” almıştır. Kazanç vergisi uygulaması ihtiyaçlar için yetersiz kalmaya başlamış, bunun üzerine 03.06.1949 tarihinde 5421 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu kabul edilmiştir. 1950 yılından itibaren Türkiye’de ilk kez gelir vergisi uygulaması başlamıştır. 5421 Sayılı GVK, 01.01.1961 tarihinde yürürlükten kaldırılarak yerini günümüzde halen uygulanmakta olan 193 Sayılı GVK’ya bırakmıştır. 01.01.1961 tarihinde yürürlüğe giren 193 Sayılı GVK zaman içerisinde birçok değişikliğe uğrayarak günümüze kadar uygulanmaya gelmiştir (Sarılı, 2015: 3). Bugüne dek 76 kanun ile değişikliğe uğrayan 193 sayılı GVK ek, geçici ve mükerrer maddelerle beraber 210 maddeyi aşmıştır. Bu durum kanunun sistematliğini bozmuş ve bu nedenle Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan Bakanlar Kurulunca da kabul edilen yeni Gelir Vergisi Kanunu Tasarısı 12.03.2013 tarihinde TBMM’ye sunulmuştur. Tasarıda; 193 sayılı GVK ve 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK)’nın yürürlükten kaldırılması, GVK ve KVK’nın “Gelir Vergisi Kanunu” adı ile bir çatı altında toplanması

amaçlanmaktadır. Halen komisyonda olan tasarının yasalaşmasının ardından beyanname veren mükelleflerin sayısının artacağı beklenmektedir (Ortaç, Ünsal ve Yılmaz, 2016: 14).

2.2.2. Gelir Vergisinin Unsurları

GVK'nın 1'inci maddesinde gelir; “bir gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların safi tutarıdır” şeklinde tanımlanmış ve bu tutar gelir vergisi matrahına konu olmuştur. Gelir vergisi, kanunda gerçek kişilerin vergilendirilmesi esasına dayandırılmıştır. Literatürde ise gelir kavramının tanımlanmasında ve kapsamının belirlenmesinde iki farklı teori vardır. Bu teorilerden birincisi kaynak teorisidir ve bu teoriye göre gelir, üretim faktörleri olan emek, sermaye, doğal kaynaklar ve müteşebbisin üretim sürecine katılmaları ile süreklilik arz eden ücret, faiz, rant ve kar olarak elde ettikleri değerleri ifade etmektedir. İkinci teori ise kaynak teorisine göre geliri daha geniş anlamda ifade eden net artış teorisidir ve bu teoriye göre kişilerin sahip oldukları değerler üzerinde ortaya çıkan her türlü fiili net artış gelir kabul edilmektedir (Sarılı, 2015: 3-4). Almanya ve İsviçre'deki uygulamalarda her iki teori de bireylerin tüketim miktarını ve değerini belirlemede yetersiz kalmaktadır. Ülkelerin birçoğu kaynak teorisi ve net artış teorisinin yetersizliğini tamamlamak için bu teorilerin karması olan bir sistem kullanmaktadır (Biyan ve Yılmaz, 2012: 187). GVK'nın 2'nci maddesine göre gelire konu olan kazanç ve iratlar şunlardır:

- Ticari kazançlar,
- Zirai kazançlar,
- Ücretler,
- Serbest meslek kazançları,
- Gayrimenkul sermaye iratları,
- Menkul sermaye iratları,
- Diğer kazanç ve iratlar.

2.2.2.1. Ticari kazançlar

GVK'nın 2'nci maddesinde sayılan gelir unsurlarından ilki ticari kazançlardır. Aynı kanunun 37'nci maddesi ise ticari kazancı; “Her türlü ticari ve

sınai faaliyetlerden doğan kazançlar ticari kazançtır” şeklinde tanımlamaktadır. Ticari ve sınai faaliyetin tanımına GVK’da yer verilmemiştir. Ancak 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu 11’inci maddesinde “Ticari İşletme” başlığıyla bir düzenlemeye yer vermiştir. Bu düzenlemede, “Ticari işletme, esnaf işletmesi için öngörülen sınırı aşan düzeyde gelir sağlamayı hedef tutan faaliyetlerin devamlı ve bağımsız şekilde yürütüldüğü işletmedir.” şeklinde tanımlanmıştır. Sarılı ise sınai faaliyeti; “imalat veya üretim faaliyeti sonucunda belirli bir değer yaratma faaliyeti” olarak tanımlamaktadır (Sarılı, 2015: 12).

Ticari faaliyetin özellikleri aşağıda sıralanmıştır:

- Faaliyetin sermaye ve emeğe dayalı olması gerekmektedir.
- Faaliyet süreklilik arz etmelidir.
- Faaliyet belirli bir organizasyon içerisinde gerçekleştirilmelidir.
- Faaliyet gelir elde etme amacı taşımalıdır.
- Faaliyetin belirli bir ticari veya sınai müessese büyüklüğünde yapılması gerekmektedir.

Ticaret kazanç olarak sayılan özel faaliyetler ise GVK’nın 37’nci maddesinde sayılmıştır. Bunlar:

- Maden, taş ve kireç ocakları, kum ve çakıl istihsal yerleri ile tuğla ve kiremit harmanlarının işletilmesi,
- Coberlik⁸ işleri,
- Özel okul ve hastanelerle benzeri yerlerin işletilmesi,
- Gayrimenkullerin, alım, satım ve inşa işleriyle devamlı olarak uğraşanların bu işleri,
- Kendi nam ve hesaplarına menkul kıymet alım, satımı ile iştigal edenlerin bu faaliyetleri,
- Satın alınan veya trampa suretiyle iktisap olunan arazinin iktisap tarihinden itibaren 5 yıl içinde parsellenerek bu süre içinde veya daha sonraki yıllarda kısmen veya tamamen satılması,

⁸ Coberlik; borsaya kayıtlı olmak üzere kendi nam ve hesabına hisse senedi ve tahvil alım satımı yapılmasıdır.

- Dış protezciliği faaliyeti.

Ticari kazancın elde edilmesi tahakkuk esasına dayalıdır. Gelirin tahakkuk etmesi ise hukuken söz konusu gelirin mahiyeti ve miktarı itibarıyla alacaklısı tarafından talep edilebilme durumuna gelmesidir. Vergiye tabi ticari kazançların tespiti, gerçek usul (bilanço esas ve işletme hesabı esas) ve basit usul olarak iki farklı usulde yapılmaktadır (Sarılı, 2015: 15).

2.2.2.2. Zirai kazançlar

GVK'nın 52'nci maddesinde zirai kazanç; "Zirai faaliyetten doğan kazanç zirai kazançtır" şeklinde tanımlanmıştır. Aynı maddenin ikinci fıkrasına göre zirai faaliyetin tanımı; "arazide, deniz, göl ve nehirlerde, ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme ve ıslah yollarıyla veyahut doğrudan doğruya tabiattan istifade etmek suretiyle nebat, orman, hayvan, balık ve bunların mahsullerinin istihsalini, avlanmasını, avcılar ve yetiştiricileri tarafından muhafazasını, taşınmasını, satılmasını veya bu mahsullerden sair bir şekilde faydalanılmasını ifade eder" şeklinde tanımlanmıştır. Zirai kazanç olarak sayılan özel faaliyetler ise GVK'nın 52'nci maddesinde sayılmıştır. Bunlar:

- Aşım yaptırmak maksadıyla erkek damızlık beslenmesi,
- Çiftçiye ait olup zirai işletmeye dahil her türlü zirai makine ve aletlerinin başka çiftçilerin zirai üretim işlerinde devamlı olarak çalıştırılması,
- Mahsullerin, değerlendirmeleri maksadıyla ve zirai üretime bağlı olarak işlenmesi,
- Zirai ürünlerin dükkan ve mağaza açılarak satışının yapılması halinde ürünlerin dükkan veya mağazaya gelinceye kadar geçirdikleri aşamalar.

Zirai kazançların tespit edilmesi de ticari kazançların tespitinde olduğu gibi tahakkuk esasına dayanmaktadır. Vergiye tabi olan zirai kazançların tespiti ise gerçek usul ve kaynakta vergilendirme (stopaj) usulü olarak iki farklı usulde yapılmaktadır (Sarılı, 2015: 47).

2.2.2.3. Ücretler

GVK'nın 61'inci maddesinde; "Ücret, işverene tabi belirli bir işyerine bağlı olarak çalışanlara hizmet karşılığı verilen para ve ayınlar ile sağlanan ve para

ile temsil edilebilen menfaatlerdir” şeklinde tanımlanmaktadır. İş Kanunu ise yalnızca nakit ödemeleri ücret olarak kabul etmektedir. GVK’da yer alan tanıma göre ücret kavramı iktisadi bakımdan tanımlanan ücretten farklıdır. İktisadi bakımdan her türlü emek geliri ücret sayılırken GVK serbest meslek çalışanlarının üretim faaliyetinden elde ettikleri geliri ücret olarak kabul etmemektedir (Sarılı, 2015: 56). GVK’da yer alan ücret tanımından yola çıkarak ücretin unsurları şu maddelerle sıralanabilir:

- Çalışma bir işverene tabi olarak yapılmalı,
- Çalışma belirli bir iş yerine bağlı olarak yapılmalı,
- Ücret belirli bir hizmetin karşılığı olarak ödenmeli,
- Ücret karşılığı yapılan ödeme para, ayın ya da para ile temsil edilebilir bir menfaat olmalıdır.

Ücretin elde edilmiş sayılmasının genel kuralı tahsilat esasına dayanmaktadır. Tahsil edilmiş ücret geliri ise vergilendirilebilir gelir olarak kabul edilmektedir. Ücret gelirlerinin tespiti ve vergilendirilmesi, gerçek usul ve diğer ücretler usulü olarak iki farklı usulde yapılmaktadır (Biyen ve Yılmaz, 2012: 192).

2.2.2.4. Serbest meslek kazançları

GVK’nın 65’inci maddesi serbest meslek kazancını; “Her türlü serbest meslek faaliyetinden doğan kazançlar olarak tanımlamaktadır. Kanunda aynı maddenin ikinci fıkrasında “Serbest meslek faaliyeti; sermayeden ziyade şahsi mesaiye, ilmi veya mesleki bilgiye veya ihtisasa dayanan ve ticari mahiyette olmayan işlerin işverene tabi olmaksızın şahsi sorumluluk altında kendi nam ve hesabına yapılmasıdır” şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımdan yola çıkılarak bir faaliyetin serbest meslek faaliyeti sayılabilmesi için taşıması gereken unsurlar şunlardır:

- Faaliyet sermayeden ziyade kişisel çalışma, bilimsel ya da mesleki bilgi yahut uzmanlığa dayalı olmalıdır.
- Faaliyet ticari mahiyet taşımamalıdır.
- Faaliyet bir işverene tabi olmaksızın kişisel sorumluluk altında, kendi nam ve hesabına yapılmalıdır.

- Faaliyet süreklilik arz etmelidir.

Serbest meslek kazançlarının vergilendirilebilir olması vergiyi doğuran olayın gerçekleşmesine bağlıdır. Vergiyi doğuran olay ise serbest meslek kazançlarının elde edilmesi ile gerçekleşmektedir. Söz konusu bu kazancın elde edilmesi tahsil esasına bağlıdır. Serbest meslek faaliyetinin tespiti ve vergilendirilmesi, gerçek usul ve götürü gider usulü olmak üzere iki farklı usulde yapılmaktadır.

2.2.2.5. Gayrimenkul sermaye iratları

Gayrimenkul kavramı taşınmaz malları, arazi, arsa ve binaları ifade etmektedir. GVK'nın 70'inci maddesi gayrimenkul sermaye iradının çerçevesini “yazılı mal ve hakların sahipleri, mutasarrıfları, zilyetleri, irtifak ve intifa hakkı sahipleri veya kiracıları tarafından kiraya verilmesinden elde edilen iratlar” olarak belirlemiştir. Bu maddede yer alan mal ve hakların kiraya verilmesinden sağlanan değerlerin gayrimenkul sermaye iradı olarak kabul edilebilmesinin temel koşulu; söz konusu mal ve hakların gerçek kişilere ait şahsi özel mal varlığı kapsamına girmesidir. GVK'nın 70'inci maddesinde sayılan gayrimenkul sermaye iradı sağlayan mal ve haklar şunlardır:

- Arazi, bina (döşeli olarak kiraya verilenlerde döşeme için alınan kira bedelleri dahil), maden suları, memba suları, madenler, taş ocakları, kum ve çakıl istihsal yerleri, tuğla ve kiremit harmanları, tuzlalar ve bunların mütemmim cüzileri ve teferruatı,
- Voli mahalleri ve dalyanlar,
- Arama, işletme ve imtiyaz hakları ve ruhsatları, ihtira beratı, alametifarika, marka, ticaret unvanı, her türlü teknik resim, desen, model, plan ile sinema ve televizyon filmleri, ses ve görüntü bantları, sanayi ve ticaret ve bilim alanlarında elde edilmiş bir tecrübeye ait bilgilerle gizli bir formül veya bir imalat usulü üzerindeki kullanma hakkı veya kullanma imtiyazı gibi haklar (Bu hakların kullanılması için gerekli malzeme ve teçhizat bedelleri de gayrimenkul sermaye iradı sayılır.),
- Telif hakları,
- Gemi ve gemi payları ile bilumum motorlu tahmil ve tahliye vasıtaları,

- Motorlu nakil ve cer vasıtaları, her türlü motorlu araç, makine ve tesisat ile bunların eklentileri,
- Vakfın gelirinden hizmet karşılığı olmayarak alınan hisseler ile zirai faaliyete bilfiil iştirak etmeksizin sadece üründen pay alan arazi sahiplerinin gelirleri bu kanunun uygulanmasında gayrimenkul sermaye iradı addolunur.

Gayrimenkul sermaye iratlarının vergilendirilebilir olması vergiyi doğuran olayın gerçekleşmesine bağlıdır. Vergiyi doğuran olay ise gayrimenkul sermaye iradının elde edilmesi ile gerçekleşmektedir. Söz konusu iradın elde edilmesi tahsil esasına bağlıdır. Gayrimenkul sermaye iratlarının vergilendirilmesinde gerçek gider usulü ve götürü gider usulü olmak üzere iki farklı usul uygulanmaktadır. Vergiye tabi olmayan gayrimenkul sermaye iratlarında konut istinası uygulaması söz konusudur (Sarılı, 2015: 96).

2.2.2.6. Menkul sermaye iratları

GVK'nın 75'inci maddesinde menkul sermaye iradı; "Sahibinin ticari, zirai veya mesleki faaliyeti dışında, nakdi sermaye veya para ile temsil edilen değerlerden müteşekkil sermaye dolayısıyla elde ettiği kar payı, faiz, kira ve benzeri iratlar menkul sermaye iradıdır" şeklinde tanımlanmıştır. Kaynağı ne olursa olsun menkul sermaye iradı sayılan gelirler şunlardır:

- Her nevi hisse senetlerinin kar payları,
- İştirak hisselerinden doğan kazançlar,
- Kurumların yönetim kurulu başkan ve üyelerine verilen kar payları,
- Kurumlar Vergisi Kanunu uyarınca yıllık veya özel beyanname veren dar mükellef kurumların, indirim ve istisnalar düşülmeden önceki kurum kazancından hesaplanan kurumlar vergisi düşüldükten sonra kalan kısmı,
- Her nevi tahvil ve hazine bonosu faizleri ile Toplu Konut İdaresi, Varlık Kiralama Şirketleri ve Özelleştirme İdaresi'nce çıkarılan menkul kıymetlerden sağlanan gelirler,
- Her nevi alacak faizleri,
- Mevduat faizleri,

- Hisse senetleri ve tahvillerden vadesi gelmemiş kuponların satışından elde edilen bedeller,
- İştirak hisselerinin, sahibi adına henüz tahakkuk etmemiş kar paylarının devir ve temlik karşılığında alınan para ve ayınlar,
- Her çeşit senetlerin iskonto edilmesi karşılığında alınan iskonto bedelleri,
- Faizsiz olarak kredi verenlere ödenen kar payları ile kar ve zarar ortaklığı belgesi karşılığı ödenen kar payları ve özel finans kurumlarınca kar ve zarara katılma hesabı karşılığında ödenen kar payları,
- Repo gelirleri,
- Tüzel kişiliği haiz emekli sandıkları, yardım sandıkları ile sigorta ve emeklilik şirketleri tarafından;
 - a) On yıldan az süreyle prim veya aidat ödeyerek ayrılanlara ödenen irat tutarları,
 - b) On yıl süreyle prim veya aidat ödeyerek ayrılanlar ile vefat, maluliyet veya tasfiye gibi zorunlu nedenlerle ayrılanlara ödenen irat tutarları.
- Bireysel emeklilik sisteminden;
 - a) On yıldan az süreyle katkı payı ödeyerek ayrılanlar ile bu süre içinde kısmen ödeme alanlara yapılan ödemelerin içerdiği irat tutarı (28/3/2001 tarihli ve 4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu kapsamında bireysel emeklilik hesabına yapılan Devlet katkılarının ödemeye konu olan kısımlarına isabet eden irat tutarı dahil),
 - b) On yıl süreyle katkı payı ödemiş olmakla beraber emeklilik hakkı kazanmadan ayrılanlar ile bu süre içinde kısmen ödeme alanlara yapılan ödemelerin içerdiği irat tutarı (4632 sayılı kanun kapsamında bireysel emeklilik hesabına yapılan Devlet katkılarının ödemeye konu olan kısımlarına isabet eden irat tutarı dahil),
 - c) Emeklilik hakkı kazananlar ile bu sistemden vefat, muafiyet veya tasfiye gibi zorunlu nedenlerle ayrılanlara yapılan ödemelerin içerdiği irat tutarı (4632 sayılı kanun kapsamında bireysel emeklilik hesabına yapılan Devlet katkılarının ödemeye konu olan kısımlarına isabet eden irat tutarı dahil).

Menkul sermaye iratlarının vergilendirilebilir olması vergiyi doğuran olayın gerçekleşmesine bağlıdır. Vergiyi doğuran olay ise menkul sermaye iradının elde edilmesi ile gerçekleşmektedir. Bu nedenle iradın elde edilme tarihinin belirlenmesi vergi dönemi bakımından önemlidir. Menkul sermaye iratlarının önemli bir kısmının vergilendirilmesinde kaynakta vergilendirme yöntemi uygulanmaktadır (Sarılı, 2015: 111).

2.2.2.7. Diğer kazanç ve iratlar

Yukarıda açıklanan altı gelir unsurunun dışında kalan kazançlar diğer kazanç ve iratlar başlığında düzenlenmiştir. GVK'nın 80'inci maddesinde diğer kazanç ve iratlar; değer artışı kazançları ve arızı kazançlar olarak ikiye ayrılmıştır. Birtakım mal ve hakların elden çıkarılmasından sağlanan kazançlar değer artışı kazançları kabul edilerek gelir vergisine tabi tutulmaktadır. GVK'nın 80'inci maddesinde sayılan vergilendirilebilir değer artış kazançları ise şunlardır:

- İvazsız olarak iktisap edilenler ile tam mükellef kurumlara ait olan ve iki yıldan fazla süreyle elde tutulan hisse senetleri hariç, menkul kıymetlerin veya diğer sermaye piyasası araçlarının elden çıkarılmasından sağlanan kazançlar,
- GVK'nın 70'inci maddesinin birinci fıkrasının 5'inci bendinde yazılı hakların (ihtira beratları hariç) elden çıkarılmasından doğan kazançlar,
- Telif haklarının ve ihtira beratlarının müellifleri, mucitleri ve bunların kanuni mirasçıları dışında kalan kimseler tarafından elden çıkarılmasından doğan kazançlar,
- Ortaklık haklarının veya hisselerinin elden çıkarılmasından doğan kazançlar,
- Faaliyeti durdurulan bir işletmenin kısmen veya tamamen elden çıkarılmasından doğan kazançlar,
- İktisap şekli ne olursa olsun (ivazsız olarak iktisap edilenler hariç) GVK'nın 70'inci maddesinin birinci fıkrasının 1, 2, 4 ve 7'nci bentlerinde yazılı mal (gerçek usulde vergiye tabi çiftçilerin zirai istihsalde kullandıkları gayrimenkuller dahil) ve hakların, iktisap tarihinden başlayarak beş yıl içinde elden çıkarılmasından doğan kazançlar.

Diğer kazanç ve iratların bir diğer sınıfını oluşturan arızı kazançlar da gelir vergisine tabi tutulmaktadır. Arızı kazanç, bir yıl içerisinde süreklilik arz etmeyen faaliyetler dolayısıyla elde edilen kazanç olarak tanımlanabilir. GVK'nın 82'nci maddesinde sayılan vergilendirilebilir arızı kazançlar ise şunlardır:

- Arızı olarak yapılan ticari faaliyetler ile bu nitelikteki faaliyetlere aracılıktan elde edilen kazançlar,
- Ticari veya zirai bir işletmenin faaliyeti ile serbest meslek faaliyetinin durdurulması veya terk edilmesi ile henüz başlamamış olan böyle bir faaliyete hiç girişilmemesi, ihale, artırma ve eksiltmelere iştirak edilmemesi karşılığında elde edilen hasılat,
- Gayrimenkullerin tahliyesi veya kiracılık hakkının devri karşılığında alınan tazminatlar ile peştemallıklar (kiracıya ait tesisat ve malların tahliye ve devri sırasında kiralayan veya yeni kiracıya devrinde doğan kazançlar dahil),
- Arızı olarak yapılan serbest meslek faaliyetleri dolayısıyla elde edilen hasılat,
- Gerçek usulde vergiye tabi mükelleflerin terk ettikleri işleri ile ilgili olarak sonradan elde ettikleri kazançlar (zarar yazılan değersiz alacaklarla, karşılık ayrılan şüpheli alacakların tahsili dahil),
- Dar mükellefiyete tabi olanların arızı ulaştırma faaliyetlerinden elde ettikleri kazançlar.

2.2.3. Gelir Vergisi Tarifesi

Vergisi tarifesi, mükellefin vergi borcunu ve devletin vergi alacağını belirleyen araçtır. Bu noktada vergi tarifesi ekonomik ve sosyal adaletin sağlanmasında çok önemli bir yer tutmaktadır. Vergi adaletini sağlama noktasında artan oranlı vergi tarifesinin diğer vergi tarife sistemlerinden daha üstün olduğu görüşü yaygındır. Bu nedenle dünya çapında ülkelerin yoğun olarak uyguladığı sistem artan oranlı gelir vergisi tarifeleridir. Klasik mali anlayışa göre artan oranlı vergi tarifelerinin vergilendirmede adaleti sağlama yönünde daha başarılı olduğu kabul edilmektedir. Ancak 1980 yılı sonrasında artan oranlı vergi tarifesi uygulamasının da vergilendirmede adaleti sağlama noktasında yetersiz kaldığına yönelik eleştiriler artmıştır (Demircan, 2016: 269).

Türkiye’de gelir vergisinin payı 1965 yılından günümüze dek yaklaşık %45 oranında gerilemiştir. Bu gerilemenin nedenlerinden biri gelir vergisi oranlarının önemli ölçüde aşağı çekilmesidir. Ülkemizde 1981 yılında vergi dilimi sayısı yedi iken 1986 yılında altıya, 2005 yılında beşe ve son olarak 2006 yılında dörde düşürülmüştür (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014: 3). GVK’nın 103’üncü maddesinde gelir vergisine konu olan gelirlerin vergilendirilmesinde esas alınacak tarife 2017 yılı için aşağıdaki çizelgede belirtilmiştir.

Çizelge 2.5. Türkiye’de Gelir Vergisi Tarifesi (2017 yılı)

13.000 TL'ye kadar	%15
30.000 TL'nin 13.000 TL'si için 1.950 TL, fazlası	%20
70.000 TL'nin 30.000 TL'si için 5.350 TL, (ücret gelirlerinde 110.000 TL'nin 30.000 TL'si için 5.350 TL), fazlası	%27
70.000 TL'den fazlasının 70.000 TL'si için 16.150 TL, (ücret gelirlerinde 110.000 TL'den fazlasının 110.000 TL'si için 26.950 TL), fazlası	%35

2.2.4. Ücretlerin Vergilendirilmesindeki Önemli Hususlar

Gerçek kişiler tarafından bir takvim yılı içerisinde elde edilen ücretler gelir vergisine tabi tutulmaktadır. Maliye teorisi ayırma ilkesi gereği, emek gelirlerini sermaye gelirlerinden daha düşük oranla vergilendirmeyi gerektirmektedir (Demircan, 2016: 267). Ücret gelirlerinin tespiti ve vergilendirilmesi, gerçek usul ve diğer (ücretler) usulü olarak iki şekilde uygulanmaktadır. Gerçek usulde vergilendirme, sadece kaynakta kesinti usulüne tabi olan ücretler ve yıllık beyanname ile beyan edilmesi zorunlu olan ücretler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Sarılı, 2015: 62). Günümüzde küresel olarak gelir vergisi sitemlerinin neredeyse tamamı ücretleri kaynakta kesinti yöntemiyle vergilendirmektedir. Ticari kazançlar ve serbest meslek kazançları gibi gelir gruplarında ise vergilendirme beyan yöntemine dayandırılmaktadır. Her iki uygulama yöntemi vergilendirme zamanı bakımından fark oluşturmaktadır. Bu durum geliri geç vergilendirilen taraflara avantaj sağlamaktadır. Aynı zamanda verginin bir yıl ya da bir yıldan uzun sürede ödenmesi durumunda bu kimselerin en azından banka mevduat faizi ve enflasyon oranında ek gelir elde etme ya da bu ek gelir kadar vergiyi az ödeme imkanları olabilmektedir. Bu yöntemle beyan edilen gelirler aksi ispatlanıncaya dek doğru kabul edilmektedir. Hal böyle iken vergi denetiminin yetersizliğinde beyan esasına tabi olan kimseler için lehte bir durum ortaya çıkmaktadır. Ancak söz konusu bu avantajlar kaynakta kesinti

yöntemi ile vergilendirilen ücretlileri parasal yönden dezavantajlı duruma düşürmektedir. Doktrinde bu durumun hukuken eşitlik ilkesini ihlal ettiği ve Anayasal hükümlere aykırılık teşkil ettiği görüşü ileri sürülmektedir (Bıyan ve Yılmaz, 2012: 189). Serbest meslek kazancı ve ticari kazanç elde eden mükelleflerin bir yıl içerisindeki kazançları takip eden yılda beyan edildiği için özellikle enflasyon oranının arttığı yıllarda büyük bir avantaj sağlamaktadır. Tanzi etkisi çerçevesinde bu durum devletin reel anlamda bir kayıp yaşamasına yol açmaktadır. Bu nedenle geçici vergi uygulamasına başvurulmakta, ancak kazanç elde edildikten sonra alınan vergi ve kaynaktan kesilen vergi arasındaki vergilendirme adaleti tam anlamıyla sağlanamamaktadır (Demircan, 2016: 267).

2.2.5. Vergi Yüğü

Devletler egemenlik güçlerine dayalı olarak vergiler üzerinden bir gelir elde etmektedirler. Bu nedenle bazı parasal değerler vergiler yoluyla geri verilmemek suretiyle ve karşılık aranmaksızın kamuya aktarılmaktadır. Dolayısıyla vergi ödemekle yükümlü olanlar anayasal olarak devlete karşı yükümlölüklerini yerine getirme konusunda borçlu sayılmakta ve bu durum vergi ödeyen taraflara fedakarlık suretinde bir yük oluşturmaktadır. Vergi yükü en genel anlamıyla, toplam vergi miktarı ile vergi matrahı arasındaki oranı ifade etmektedir. Vergilerin mal varlığını veya geliri azaltması vergi yükümlölüklerini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca vergi ödemekle yükümlü olanlar ödemiş oldukları vergiler haricinde defter tutmak ve bunun için personel istihdam etmek gibi başka masraflara da katlanmaktadır. Vergi yükünü artıran bu gibi örtölü maliyetleri de vergilendirmede göz önünde bulundurmak gerekir (Öztürk ve Ozansoy, 2011: 198-199).

Vergi oranları vergi yükünü etkileyen başlıca unsurlardan biridir. Bu nedenle vergi oranlarının artırılması, yeni ya da ek vergiler getirilmesi mükellefler üzerinde baskı oluşturmakta ve mükellefleri vergiden kaçınma ya da vergi kaçırma gibi yollara sevk etmektedir. Ayrıca yüksek vergi oranları nedeniyle artan vergi yükü girişimcilerin yatırım kararları üzerinde etkili olmakta, böylelikle sermaye yatırımlarının azalmasına yol açmaktadır (Işık ve Kılınç, 2009: 150). Kayıt dışı ekonomi vergi gelirlerinin beklentinin altında gerçekleşmesine yol açarken devletin de daha kolay vergilendirebilir alanlarda yeni vergiler uygulamasına neden olmaktadır. Bu durumda vergi yükü artmakta ve kayıtlı ekonomide yer alan vergi yükümlölükleri için vergilendirmede adaletsizlik ortaya çıkmaktadır. Kaynak

dağılımını ve rekabet koşullarını olumsuz etkileyen bu durum kayıt dışı faaliyetlerin milli gelir içerisinde hesaplanmaması nedeniyle görece olarak vergi yükünün daha yüksek görünmesine neden olmaktadır. Büyüyen ve kurumsallaşan işletmelerde etkin yönetim ve denetim kayıt dışılığın olumsuz etkilerini giderek azaltmakta ve vergi yükü için olumlu katkı sağlamaktadır (İnaltong, 2012: 18-19).

Çizelge 2.6. OECD Ülkelerinde GSYH Üzerindeki Vergi Yüğü (%)

ÜLKELER	1965	1975	1985	1995	2000	2007	2009	2012	2014	2015
Avustralya	20.6	25.4	27.8	28.2	30.4	29.7	25.8	27.4	27.8	-
Avusturya	33.6	36.4	40.5	41.1	42.1	40.5	41.0	41.7	42.8	43.5
Belçika	30.6	38.7	43.5	42.6	43.5	42.7	42.4	44.2	45.0	44.8
Kanada	25.2	31.4	31.7	34.8	34.8	32.1	32.0	31.0	31.2	31.9
Şili	-	-	-	18.4	18.8	22.8	17.4	21.5	19.8	20.7
Çek Cumhuriyeti	-	-	-	34.9	32.5	34.3	32.4	33.7	33.1	33.5
Danimarka	29.1	37.0	43.9	46.5	46.9	46.4	45.2	45.8	49.6	46.6
Estonya	-	-	-	36.0	31.1	31.3	34.9	31.5	32.4	33.6
Finlandiya	30.0	36.1	39.1	44.5	45.8	41.5	40.9	42.7	43.8	44.0
Fransa	33.6	34.9	41.9	41.9	43.1	42.4	41.3	44.3	45.5	45.5
Almanya	31.6	34.3	36.1	36.2	36.2	34.9	36.1	36.3	36.6	36.9
Yunanistan	17.1	18.7	24.6	27.8	33.4	31.2	30.9	35.5	35.8	36.8
Macaristan	-	-	-	41.0	38.6	39.6	39.2	38.6	38.2	39.4
İzlanda	25.5	29.3	27.5	30.5	36.3	39.0	31.9	35.3	38.9	37.1
İrlanda	24.5	27.9	33.6	31.7	30.8	30.4	27.4	27.5	28.7	23.6
İsrail	-	-	-	35.6	34.8	34.0	29.7	29.7	31.2	31.4
İtalya	24.7	24.5	32.5	38.6	40.6	41.7	42.1	43.9	43.7	43.3
Japonya	17.8	20.4	26.7	26.4	26.6	28.5	27.0	29.4	32.0	-
Kore	-	14.9	15.8	19.1	21.5	24.8	23.8	24.8	24.6	25.3
Letonya	-	-	-	29.7	29.1	28.2	27.9	28.5	28.9	29.0
Lüksemburg	26.4	31.5	37.9	34.9	37.2	36.5	38.9	38.8	38.4	37.0
Meksika	-	-	15.2	11.4	13.6	13.2	13.6	13.9	15.2	17.4
Hollanda	30.9	38.2	39.8	37.7	37.2	36.0	35.4	36.0	37.5	37.8
Yeni Zelanda	23.2	27.5	29.5	35.6	32.5	33.9	30.3	32.0	32.5	32.8
Norveç	29.4	38.8	41.9	40.0	41.9	42.1	41.2	41.5	38.7	38.1

Çizelge 2.6. OECD Ülkelerinde GSYH Üzerindeki Vergi Yüğü (%) (devamı)

ÜLKELER	1965	1975	1985	1995	2000	2007	2009	2012	2014	2015
Polonya	-	-	-	37.7	32.9	34.6	31.4	31.9	32.1	-
Portekiz	15.7	18.9	24.1	29.3	31.1	31.8	29.9	31.8	34.2	32.5
Slovakya	-	-	-	39.6	33.6	29.2	28.9	28.4	31.2	32.3
Slovenya	-	-	-	38.4	36.6	37.1	36.2	36.9	36.5	36.6
İspanya	14.3	18.0	26.8	31.3	33.4	36.5	30.0	32.4	33.8	33.8
İsveç	31.4	38.9	44.8	45.6	49.0	45.0	44.1	42.6	42.8	43.3
İsviçre	16.6	22.5	23.9	25.4	27.4	26.1	27.0	26.8	27.0	27.9
Türkiye	10.6	11.9	11.5	16.8	24.2	24.1	24.6	27.6	28.8	30.0
Birleşik Krallık	29.3	34.2	35.1	29.8	32.8	33.0	31.5	32.7	32.1	32.5
ABD	23.5	24.6	24.6	26.5	28.2	26.7	23.0	24.1	25.9	26.4
OECD Ortalama	24.8	28.6	31.5	33.3	34.0	33.8	32.4	33.4	34.2	34.3

Kaynak: OECD, (2016), s.27

Diğer ülkelerle vergi yükü karşılaştırılması yapıldığında üzerinde durulması gereken önemli bir husus, karşılaştırılan ülkelerin vergi yükü yüzde olarak eşit olsa dahi söz konusu ülkelerin gelir seviyelerinin farklı olmaları durumunda ülkelerin vergi yükleri birbirine eşit değildir. Nitekim bir ülkenin GSYH'sının %15'ine karşılık gelen vergi yükü gelir seviyesi çok yüksek başka bir ülkede %25 oranına karşılık gelen vergi yüküne göre daha ağır olabilmektedir (Işık ve Kılınç, 2009: 153). Türkiye'de vergi yükü artış eğiliminde olmakla beraber OECD ortalamasının altındadır. Ülkemizde 1965 yılında %10.6 olan vergi yükü yıllar itibarıyla artış göstererek 2015 yılında %30 olarak gerçekleşmiştir. Kayıt dışı ekonomileri yüksek olan Şili ve Meksika vergi yükü en düşük olan ülkeler olup OECD ortalamasını önemli oranda düşürmektedir. Çizelge 2.7.'de gelişmiş ülkeler arasında yer alan Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, İtalya ve İsveç ile Türkiye 2015 yılı itibarıyla kıyaslandığında gelişmiş ülkelerde vergi yükü oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Ülkemizde vergi yükünün düşük olmasının nedenleri değerlendirildiğinde kayıt dışı ekonomi ile vergi indirim, istisna ve muafiyetleri önemli rol oynamaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014: 6).

2.2.6. Türkiye ve OECD Ülkelerinin Ücretler Üzerindeki Vergi Yükü Karşılaştırması

OECD ülkelerinde dolaysız vergi kalemlerinden biri olan gelir vergisi oranları Katma Değer Vergisi, Özel Tüketim Vergisi gibi dolaylı vergi oranlarından daha yüksektir. Gelişmekte olan ülkelerde ise dolaylı vergi oranlarının daha yüksek olması vergi yükü dağılımında adaletsizliği de artırmaktadır. OECD ülkelerinde biri olan Türkiye'de vergi yükü incelendiğinde diğer OECD ülkelerinin daha adil bir vergi sistemine sahip olduğu ve kayıt dışı ekonominin daha az olduğu görülmektedir. Bütün bu nedenler ülkemizi vergi hasılatı bakımından OECD ülkeleri sıralamasında geride bırakmaktadır. Bu konuda ülkemizin köklü reformlara ihtiyacı vardır (Işık ve Kılınç, 2009: 149).

Dolaylı ve dolaysız vergilerin vergi adaletini sağlama noktasındaki payı ise; dolaysız vergilerde artan oranlı vergi tarifeleri ve indirimler gibi uygulamalar yer bulurken; dolaylı vergilerde, vergi uygulanan mal ve hizmetler düşük gelirlilerin bütçesinde yüksek gelirlilerin bütçesinden daha fazla yer bulmakta, bu nedenle vergi yükü düşük ve sabit gelirlielerde daha fazla kalmaktadır (Işık ve Kılınç, 2009: 150). 1965-2010 yılları arasında OECD ülkelerinde sosyal güvenlik

primleri ve genel tüketim vergileri payı artmış, özel tüketim vergileri ve mülkiyet üzerinden alınan vergilerin payı ise azalmıştır. Ülkemizde de benzer şekilde sosyal güvenlik primlerinin payı artmış, gelir vergileri ve mülkiyet üzerinden alınan vergilerin payı azalmış, tüketim vergilerinin payı ise yaklaşık %45 oranında olan yüksek seviyesini korumuştur (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014: 4).

Türkiye'deki üretim ve istihdam üzerindeki vergi yükünün ağırlığı işletmelerin küresel pazardaki rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. Bu konuda AB'nin eğilimi düşük oranlarla vergi yükünün hafifletilmesi yönündedir. Üye ülkelerin rekabet üstünlüğü sağlamalarını önlemek için dolaylı vergilerde oranlar uyumlaştırılmış ve asgari oranlar belirlenerek bu oranların altına inilmemesi sağlanmıştır (Öztürk ve Ozansoy, 2011: 202). Ülkemizde 2008 yılında GVK'da asgari geçim indirimi uygulamasına yer verilmiştir. Gelişmiş ülkelerdeki gibi ücret geliri elde edenlerin medeni ve ailevi durumunu göz önünde bulundurularak asgari ücretin en az yarısından itibaren büyük bir kısmı ve birtakım hallerde tamamı vergi kapsamı dışında bırakılmıştır. Öte yandan özel sektörün istihdam ettiği sigortalı çalışanlara ödenilen malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primlerinin işveren payına düşen tutarının %5'lik kısmı Hazine tarafından karşılanmaya başlanmıştır. Yapılan bu düzenlemelerle istihdam üzerindeki vergi yükü önemli ölçüde azalmış, 2007 yılında %42.7 seviyesinde iken 2012 yılında %35.9 seviyesine gerilemiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014: 14-15).

Çizelge 2.7. OECD Ülkelerinde GSYH Üzerindeki Kişisel Gelir Vergisi Yüğü (%)

ÜLKELER	1965	1980	1990	2000	2007	2009	2011	2012	2013	2014
Avustralya	7.1	11.5	12.1	11.5	10.9	9.6	10.3	10.7	10.7	11.4
Avusturya	6.7	9.0	8.3	9.3	9.1	9.1	9.2	9.6	9.8	10.1
Belçika	6.3	14.7	13.2	13.7	11.9	12.0	12.2	12.3	12.9	12.9
Kanada	5.7	10.4	14.4	12.8	11.9	11.6	11.0	11.3	11.2	11.3
Şili	-	-	0.9	1.4	1.1	1.3	1.4	1.5	1.4	1.4
Çek Cumhuriyeti	-	-	-	4.2	4.0	3.5	3.5	3.6	3.7	3.6
Danimarka	12.3	21.6	24.0	24.7	24.5	25.3	23.4	23.4	25.5	26.8
Estonya	-	-	-	6.8	5.8	5.6	5.1	5.2	5.4	5.7
Finlandiya	10.0	12.6	14.9	14.0	12.5	12.7	12.3	12.5	12.8	13.4
Fransa	3.6	4.6	4.4	7.8	7.2	7.1	7.4	8.0	8.4	8.5
Almanya	8.2	10.8	9.6	9.2	8.7	9.1	8.8	9.3	9.5	9.6
Yunanistan	1.2	3.1	3.6	4.8	4.7	4.5	4.8	7.0	6.0	5.9
Macaristan	-	-	-	7.2	7.2	7.3	5.1	5.7	5.4	5.3
İzlanda	5.0	6.7	8.1	12.6	13.2	12.1	13.0	13.2	13.8	13.6
İrlanda	4.1	9.6	10.7	9.8	9.2	8.3	8.4	8.9	9.0	9.2
İsrail	-	-	-	10.1	7.6	5.8	5.5	5.3	5.5	5.8
İtalya	2.7	6.6	9.6	10.1	10.7	11.2	11.0	11.6	11.6	11.3
Japonya	3.9	6.0	7.9	5.6	5.6	5.4	5.3	5.5	5.8	6.1
Kore	-	1.9	3.8	3.1	4.1	3.4	3.5	3.7	3.7	4.0
Letonya	-	-	-	5.5	5.7	5.4	5.6	5.8	5.8	5.9
Lüksemburg	6.6	9.2	8.1	6.9	7.3	8.0	8.4	8.5	8.7	8.9
Meksika	-	-	-	-	2.1	2.3	2.4	2.5	2.6	3.0
Hollanda	8.6	10.6	9.9	5.6	6.8	7.8	7.4	7.0	6.9	7.0
Yeni Zelanda	9.1	18.3	17.4	14.0	14.3	12.4	11.3	12.1	11.9	12.6
Norveç	11.7	11.9	10.5	10.1	9.4	9.9	9.7	9.7	9.9	9.8

Çizelge 2.7. OECD Ülkelerinde GSYH Üzerindeki Kişisel Gelir Vergisi Yüğü (%) (devamı)

ÜLKELER	1965	1980	1990	2000	2007	2009	2011	2012	2013	2014
Polonya	-	-	-	4.3	5.2	4.6	4.3	4.5	4.5	4.6
Portekiz	-	-	4.2	5.4	5.3	5.5	6.0	5.8	7.7	7.7
Slovakya	-	-	-	3.3	2.9	2.8	2.8	2.9	2.9	3.0
Slovenya	-	-	-	5.5	5.5	5.7	5.6	5.7	5.2	5.1
İspanya	2.0	4.5	6.9	6.4	7.5	6.6	7.2	7.4	7.5	7.6
İsveç	15.3	18.0	19.1	16.3	13.9	12.7	11.7	11.9	12.2	12.2
İsviçre	5.5	9.1	7.7	8.2	8.3	8.6	8.4	8.5	8.4	8.4
Türkiye	2.6	5.8	4.0	5.4	4.1	4.0	3.8	4.0	4.1	4.2
Birleşik Krallık	9.7	9.8	9.7	9.6	9.9	9.6	9.4	9.0	9.0	8.8
ABD	7.4	10.0	9.8	11.9	10.2	7.9	9.3	9.3	9.9	10.2
OECD Ortalama	6.7	9.8	9.7	8.7	8.2	8.0	7.8	8.1	8.3	8.4

Kaynak: OECD, (2016), s.106

Çizelge 2.7.'de 1965-2014 yılları arasındaki dönemde OECD ülkelerinde GSYH içerisinde kişisel gelir vergilerinin ortalama payının yaklaşık olarak %8 seviyesinde olduğu görülmektedir. Aynı dönemde Türkiye'deki durum incelendiğinde GSYH içerisinde gelir vergisinin payı %2.6'dan %4.2'ye kadar neredeyse iki kat bir artış göstermiştir. Ayrıca, Türkiye'de GSYH içerisinde gerçek kişilerden alınan vergilerin payı, OECD ortalamasının oldukça altında kalmaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ücretler üzerinde önemli bir yük oluşturan gelir vergisinin yüksek oranlarda uygulanması kayıt dışı istihdamı tetiklemektedir. Ancak gelir vergisine tabi diğer gelir unsurları da göz önünde bulundurulduğunda gelir vergisi oranlarının düşürülmesi vergi adaletini bozmaktadır. Vergi adaletinin bozulması durumundan ise özellikle ücret geliri elde edenler önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu nedenle ülkemizde gelir vergisi oranları artırılırken ücretliler üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi için dolaylı vergi oranlarının düşürülmesi, vergi adaletinin bozulması sorununa karşı bir çözüm sunabilir.

Çizelge 2.8. OECD Ülkelerinde GSYH'nın Yüzdesi Olarak Sosyal Güvenlik Katkı Payları (%)

ÜLKELER	1965	1980	1990	2000	2007	2009	2011	2012	2013	2014
Avustralya	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Avusturya	8.4	12.0	12.9	14.4	13.7	14.2	14.1	14.2	14.6	14.7
Belçika	9.6	11.7	13.7	13.4	13.2	14.1	14.0	14.2	14.4	14.2
Kanada	1.4	3.2	4.3	4.7	4.6	4.8	4.5	4.7	4.7	4.7
Şili	-	-	1.5	1.4	1.3	1.4	1.3	1.4	1.4	1.4
Çek Cumhuriyeti	-	-	-	14.4	15.0	14.2	14.6	14.7	14.7	14.5
Danimarka	1.0	0.2	0.0	0.6	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Estonya	-	-	-	10.9	10.4	12.9	11.6	11.1	10.9	10.9
Finlandiya	2.1	8.2	11.0	11.6	11.5	12.2	12.1	12.6	12.6	12.7
Fransa	11.5	16.8	18.1	15.5	15.7	16.3	16.2	16.5	16.7	17.0
Almanya	8.5	12.5	13.0	14.1	12.8	13.9	13.8	13.9	13.9	13.9
Yunanistan	5.4	6.8	7.6	10.1	10.7	10.3	10.8	11.0	10.8	10.3
Macaristan	-	-	-	11.3	13.3	12.7	12.4	12.6	12.5	12.5
İzlanda	2.1	0.6	0.9	2.8	2.9	2.9	3.9	3.7	3.7	3.7
İrlanda	1.6	4.3	4.6	3.6	4.1	5.2	5.2	4.8	5.0	5.0
İsrail	-	-	-	5.1	5.1	5.0	5.2	5.0	5.1	5.1
İtalya	8.4	10.9	12.0	11.6	12.5	13.2	12.9	13.1	13.1	13.0
Japonya	3.9	7.2	7.5	9.4	10.4	11.0	11.9	12.2	12.4	12.7
Kore	-	0.2	1.9	3.6	5.1	5.6	5.8	6.1	6.4	6.6
Letonya	-	-	-	9.8	7.9	9.3	8.7	8.7	8.5	8.4
Lüksemburg	8.5	9.8	9.3	9.7	10.1	11.7	11.1	11.3	11.0	11.0
Meksika	-	2.0	2.1	2.7	2.7	2.9	2.8	2.9	3.1	3.1
Hollanda	9.5	15.3	15.0	14.4	12.6	12.8	13.8	14.7	14.9	14.9
Yeni Zelanda	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Norveç	3.5	8.9	10.6	8.8	8.8	9.6	9.3	9.3	9.5	9.9

Çizelge 2.8. OECD Ülkelerinde GSYH'nın Yüzdesi Olarak Sosyal Güvenlik Katkı Payları (%) (devamı)

ÜLKELER	1965	1980	1990	2000	2007	2009	2011	2012	2013	2014
Polonya	-	-	-	12.9	11.8	11.2	11.1	12.0	12.2	12.2
Portekiz	3.4	6.5	7.2	7.9	8.1	8.5	8.9	8.7	8.9	9.0
Slovakya	-	-	-	14.0	11.4	12.3	12.0	12.3	13.3	13.4
Slovenya	-	-	-	13.9	13.4	14.6	14.7	14.9	14.7	14.4
İspanya	4.0	10.7	11.2	11.6	11.8	11.8	11.8	11.6	11.5	11.6
İsveç	3.8	12.6	13.5	12.9	11.8	10.9	9.9	10.2	10.0	9.9
İsviçre	2.5	5.5	5.6	6.7	6.1	6.5	6.6	6.7	6.7	6.7
Türkiye	0.6	1.9	2.9	4.5	5.2	6.0	7.8	7.5	8.0	8.2
Birleşik Krallık	4.5	5.6	5.6	5.6	6.1	6.2	6.2	6.2	6.1	6.0
ABD	3.1	5.6	6.6	6.6	6.3	6.3	5.5	5.5	6.2	6.2
OECD Ortalama	4.5	6.9	7.4	8.6	8.5	8.9	8.9	9.0	9.1	9.1

Kaynak: OECD, (2016), s.110

Çizelge 2.8’de 1965-2014 yılları arasındaki dönemde OECD ülkelerinin GSYH içerisindeki sosyal güvenlik katkı payları artış göstermiştir. Türkiye’de 1965 yılında GSYH içerisinde sosyal güvenlik katkı payları %0.6 oranında yer alırken son yıllarda bu oran artarak OECD ortalamasına yaklaşmıştır.

Yüksek oranlara dayalı gelir vergisi uygulaması ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etki oluşturmaktadır. Bununla beraber, işgücü üzerindeki gelir vergisi ve sosyal güvenlik primlerinin işgücü arzını ve talebini etkilemesi istihdamı olumsuz etkileyebilmektedir. OECD’nin yapmış olduğu bir çalışmada, bir OECD ülkesinin ortalama ücretli bir çalışanın vergi ve sosyal güvenlik primi yükündeki ortalama %10 düzeyinde bir azalışın istihdam oranını %3,7 oranında artırdığı belirtilmiştir. Ayrıca istihdam vergileri doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Bir araştırma sonucuna göre, istihdam vergilerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi kurumlar vergisinden daha fazladır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014: 20-21). OECD ülkelerinden bazıları son yıllarda düşük gelirli çalışanlara geçim ücreti mahiyetinde vergi indirimi uygulamalarına odaklanmışlardır. ABD’de uygulanmakta olan gelir vergisi indirimi (Earned Income Tax Credit), OECD ülkelerinden bazıları tarafından örnek alınarak düşük nitelikli çalışanlara geçim ücreti desteği sağlamak için gelir vergisi indirimleri uygulaması başlatmışlardır. Uygulamanın başlıca amaçları, istihdamı ve düşük gelir grubunu oluşturan çalışanların gelirlerini artırmaktır. Söz konusu amaçlar doğrultusunda, düşük nitelikli çalışanların istihdam maliyetlerinin azaltılması veya düşük ücretli çalışanların teşviki için gelirlerinin artırılması yoluyla istihdam desteklenmektedir. Hedef gözetilmeden ücret artışları yapılmaktansa, düşük ücretli çalışanların istihdam statülerinin göz önünde bulundurulması politik olarak daha kabul edilebilir bulunmaktadır. Geçim ücreti uygulamaları alternatif politikalar karşısında istihdam ve gelir dağılımı hedeflerinin eşanlı gerçekleştirebilme olasılığı bakımından daha uygundur. Ancak OECD ülkelerinin birçoğu bu gibi uygulamalar yerine çalışanların sigorta primleri üzerinde indirim yapmak gibi alternatif politikaları tercih etmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014: 23-24).

3. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN GELİR VERGİSİ HASILATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

3.1. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada kayıt dışı istihdamın gelir vergisi hasılatı üzerindeki etkisi araştırılmak istenmiştir. Bu amaçla 2006:M1-2017:M2 dönemi verileri kullanılarak bağımlı değişken gelir vergisi hasılatı, bağımsız değişken ise kayıt dışı istihdam olarak ele alınmıştır. Analiz öncesinde yorum kolaylığı açısından iki serinin de logaritması alınmıştır. Mevsimsellik içeren serilerin analizinin hatalı sonuçlar doğuruyor olması nedeniyle seriler Census X-13 yöntemiyle mevsim etkilerinden arındırılmıştır. Gelir vergisi hasılatı verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden (EVDS), kayıt dışı istihdam verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’dan alınmıştır. Gelir vergisi hasılatı serisi *gvh* ile kayıt dışı istihdam serisi *kdi* ile gösterilmiştir. Çalışılacak model aşağıda gösterilmiştir.

Model:

$$\ln Gvh_t = \beta_0 + \beta_1 \ln Kdi + u_t \quad (1)$$

Analiz sonucunda beklentimiz; Türkiye’de kayıt dışı istihdam ile gelir vergisi hasılatı arasında negatif bir ilişkinin olduğu, kayıt dışı istihdamın gelir vergisi hasılatı üzerinde azaltıcı etkide bulunduğu doğrultusundadır.

3.2. Yöntem

Analiz öncesinde *gvh* ve *kdi* serilerinin logaritması alınmış ve değişkenler Census X-13 yöntemiyle mevsimsel etkilerden arındırılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında serilerin durağanlıkları, ADF (1981), Philips Peron (1988) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992) birim kök testiyle araştırılmıştır. İkinci aşamada seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger (1969) nedensellik testiyle incelenmiştir. Üçüncü aşamada seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, Engle-Granger (1987) testiyle sınanmıştır. Son olarak uzun ve kısa dönem analizlerinde kullanılan modeller DOLS yöntemiyle tahmin edilerek çalışma sonlandırılmıştır.

3.3. Birim Kök Analizi

Durağan olmayan serilerle yapılan analizlerde sahte regresyon problemi ortaya çıkabilmektedir. Bu durum değişkenler arasındaki ilişkiyi gerçek anlamda yansıtmamaktadır (Granger & Newbold, 1974: 111-120). Bu noktada t ve F test istatistikleri ile R^2 değeri gerçek değerini kaybeder, olması gereken değerden yüksek çıkar.

Bir serinin birim kök içermemesi, serinin ortalama ve varyansının zaman içinde değişmediği manasına gelmektedir (Gujarati & Porter, 2009: 22). Serilerin birim köke sahip olup olmadıklarını, durağanlıklarını inceleyebilmek için bu çalışmada Augmented Dickey Fuller, Philips-Perron ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin birim kök testi yapılmıştır. Sonuçlar aşağıdaki 3.1., 3.2. ve 3.3. numaralı çizelgelerde gösterilmiştir.

3.3.1. ADF Birim Kök Testi

Bir serinin uzun dönemdeki cari değerinin, bir önceki dönemki değerinden ne ölçüde etkilendiği “ADF” birim kök testiyle analiz edilebilir. Seri gecikmeli değerlerinden yüksek ölçüde etkilenmesi serinin durağan olmadığını gösterir.

1981 yılında geliştirilen bu yöntemde bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri modele eklenmiş, hata terimlerinde oluşabilecek olası otokorelasyon sorunu giderilmeye çalışılmıştır.

ADF testinin **sabitli modeli** aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (2)$$

Burada;

m : optimum gecikme uzunluğu

β_0 : sabit terimdir.

H_0 : $\delta=0$ Seri durağan değildir (birim kök var).

H_1 : $\delta<0$ Seri durağandır (birim kök yok).

Çizelge 3.1. ADF Test Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>ADF Test İstatistiği</i>	<i>Kritik Değerler</i>		
		%1	%5	%10
<i>LnGvh</i>	-1.95	-4.03	-3.44	-3.14
Δ <i>LnGvh</i>	-9.79***	-4.03	-3.44	-3.14
<i>LnKdi</i>	-1.86	-4.02	-3.44	-3.14
Δ <i>LnKdi</i>	-11.57***	-4.02	-3.44	-3.14

Not: ADF testinde gecikme uzunlukları Akaike kriterine göre belirlenmiştir. ***, %1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Çizelge 3.1.'deki sonuçlara göre seriler ADF test istatistiğine göre düzeyde durağan olmayıp, birinci farkları alındıktan sonra durağan hale gelmiştir. *Gvh* değişkeni için ADF test istatistiği $[-1.95]$, kritik değerlerin her birinden küçük olduğu için bu değişken düzeyde durağan değildir. Değişkenin birinci farkı alındığında ADF test istatistiği $[-9.79]$, kritik değer $[-4.03]$ 'ten büyük olduğu için %1 anlamlılık düzeyinde seri durağandır. *Kdi* değişkeni için ise ADF test istatistiği $[-1.86]$, kritik değerlerin her birinden küçük olduğu için bu değişken de düzeyde durağan değildir. Bu nedenle birinci fark alınmış, *kdi* değişkeninin ADF test istatistiği $[-11.57]$, kritik değer $[-4.02]$ 'den büyük olduğu için %1 anlamlılık düzeyinde seri durağandır.

3.3.2. Philips Perron (PP) Birim Kök Testi

Philips Peron testi, genişletilmiş birim kök testinin yetersiz görüldüğü yerde ortaya çıkmıştır. Trend içeren serilerin durağanlıklarını araştırmak için ADF testine göre daha güçlüdür. ADF testi ile ayrıldığı nokta, bu testte serinin gecikmeli değerleri modelde yer almaz.

Philips Perron testinin **sabitli modeli** aşağıdaki gibidir

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + \beta_1 \left(t - \frac{T}{2} \right) + u_t \quad (3)$$

Burada ise T ; gözlem sayısıdır.

H_0 : $\delta=0$ Seri durağan değildir (birim kök var).

H_1 : $\delta<0$ Seri durağandır (birim kök yok).

Çizelge 3.2. PP Test Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>PHILIPS-PERRON Test İstatistiği</i>	<i>Kritik Değerler</i>		
		%1	%5	%10
<i>LnGvh</i>	-2.32	-3.48	-2.88	-2.57
Δ <i>LnGvh</i>	-38.16***	-4.02	-3.44	-3.14
<i>LnKdi</i>	-1.96	-4.02	-3.44	-3.14
Δ <i>LnKdi</i>	-11.57***	-4.02	-3.44	-3.14

Not: PP testinde band genişliği Newey-West yöntemiyle belirlenmiştir. ***, %1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Çizelge 3.2.’deki sonuçlara göre seriler PP test istatistiğine göre düzeyde durağan olmayıp birinci farkları alındıktan sonra durağan hale gelmiştir. *Gvh* değişkeni için PP test istatistiği $[-2,32]$, kritik değerlerin her birinden küçük olduğu için bu değişken düzeyde durağan değildir. *Gvh* değişkeninin birinci farkı alındığında PP test istatistiği $[-38.16]$, kritik değer $[-4.02]$ ’den büyük olduğu için %1 anlamlılık düzeyinde seri durağandır. *Kdi* değişkeni PP test istatistiği $[-1.96]$, kritik değerlerin her birinden küçük olduğu için bu değişken de düzeyde durağan değildir. *Kdi* değişkeninin birinci farkı alındığında PP test istatistiği $[-11.57]$, kritik değer $[-4.02]$ ’den büyük olduğu için %1 anlamlılık düzeyinde seri durağandır.

3.3.3. KPSS Birim Kök Testi

Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin tarafından (1992) geliştirilen bu yöntemde diğer birim kök testlerinin tersine sıfır hipotezinde serinin durağan olduğu ve alternatif hipotezde ise serinin durağan olmadığı kabul edilmektedir. KPSS birim kök testi genel olarak ADF testinden zayıf olsa da, temel aldığı hipotez testi süreci ADF ve PP’nin tam tersi olduğu için, bu iki testin sağlaması niteliğinde düşünülebilir (Ooms, 2012). KPSS testinin boş (sıfır) hipotezi, hata terimleri serisinin varyansının sıfır olduğu, alternatifi ise sıfıra eşit olmadığıdır.

$H_0: \sigma_\varepsilon^2 = 0$ Seri durağandır (birim kök yok).

$H_1: \sigma_\varepsilon^2 \neq 0$ Seri durağan değildir (birim kök var).

Çizelge 3.3. KPSS Test Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>LM Test İstatistiği</i>	<i>Kritik Değerler</i>		
		%1	%5	%10
<i>LnGvh</i>	0.25	0.21	0.14	0.11
Δ <i>LnGvh</i>	0.09***	0.21	0.14	0.11
<i>LnKdi</i>	0.29	0.21	0.14	0.11
Δ <i>LnKdi</i>	0.08***	0.21	0.14	0.11

Not: KPSS testinde band genişliği Newey-West yöntemiyle belirlenmiştir. ***, %1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Çizelge 3.3. sonuçlarına göre ADF ve PP testlerinde olduğu gibi KPSS test istatistiğinde de seriler düzeyde durağan olmayıp birinci farkları alındıktan sonra durağan olmuştur. *Gvh* değişkeni için LM test istatistiği 0.25, kritik değerlerin her birinden büyük olduğu için bu değişken düzeyde durağan değildir. *Gvh* değişkeninin birinci farkı alındığında LM test istatistiği 0.09, kritik değerin en az birinden küçük olduğu için %1 anlamlılık düzeyinde seri durağandır. *Kdi* değişkeni LM test istatistiği 0.29, kritik değerlerin her birinden büyük olduğu için bu değişken de düzeyde durağan değildir. *Kdi* değişkeninin birinci farkı alındığında LM test istatistiği 0.08, kritik değerlerin en az birinden küçük olduğu için %1 anlamlılık düzeyinde seri durağandır.

3.4. Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik testi, bir değişken ile diğer bir değişken arasında varlığından şüphe edilen nedensellik ilişkisini test etmek için uygulamalı ekonometride çok kullanılan bir tekniktir. Granger nedensellik testi zaman serisi verilerine dayanmaktadır. Şayet durağan değişkenin geçmiş değerleri, diğer durağan değişkenin davranışlarını açıklamakta yeterli oluyorsa, bu iki değişken arasında nedensellik bağı var denilebilir.

İktisadi değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü istatistiksel açıdan belirlemede Granger (1969) Nedensellik Testi kullanılır. Bu çalışmada, gelir vergisi hasılatı değişkeninden kayıt dışı istihdama doğru veya kayıt dışı istihdamdan gelir vergisi hasılatı değişkenine doğru bir nedensellik olup olmadığı incelenmiştir. Diğer olasılıklar ise her ikisi de birbirlerini etkilemekte veya aralarında bir nedensellik yoktur. Bu test uzun dönemli zaman serilerine uygulanabilmektedir.

$$X_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i Y_{t-i} + u_t \quad (4)$$

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \theta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_i X_{t-i} + v_t \quad (5)$$

Model için ilgili hipotez:

H_0 : Gelir vergisi hasılatından kayıt dışı istihdama doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : Kayıt dışı istihdamdan gelir vergisi hasılatına doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

Çizelge 3.4. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

<i>Boş Hipotez</i>	<i>F İstatistiği</i>	<i>Olasılık Değeri</i>	<i>Karar</i>
Gelir vergisi hasılatı → Kayıt dışı istihdam	1.29	0.27	Gelir vergisi hasılatından kayıt dışı istihdama doğru nedensellik yoktur.
Kayıt dışı istihdam → Gelir vergisi hasılatı	1.91	0.09	Kayıt dışı istihdamdan gelir vergisi hasılatına doğru nedensellik vardır.

Not: Optimum gecikme uzunluğu; FPE, AIC, SC ve HQ kriterleri baz alınarak 5 olarak belirlenmiştir. Bununla ilgili tablo ekte sunulmuştur.

Yapılan bu analizde %10 anlamlılık düzeyine göre kayıt dışı istihdamdan gelir vergisi hasılatına doğru nedensellik ilişkisi söz konusudur. %10 anlamlılık düzeyi ise istatistiki olarak önemli oranda bir anlamlılığı ifade eder. Bu sonuç şöyle açıklanabilir; kayıt dışı istihdam nedeniyle ücretler belirlenememekte, gelir vergisi matrahı hesaplanamamaktadır. Dolayısıyla kayıt dışı istihdamın artması, ücretler üzerinden tahsil edilemeyen gelir vergisi nedeniyle hasılatın düşmesine neden olmaktadır.

3.5. Engle-Granger Eşbütünleşme Testi

Durağan olmayan serilerle yapılan analizlerde “sahte regresyon” problemiyle karşılaşılabilir. Durağan olmayan serilerde durağanlığı sağlamak için serilerin birinci, ikinci vs. farkları alınmaktadır. Fakat farkların alınması, sadece

değişkenin geçmiş dönemlerde maruz kaldığı şokların etkisini yok etmekle kalmayıp aynı zamanda dönemler arasında bu şoklar dışında oluşabilecek uzun dönemli ilişkileri de ortadan kaldırır. Yani seriler arasındaki karakteristik özellikleri bozabilir. Böylece durağanlaşmış seriler arasında bulunan regresyon ise uzun döneme ait tüm bilgilerin de yok edilmesi sebebiyle, bir uzun dönem ilişkisi vermeyecektir.

Eşbütünleşme (cointegration) analizi iktisadi değişkenlere serilerin durağan olmadığı durumda bile bu serileri durağan hale getirebilecek, bunun da ekonometrik olarak belirlenebileceğini öne sürmektedir. İlk olarak 1987 yılında Engle ve Granger tarafından geliştirilmiştir.

Eşbütünleşme teorisine göre; düzey değerinde durağan olmayıp farkları alındığında durağan hale gelen serilerin, düzey değerleriyle yapılan tahmininden elde edilen hata terimi serisi (residual) durağan olduğunda bu ilişki sahte regresyon problemi barındırmayacaktır ve elde edilen bulgular güvenilirlerdir.

$H_0: \rho=0$ (Eşbütünleşme yoktur).

$H_1: \rho<0$ (Eşbütünleşme vardır).

Model için ilgili hipotez:

H_0 : Gelir vergisi hasılatı ile kayıt dışı istihdam arasında eşbütünleşme yoktur.

H_1 : Gelir vergisi hasılatı ile kayıt dışı istihdam arasında eşbütünleşme vardır.

Çizelge 3.5. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

ADF_{hes}	ADF_{tab}	DW_{hes}	DW_{tab}	KARAR
3.42	3.17	1.91	0.51	Eşbütünleşme var.

Not: Bu tablo, ADF ve DW tablo sonuçları Engle-Granger (1987) makalesi sayfa 269'dan alınarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Çizelge 3.5. sonuçlarına göre ADF hesap değeri ADF tablo değerinden ve DW hesap değeri DW tablo değerinden büyük olduğu için seriler arasında (kayıt dışı istihdam ile gelir vergisi hasılatı) eşbütünleşme ilişkisi vardır. Seriler uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler. Bu serilerin düzey değerleriyle gerçekleştirilecek uzun dönem analizi, sahte regresyon problemi içermeyecektir. Bu durumda seriler arasındaki uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahminine geçilebilir.

3.6. Uzun Dönem Analizi: Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Uzun dönem analizi, serilerin düzey değerleriyle yapılan analizdir. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildiğinde, bu serilerin düzey değerleriyle yapılacak analizler sahte regresyon problemi içermeyecektir.

Çizelge 3.6. Uzun Dönem Katsayıları

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>t-istatistiği</i>
<i>Lnkdi</i>	-1.32	-2.19
<i>K1</i>	0.25	4.21
<i>K2</i>	0.46	9.70
<i>K3</i>	0.33	5.35
<i>C</i>	47.43	4.90
$R^2 = 0.92$	$\bar{R}^2 = 0.88$	$JB_{prob} = 0.00$

Model:

$$LnGvh = 47.43 - 1.32LnKdi + 0.25K1 + 0.46K2 + 0.33K3 \quad (6)$$

K1: 2007:M09

K2: 2011:M08

K3: 2015:M03

Çizelge 3.6. sonuçlarına göre, katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğuna karar verilir ve beklentilerin karşılandığı, kayıt dışı istihdamın gelir vergisi hasılatı üzerinde negatif yönde etki ettiği söylenebilir. Kayıt dışı istihdamdaki %1’lik artış gelir vergisi hasılatını %1.32 azaltmaktadır. Modele

eklenen kukla değişkenlerin⁹ de istatistiki olarak anlamlı olduğunu söylemek mümkündür. Kukla değişken olarak bulunan kırılma tarihlerinde ekonomide önemli değişiklikler söz konusudur, denilebilir.

Araştırmalara göre; 2006 yılında yayınlanan KADİM projesi kayıt dışı istihdamın azalmasına olumlu yönde etkide bulunmuştur. Ağustos 2007’de ABD mortgage kriziyle başlayan küresel kriz dünya ekonomilerini sarsmıştır. KADİM projesi gibi kayıt dışı istihdamı önlemeye yönelik politikalar ve istihdamı artırıcı politikaların olumlu sonuç vermesi, bunların yanı sıra krize karşı alınan önlemler krizin başladığı dönemde ülkemizdeki kayıt dışı istihdamda yapısal bir kırılmaya yol açmıştır. 2008 yılının ilk çeyreğinden sonra kayıt dışı istihdamdaki azalış yerini artışa bırakmıştır. Ülkemiz 2011 yılının üçüncü çeyreğinde %8,2 oranında büyüme hızı kaydederek dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasına girmiştir. Avrupa ve OECD ülkeleri arasında ilk sırada, dünya ülkeleri sıralamasında Çin’den sonra gelerek ikinci sırada yer almıştır (Konya Ticaret Odası, 2011: 19). Bu dönemde kayıt dışı istihdamda görülen yapısal kırılma, ekonominin büyümesi ve küresel krizin etkilerinin ortadan kalkmasına bağlanabilir. 2015 yılında büyük kısmı özel sektörde olmak üzere 688 bin kişiye yeni istihdam sağlanmıştır. Ancak işgücündeki artışın 892 bin kişi olması sonucunda işsiz sayısı 204 bin kişi artmış ve işsizlik oranı yüzde 10’un üzerine çıkmıştır (TOBB, 2015). Bu dönemde söz konusu işsizlerin bir kısmı kayıt dışı istihdama yönelmiş ve Mart 2015’te kayıt dışı istihdamda bir kırılma yaşanmasına yol açmıştır.

3.7. Kısa Dönem Analizi: Hata Düzeltme Modeli

Uzun dönem analizinin kısa dönem analizinden önce yapılmasının nedeni, uzun dönemden elde edilen modelden hata terimi serisinin çekilip, bir dönem gecikmeli değerlerinin kullanılmasıdır. Hata teriminin bir dönem gecikmelisi kullanılarak yapılan bu analize “*hata düzeltme modeli*” de denilmektedir. Kısa dönem analizinin sonuçları Çizelge 3.7.’de gösterilmektedir.

⁹ Modele eklenen kukla değişkenler kırılma tarihleri olarak belirlenip, modele bağımsız değişken olarak eklenmiştir.

Çizelge 3.7. Kısa Dönem Analiz Sonuçları

	Katsayı		t-istatistiği	Olasılık Değeri
Model				
ECT_{t-1}	-0.80		-3.70	0.00
$DLnKdi$	-0.30		0.45	0.64
Sabit terim	0.01		0.69	0.48
Model	$R^2=0.36$	$\bar{R}^2=0.35$	$SSR=2.88$	$JB_{prob}=0.00$

Not: JB normallik testi %5 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için modelin normal dağıldığı söylenebilir.

Model:

$$\Delta LnGvh_t = 0.01 - 0.80ECT_{t-1} - 0.30\Delta LnKdi_t \quad (7)$$

Çizelge 3.7.'deki sonuçlara göre kısa dönemde modelde ECT_{t-1} (hata düzeltme terimi)'nin katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Sonuç olarak hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır ve seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmalar ortadan kalkabilmektedir. Her yıl sapmaların %80'inin ortadan kalkacağını, yani; $1/0.80=1.25$ yıl sonra sapmaların kaybolacağını söylemek mümkündür.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1980’li yıllarda neo-liberal akımın ekonomileri küreselleştirmesi, çalışma hayatında bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Pek çok yeni iş sektörü ortaya çıkmış ve bununla beraber yeni çalışma şekilleri insanların hayatına girmiştir. Ekonomilerin küreselleşmesi rekabet piyasasını canlandırırken rakipleri maliyetleri azaltma yönünde harekete geçirmiştir. Rakiplerin maliyetleri azaltma yöntemlerinden biri de istihdam üzerindedir. İşverenler gerek çalışanların üzerlerinde oluşturduğu işveren maliyetinin yüksekliğinden gerekse karlılıklarını daha fazla yükseltmek adına kayıt dışı istihdama yönelebilmektedirler. Kayıt dışı istihdam kimi zaman hiç beyan edilmemekte kimi zaman da gün veya ücret olarak eksik beyan edilebilmektedir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yapısal bir soruna dönüşmüş olan kayıt dışı istihdam üzerinde titizlikle durulmalı ve uzun vadede kalıcı çözüm politikaları geliştirilerek uygulamaya konulmalıdır. Ülkemizde kayıt dışı istihdama karşı yürütülen mevcut politikalarla yıllar, sektörler ve bölgeler itibarıyla kayıt dışı istihdamın azaldığı çalışmadaki çizelgelerde görülmektedir. Çizelgelere göre; ülkemizde kayıt dışı istihdam sorunu üzerine yürütülen politikaların etkili sonuçlar verdiği, kayıt dışı istihdamın genel olarak azalış eğiliminde olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada Türkiye’de kayıt dışı istihdamın gelir vergisi hasılatı üzerindeki etkisi, 2006:M1-2017:M2 dönemi için analiz edilmiştir. Çalışmada serilerin durağanlığı ADF, PP ve KPSS birim kök testiyle analiz edilmiş ve serilerin farkları alındığında durağan, yani $I(1)$ olduğu görülmüştür.

Seriler arasındaki nedensellik ilişkileri Granger nedensellik testiyle incelenmiş ve modelin kendi içinde nedensellik taşıdığı tespit edilmiştir. Yapılan bu test sonucunda %10 anlamlılık düzeyine göre kayıt dışı istihdamdan gelir vergisi hasılatına doğru nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Modeldeki eşbütünleşme ilişkisi Engle-Granger testiyle kontrol edilmiş ve modeldeki değişkenlerin eşbütünleşik olduğu bulunmuştur. Serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ve bu serilerin düzey değerleriyle yapılacak regresyon analizlerinin sahte regresyon problemi içermeyeceği belirlenmiştir.

Uzun ve kısa dönem analizleri DOLS yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve uzun dönem katsayıları tespit edilmiştir. Ayrıca modelin kısa dönem hata düzeltme

mekanizmasının çalıştığı, yani uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmaların ortadan kalktığı ve serilerin tekrar uzun dönem denge değerine yakınsadığı görülmüştür. Bu durumda yapılan uzun dönem analizleri güvenilirlerdir.

Yapısal kırılma tarihleri; 2007:M09, 2011:M08, 2015:M03 olarak belirlenmiş ve kukla değişkenlerle uzun dönem analizinde kullanılmıştır. Modele eklenen kukla değişkenlerin de istatistiki olarak anlamlı olduğunu söylemek mümkündür. Bulunan yapısal kırılma tarihlerinde ekonomide önemli değişikliklerin olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmalar, 2006 yılında yayınlanan KADİM projesinin kayıt dışı istihdamın azalmasına katkıda bulunduğunu göstermektedir. Ağustos 2007’de ABD mortgage kriziyle başlayan küresel kriz dünya ekonomilerini sarsmıştır. KADİM projesi gibi kayıt dışı istihdamı önlemeye yönelik politikalar ve istihdamı artırıcı politikaların olumlu sonuç vermesi, bunların yanı sıra krize karşı alınan önlemler krizin başladığı dönemde ülkemizdeki kayıt dışı istihdamda yapısal bir kırılmaya yol açmıştır. 2008 yılının ilk çeyreğinden sonra kayıt dışı istihdamdaki azalış yerini artışa bırakmıştır. Ülkemiz 2011 yılının üçüncü çeyreğinde %8,2 oranında büyüme hızı kaydederek dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasına girmiştir. Avrupa ve OECD ülkeleri arasında ilk sırada, dünya ülkeleri sıralamasında Çin’den sonra gelerek ikinci sırada yer almıştır. Bu dönemde kayıt dışı istihdamda görülen yapısal kırılma, ekonominin büyümesi ve küresel krizin etkilerinin ortadan kalkmasına bağlanabilir. 2015 yılında büyük kısmı özel sektörde olmak üzere 688 bin kişiye yeni istihdam sağlanmıştır. Ancak işgücündeki artışın 892 bin kişi olması sonucunda işsiz sayısı 204 bin kişi artmış ve işsizlik oranı yüzde 10’un üzerine çıkmıştır. Bu dönemde söz konusu işsizlerin bir kısmı kayıt dışı istihdama yönelmiş ve Mart 2015’te kayıt dışı istihdamda bir kırılma yaşanmasına yol açmıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgulara dayanarak; uzun dönem katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğuna karar verilir ve beklentinin karşılandığı, kayıt dışı istihdamın gelir vergisi hasılatı üzerinde negatif yönde etki ettiği söylenebilir. Kayıt dışı istihdamdaki %1’lik artış gelir vergisi hasılatını %1.32 azaltmaktadır. Gelir vergisi hasılatı üzerindeki bu etkinin toplam vergi gelirlerini de etkilediği söylenebilir. Dolayısıyla gelir vergisi hasılatındaki azalış toplam vergi gelirlerini de azaltacaktır. Kayıt dışı istihdam nedeniyle gelir vergisi hasılatı ve bunun

paralelinde vergi gelirleri üzerindeki azalış devletin kamu gelirlerini azaltmakta, devletin toplaması gerekenden daha az vergi toplayabilmesine yol açmaktadır. Bu durum devleti kamu gelirleri bakımından zarara uğrattırırken kamu gelirlerinin tekrar kamu harcamalarına dönüştürülmesi noktasında da vatandaşlara zarar vermektedir.

Kayıt dışı istihdamın nedenlerinin çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olması nedeniyle bu sorunun tek bir çözüm yolundan bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle birbirini destekler nitelikte pek çok çözüm önerisi geliştirilmelidir. Devlet, kayıt dışı istihdam konusunda önemli politikalar belirlemeli ve kararlılıkla bu politikaları yürütmelidir. İlgili kamu idarelerinin koordineli olarak etkin bir şekilde çalışmaları sağlanmalı, denetimler sıklaştırılmalı, caydırıcı yaptırımlar ve teşvik edici tedbirler artırılmalıdır. Aynı zamanda işçi ve işveren üzerindeki vergi, sigorta primi gibi mali yükümlülükler azaltılmalı, özellikle ücret geliri elde edenleri daha fazla etkileyen dolaylı vergi kalemlerinde düzenlemeler yapılmalıdır. Gelişmiş ülkelerdeki modern vergi sistemlerinde olduğu gibi ülkemizdeki doğrudan vergi kalemlerinin oranları artırılmalı dolaylı vergi kalemlerinin oranları ise azaltılmalıdır. Vergilendirmede adaletin sağlanması noktasında vergisel yükümlülüklerini düzenli olarak yerine getiren vatandaşlar için birtakım ödül sistemleri geliştirilmelidir.

Siyasi otoritenin zaman zaman çıkarmış olduğu vergi afları kayıt dışı istihdamla mücadeleyi olumsuz etkilemekte aynı zamanda vergi adaletini sarsmaktadır. Bu nedenle vergi afları çıkarılmamalı, bu bağlamda siyasi karar alıcılar kayıt dışı istihdamla mücadelede yürütülen çalışmaları destekleyici politikalar geliştirmelidir. Bunların yanı sıra tüm toplum sosyal güvenlik sistemine kayıtlı olmanın faydaları hakkında bilgilendirilmeli ve bilinçlendirilmelidir. Kayıt dışı istihdamın ülke ekonomisine verdiği zararlar dolayısıyla kayıtlılığın devlete karşı bir görev olduğu işçiler ve işverenler tarafına benimsetilmeli, bu görevin toplum içerisinde bir ahlak prensibi halini kazanması sağlanmalıdır. Ayrıca son yıllarda ülkemizde komşu ülkelerdeki iç karışıklıklar sebebiyle artan yabancı iş gücünün kontrol altına alınması son derece önemlidir. Bu konuda hükümet, hem yabancı iş gücünü hem de Türk iş gücünü bir arada değerlendirerek çalışanların uğrayacakları hak kayıpları ve mağduriyetleri göz önünde bulundurarak iş gücünü koruma altına alacak düzenlemeler ve yasal tedbirler getirmelidir.

KAYNAKLAR

- Akpınar, T. (2010). Türkiye'ye Yönelik Kaçak İşgücü Göçü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 65-3, 2-22.
- Algan, A. T. (2007). *Türkiye'de İstihdam Üzerindeki Mali Yükler ve İstihdama Etkileri*. İstihdam ve Meslek Uzmanlık Tezi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Arslan, İ., Bozkurt, C., Nakipoğlu, F. ve Gürsel, E. (2011). *Kayıt Dışı İstihdamın Gaziantep Ekonomisi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi*. Gaziantep Ticaret Odası Yayını.
- Avşar, Z. ve Ögütoğulları, E. (2012). Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele Stratejileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2012/1, 9-40.
- Ay, A., Sugözü, İ. H. ve Erdoğan, S. (2014). Türkiye'de Vergi Yükünün, Enflasyonun ve Vergi Affı Beklentisinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1985-2012). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Dr. Mehmet YILDIZ Özel Sayısı, 23-32.
- Aydemir, Ş. (1994). *KOBİ'ler ve Kayıt Dışı Ekonomi*. TOSYÖV Yayınları, Ankara.
- Aydın, E. G. (2013). Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdam Konusu Üzerine Teorik ve Ampirik Bir Çalışma. *International Conference On Eurasian Economies 2013*, 783-790.
- Azaklı, S. B. (2009). *Türkiye'de Kayıtdışı İstihdam ve Ekonomik Boyutu*. Yüksek Lisans Tezi, Karaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakkalcı, A. C. ve Arın, N. (2011). Dış Ticaretin Ücretler Yoluyla Emek Piyasaları'na Etkileri. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 2 (1), 90-112.
- Bakkalcı, A. C. ve Işıkoğlu, P. S. (2011). Küresel Krizin Kayıt Dışı İstihdam Üzerine Muhtemel Etkileri Emek Yoğun Piyasalarda Türkiye Örneği. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 19-47.
- Biyan, Ö. ve Yılmaz, G. (2012), Ücretlerin Vergilendirilmesine İlişkin Karşılaştırmalı Bir Öneri: Beyanname Yükümlülüğü, *Maliye Dergisi*, Sayı 162, 184-218.
- Bulut, M. (2013). Kayıtdışı İstihdamın Ortaya Çıkmasında Sosyal Güvenlik Bilinci Eksikliği ve Sosyal Güvenlik Ahlakı. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2 (4), 84-105.

- Buyrukoğlu, S. ve Kutbay, H. (2016). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Bir Tetikleyicisi Olarak Vergi Takozu Sorunu ve Maliyeti. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (31), 249-273.
- Candan, M. (2007). *Kayıt Dışı İstihdam, Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri*. İstihdam ve Meslek Uzmanlık Tezi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Chen, M. A. (2012), The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies. *Women in Informal Employment Globalizing and Organizing (WIEGO)* Working Paper No.1. 11.05.2017, http://www.inclusivecities.org/wp-content/uploads/2012/09/WP1_Chen_final.pdf.
- Chreneková, M., Melichová, K., Marišová, E. & Moroz, S. (2016). Informal Employment and Quality of Life in Rural Areas of Ukraine. *European Countrys. Mendelu*, 135-146. 03.05.2017, <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/euco.2016.8.issue-2/euco-2016-0011/euco-2016-0011.pdf>.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Avrupa Birliği Koordinasyon Daire Başkanlığı, (2013). *Kayıtlı İstihdamın Teşviki II (KİTUP II) Hibe Programı*, Ankara.
- Çetinkaya, Ş. (2016). E-Ticaret Uygulamalarının Makro Ekonomik Göstergelere Etkisi SWOT Analizi ve Türkiye’de E-Ticaret Gelişimi İçin Bir Eylem Planı Önerisi, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (11), 235-256.
- Demir, F. (2003). 4447 Sayılı Sosyal Güvenlik Reformu Yasası İle 4773 Sayılı İş Güvencesi Yasası Karşısında Kayıt Dışı İşçilik ve Bir Model Önerisi, *Kamu-İş Dergisi*, 7 (2). 415-439.
- Demircan, A. S. (2016), Anayasal Vergileme İlkeleri Işığında Ücret Gelirlerinin Vergilendirilmesi, *TBB Dergisi*, Sayı 116, 259-274.
- Ekin, N. (1995). Kayıtdışı Ekonomi Enformal İstihdam. *İstanbul Ticaret Odası Yayınları*, Yayın No: 1995-17, İstanbul.
- Erdut, Z. (2007). Enformel İstihdamın Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri. *Çalışma ve Toplum*, 2007/1, 53-82.
- Erkuş, H. ve Karagöz, K. (2009). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini. *Maliye Dergisi*, Sayı 156, 126-140.

- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2015). *Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı*. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). 19.01.2017, <http://www.kalkinma.gov.tr/Documents/OD%C3%96P-30012015-08.%20Kay%C4%B1t%20D%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Ekonomini%20Azalt%C4%B1lmas%C4%B1%20Program%C4%B1%20Eylem%20Plan%C4%B1.pdf>.
- Granger, C. W. J. & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of Econometrics*, No: 2, 111- 120.
- Gujarati, D. M. & Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics* (5th Ed.). USA: McGraw-Hill International Edition.
- Gülcemal, E. (2009). *Türkiye'deki Kamu Kurumlarının Kayıt Dışı İstihdamla Mücadeledeki Görevleri Sosyal Güvenliğin Yaygınlaştırılmasındaki ve Denetimindeki Rollerini Kurumlar Arası Koordinasyonun Sağlanması*. Sosyal Güvenlik Uzmanlık Tezi, Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, Ankara.
- Güloğlu, T., Korkmaz, A. ve Kip, M. (2003). Türkiye'de Kayıtdışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 45 (1), 51-95.
- Gündoğan, N. (2008). Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele. *Ankara Sanayi Odası (ASO)*. 30.04.2017, <http://www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/asomedia/ocak-subat2008/Dosya.pdf>.
- Güryay, E. ve Şafaklı, O. (2004). KKTC'de Kaçak İşgücünün Ekonomiye Etkileri Üzerine Bir Çalışma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5 (1), 35-45.
- Huitfeldt, H., Sida, & Jütting, J. (2009). Informality and Informal Employment. *Promoting Pro-Poor Growth: Employment-OECD Development Centre*. 95-108. 10.06.2017, <http://www.oecd.org/greengrowth/green-development/43514554.pdf>.
- Husmanns, R. (2001). Informal Sector and Informal Employment: Elements of a Conceptual Framework. *ILO/WIEGO Workshop on Informal Employment Statistics in Latin America*, Santiago/Chile, 1-10. 10.06.2017, http://www.wiego.org/sites/default/files/publications/files/Husmanns-IEpaper_lac_event.pdf.
- ILO - Department of Statistics, (2012). Statistical update on employment in the informal economy.
- Işık, N. ve Acar, M. (2003). Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi*

- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Temmuz-Ağustos 2003, Sayı 21, 117-136.
- Işık, N. ve Kılınç, E. C. (2009), OECD Ülkelerinde Vergi Yükü ve Vergi Türleri: Karşılaştırmalı Bir Analiz, *KMU İİBF Dergisi*, 11(17), 147-173.
- İnaltonç, C. (2012), Vergi Yükü: Türkiye ve OECD Ülkeleri Karşılaştırması, *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı 369, 16-30.
- İpek, M. (2014). Kayıt Dışı İstihdamda Küresel Etkiler ve Sosyal Örüntüler. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2014/1, 163-186.
- Kafkas, E. T. (2014). *Avrupa Birliği İşsizlikle Mücadele Stratejisi Işığında Türkiye İçin İşsizlik Sorununda Yeni Bir Paradigma: Çalışma Kredisi*. Yurtdışı İşçi Hizmetleri Uzmanlık Tezi, Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Karaaslan, E. (2010). *Kayıt Dışı İstihdam ve Neden Olduğu Mali Kayıpların Bütçe Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği*. Mali Hizmetler Derneği, Yayın No:7, Ankara.
- Kayhan, N. (2005). Türkiye’de Kadın İşgücü İstanbul İmalat Sektöründeki Çalışma Şartları ve Kayıt Dışı İstihdam. *TÜHİS Yayınları*, 61-71. 04.05.2017, <http://www.tuhis.org.tr/upload/dergi/1348753954.pdf>.
- Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi. (2006). *2006/28 Sayılı Başbakanlık Genelgesi*, Ankara.
- Koç, N. (2016). Mali, Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 85-103.
- Konya Ticaret Odası, 2011 Yılı Ekonomik Değerlendirmesi, 1-167. 24.08.2017, <http://www.kto.org.tr/d/file/2011-yili-ekonomik-degerlendirmesi.pdf>.
- Kutal, G. (2005). Türkiye’de Çalışma Hayatında Esneklik Uygulamaları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55 (1), 23-43.
- Küçükcalay, A. M., Dulupcu, M. A.ve Turunç, Ö. (2000). Dünya’da ve Türkiye’de Çocuk İşgücü İstihdamının Sorunları ve Önlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi*, 5 (1), 103-118.
- Lordoğlu, K. (2007). Türkiye’deki Çalışma Hayatının Bir Parçası Olarak Yabancı Çalışanlar. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2007/3, 11-31.

- Metin, Ş. (2011). *Kayıt Dışı İstihdam ve Esnek Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Durumu: Türkiye’de Ev-Eksenli Çalışma*. Uzmanlık Tezi, T.C. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.
- OECD, (2016), Revenue Statistics 1965-2015/Statistiques Des Recettes Publiques 1965-2015.
- Ooms, J. C. (2012). Assessing Stationarity in Univariate Time Series with Applications in Physics and Finance. Bachelor of Science Thesis Delft University of Technology.
- Önder, M. (2012). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Uluslararası Uygulamalar Işığında Çözüm Önerileri*. Maliye Uzmanlık Tezi, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- Özmert, C. M. ve Şahin, O. (2014), Napolyon Savaşları’nın Dünya’ya Armağanı: Gelir Vergisi, İngiltere’de Gelişim Tarihi ve Toplumsal Etkileri, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı 306, 68-73.
- Öztürk, İ ve Ozansoy, A. (2011), Ücret Gelirleri Üzerindeki Vergi Yükünün Analizi, *Maliye Dergisi*, Sayı 161, 197-214.
- Öztürk, S. ve Ülger, Ö. (2016). Vergi Cennetlerinin Küresel Finansal Kriz Üzerine Ekonomik Etkileri: Vergi Kaçırma, Vergiden Kaçınma ve Kara Para Aklamadaki Rolü. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 237-254.
- Sarılı, M. A. (2002). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler. *Bankacılar Dergisi*, Sayı 41, 32-50.
- Sarılı, M. A. (2015). *Türk Vergi Sistemi*, Hermes Tanıtım Ofset Baskı Hizmetleri, Ankara.
- Savaş, A. (2009). Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi: Kapsamı, Etkileri ve Öneriler. *Sayıştay Dergisi*, Sayı 72, 51-66.
- Schneider, F. (2002). Size And Measurement Of The Informal Economy In 110 Countries Around The World, *Australian National Tax Centre*, Australia. 17.05.2017, https://www.researchgate.net/publication/253147023_Size_and_Measurement_of_the_Informal_Economy_in_110_Countries_Around_the_World.
- Schneider, F. (2012). The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know? *IZA Discussion Paper No. 6423*. 17.05.2017, <http://ftp.iza.org/dp6423.pdf>.

- Schneider, F. (2015). Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments. 17.05.2017, <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>.
- Süngü, Y. (2007/2008). Kayıt Dışı İstihdamın Denetimi ve Sosyal Güvenlik Reformuyla Yapılan Düzenlemeler. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Kasım 2007-Şubat 2008, 21 (2-3), 115-132.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü. (2017). *Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı*, Genel Yayın No: 63, Ayrıntı Basımevi, Ankara.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, (2014), Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Taşkı, E. ve Sezer, D. (2003). İnfomal Sektör ve Kayıt Dışı İstihdam. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 13 (49), 158-178.
- Tekinarslan, M. (2011). *Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Kamu Politika ve Stratejileri*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOBB, (2016). 72. Genel Kurul, *Ekonomik Rapor-2015*, Gökçe Ofset, Ankara. 30.08.2017, <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2016/72GK/72-Genel-KurulEkonomikRapor2015.pdf>.
- Tor, H. (2010). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları. *Zeitschrift für die Welt der Türken (ZfWT) Journal of World of Turks*, 2 (2), 25-42.
- Tunç, M. (2007). *Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri*. İstihdam ve Meslek Uzmanlık Tezi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Tunçcan, N. (2000). Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 43-44, 243-259.
- TÜİK, (2016), Adrese Dayalı Nüfus Sistemi Sonuçları.
- TÜİK, (2016), İşgücü İstatistikleri Haber Bülteni.
- Uğur, A. ve Akbaş, Y. E. (2016), Kayıt Dışı İstihdam İle Vergiler Arasındaki İlişki, *EUREFE’16 Bildiri Kitabı*, Cilt 1, 1091-1103. 21.07.2017, <http://eurefe.org/eurefecilt1.pdf>.

UNDP, (2016). Informal Work: From Challenges to Solutions. National Human Development Report. Podgorica. 09.06.2017, http://hdr.undp.org/sites/default/files/montenegro_national_human_development_report_2016_informal_work.pdf.

Ümit, A.Ö. ve Alkan, I. (2016), Küresel Kriz Sonrası Dönemde Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Bölgesel ve Sektörel İncelenmesi, *EUREFE’16 Bildiri Kitabı*, Cilt 1, 1104-1127. 21.07.2017, <http://eurefe.org/eurefecilt1.pdf>.

Vasta, E. (2004), Informal Employment and Immigrant Networks: A Review Paper. *Centre on Migration, Policy and Society Working Paper No. 2*, University of Oxford.

Williams, C. C. & Lansky, M. A. (2013). Informal Employment in Developed and Developing Economies: Perspectives and Policy Responses. *International Labour Review*, 152 (3–4), 355-380.

Yağmur, A. S. (2013). Seçilen Ülkeler ve Ülkemizdeki Kayıt Dışı İstihdamın Karşılaştırılması ve Seçilen AB Üyesi Devletlerde Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Örnekleri. *Sosyal Güvençe Dergisi*, Sayı 3, 1-19.

Yereli, A. B. ve Karadeniz, O. (2004), Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Etkisi. *E-Yaklaşım Dergisi*, Sayı 11. 30.01.2017 <http://www.ahmetburcinyereli.com/YAK138.pdf>.

Yurdakul, F. B. (2014). *Almanya’da Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları ve Uygulamalarının Yabancı İşgücüne Etkilerinin Değerlendirilmesi*.

Yurtdışı İşçi Hizmetleri Uzmanlık Yeterlilik Tezi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

<http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/isarayan/issizliksigortasi.aspx>.

<http://www.muhasibevergi.com/yazdir.aspx?hid=1797>.

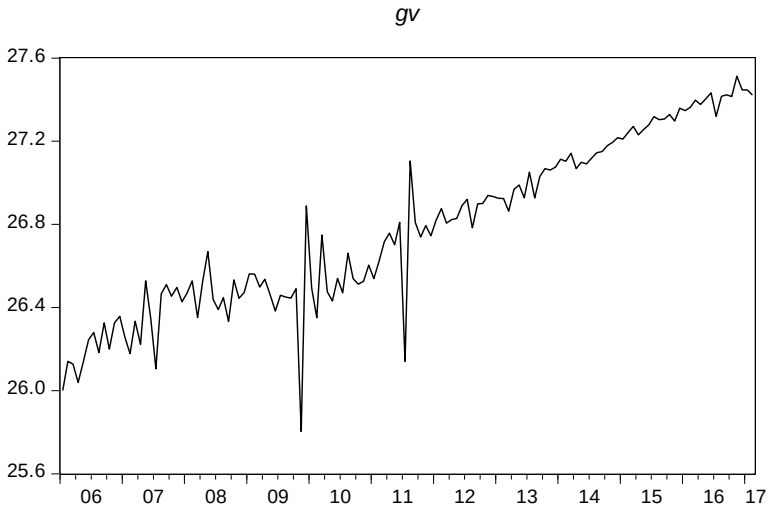
http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani.

EKLER

Ek 1. Kayıt Dışı İstihdam ve Gelir Vergisi Serisi Grafiği

Grafik 1: Kayıt dışı istihdam serisi

Grafik 2: Gelir vergisi serisi

Ek 2. Nedensellik Testi İçin Max Lag

<i>Lag</i>	<i>LogL</i>	<i>LR</i>	<i>FPE</i>	<i>AIC</i>	<i>SC</i>	<i>HQ</i>
0	379.8290	NA	6.31e-06	-6.297149	-6.250691	-6.278282
1	407.6838	54.31693	4.24e-06	-6.694730	-6.555355	-6.638129
2	432.0624	46.72560	3.02e-06	-7.034373	-6.802082*	-6.940038
3	439.0665	13.19115	2.87e-06	-7.084442	-6.759235	-6.952374
4	447.0127	14.70051*	2.69e-06	-7.150212	-6.732089	-6.980410*
5	451.7446	8.596274	2.66e-06*	-7.162411*	-6.651371	-6.954875
6	452.3460	1.072350	2.82e-06	-7.105766	-6.501809	-6.860496
7	453.8930	2.707405	2.94e-06	-7.064884	-6.368011	-6.781881
8	455.5027	2.763262	3.06e-06	-7.025045	-6.235256	-6.704308
9	456.2307	1.225412	3.24e-06	-6.970511	-6.087806	-6.612040
10	459.1574	4.829024	3.30e-06	-6.952623	-5.977001	-6.556418
11	461.3593	3.559783	3.41e-06	-6.922655	-5.854116	-6.488716
12	463.5836	3.521873	3.52e-06	-6.893060	-5.731606	-6.421388
13	466.6487	4.750897	3.59e-06	-6.877479	-5.623107	-6.368073

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Fatma Merve YANDIK
Doğum Yeri ve Tarihi : Çorum/Merkez 30.01.1990

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : Atatürk Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi, Ekonomi ve Finans
Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

Makaleler

-SCI :
-Diğer :

Bildiriler

-Uluslararası : YANDIK, F.M. (2016),Türk Bankacılık Sektöründe
Entelektüel Sermaye Yönetimi. International
Conference on European Union Relations,
Economics, Finance and Econometrics
(EUREFE'16), T.C. Adnan Menderes Üniversitesi.
Cilt 1, 254-287.

-Ulusal :

Katıldığı Projeler :

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl :

İLETİŞİM

E-posta Adresi : fatmamerveyandik@gmail.com
Telefon : 05432877969
Tarih : 12.10.2017